

Vagn Greve
Kriminalitet
i
erhvervslivet

Forelæsninger over økonomisk kriminalitet

Jurist- og Økonomforbundets Forlag

Kriminalitet i erhvervslivet

© 1989 by Jurist- og Økonomforbundets Forlag

Alle rettigheder forbeholdes

Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse eller
mangfoldiggørelse af denne bog eller dele heraf er
uden forlagets skriftlige samtykke ikke tilladt
ifølge gældende dansk lov om ophavsret

Bogen er sat med Times hos Viborg Maskinsætti
og trykt hos Narayana Press, Gylling

Omslaget er tilrettelagt af Morten Højmark

Printed in Denmark 1989

ISBN 87-574-5350-0

Indholdsfortegnelse

I. Hvad er 'økonomisk kriminalitet'?

A. Begrebet	9
B. Litteraturen	15

II. Historisk rids - med særligt henblik på den nyeste udvikling

A. Ældre tid	17
B. White Collar Crime	20
C. Grell-rapporten	21
D. Statsadvokaturen for særlig økonomisk kriminalitet (SØK) ..	24
1. SØKs indsats	24
2. Debatten om SØK	27
E. De seneste års lovgivning	33
1. Udvalget om økonomisk kriminalitet	33
a. Indledning	33
b. Regnskabsføring	34
c. Beskæring af straffesager	35
d. Konkurskarantæne	37
e. Domstolsbehandlingen	39
2. Andet	40
a. Ansvarssubjekt	40
b. Edb.	41
c. Miljø.	42
d. Fiskalstrafferet	42
e. Subventionssvindel	42
f. Embargo	43

III. Den økonomiske kriminalitet som socialt fænomen I: Kriminaliseringen

A. Indledning	45
B. Kriminaliseringen af økonomisk kriminalitet: retssociologiske spørgsmål	46

1. Lovregulering	46
2. Kriminalisering	49

IV. Den økonomiske kriminalitet som socialt fænomen II: Omfanget og skadevirkningerne

A. Indledning	55
B. Skatteunddragelser	57
C. Told- og afgiftssvindel	61
D. Statstilskud og andre subsidier	62
E. Det fysiske miljø	65
F. Konkursforbrydelser	67
G. Arbejdsmiljø	69
H. Indirekte og immaterielle skader	70

V. Den økonomiske kriminalitet som socialt fænomen III: Årsagerne

A. Alment	73
1. Ældre tid	73
2. Kriminalbiologerne	74
3. Kriminalsociologien	80
4. Nyeste tid	83
B. White Collar Crime	86
1. Alment	86
2. Underslæb	90
3. Skattesvig	91
C. Virksomhedskriminalitet	95

VI. Bekæmpelsen af økonomisk kriminalitet: Alment

A. Kontrolopfattelser	103
1. De forskellige samfundsvidenskabers syn	103
2. Da jyderne blev lovlydige	106
B. Kontrolformer	110
1. Normtyper	110
2. Samspillet mellem den retlige og den ikke-retlige kontrol ..	112

VII. Forvaltningsretlige tiltag

A. Indledning	115
B. Kontrolorganerne og deres beføjelser	116
C. Kontrolorganernes faktiske funktion	121

VIII. Strafferetlige tiltag I: Systemet og formålet

A. Det strafferetlige system	131
B. Straffeteorier	135
1. Indledning	135
2. Sociale teorier	136
3. Præventive teorier	137
a. Psykiatrisk/psykologisk behandling	139
b. Socialterapeutisk behandling	139
c. Afskrækkelse	141
d. Moraldannelse	146
e. Uskadeliggørelse	147
4. Sammenfatning	148

IX. Strafferetlige tiltag II: Strafudmålingsspørgsmål

A. Retshistorisk skitse	151
B. Den almindelige retsbevidsthed	151
C. Dansk strafferet	155
D. Den retspolitiske debat	159
1. Straffenes relative niveau	159
2. Straffenes absolutte niveau	161
3. Hvem skal udmåle straffen?	164
E. Alternativer	164

<i>Efterskrift</i>	168
--------------------------	-----

I. Hvad er 'Økonomisk kriminalitet'?

A. Begrebet

'Økonomisk kriminalitet' blev mærkeligt nok først registreret af Dansk Sprognævn i 1973. I dag bruger vi alle begrebet uden at tænke synderligt over, at det skulle være et nyt begreb, eller over, hvad der mere præcist skjuler sig bag ordene. Til trods for (eller på grund af?) denne ureflekterede og selvfølgelige sprogbrug er det imidlertid særdeles vanskeligt at give en ordentlig definition. Det er i denne forbindelse vigtigt at holde sig for øje, at definitioner principielt aldrig kan være "rigtige" eller "forkerte". Det er ikke forkert at definere det dyr, som man møder på den stille villavej, som en løve; men det kan være *uhensigtsmæssigt*, fordi ens samtalepartner næppe umiddelbart vil forstå, at samtalen drejer sig om det, som hun kalder en cockerspaniel. Hvad der er en *hensigtsmæssig* definition af et begreb, afhænger altid af sammenhængen, hvori ordet skal bruges.

Retlige begreber anvendes i lovgivningen og i retsvidenskaben som samlebetegnelser for nogle former for menneskelig adfærd eller for nogle faktiske omstændigheder, som udløser visse retsvirkninger. Personen, der kravler ind ad vinduet og tager sølvtøjet, får sin adfærd defineret som 'tyveri', fordi den stemmer med den "definition" af tyveri, som findes i straffelovens § 276. Tyveri, underslæb, bedrageri o.s.v. sammenfattes under 'berigelsesforbrydelser', fordi det i dem alle indgår, at der sker en direkte formueforskydning fra et offer til en anden person. Berigelsesforbrydelserne, modtagelse af bestikkelse, rufferi o.s.v. er også 'vindingsforbrydelser', fordi det i dem alle indgår, at gerningspersonen forøger sin formue. Berigelsesforbrydelserne, tingsødelæggelse o.s.v. er 'formueforbrydelser', fordi gerningspersonen krænker offerets formue. Vindingsforbrydelserne, falsk forklaring for retten, spritkørsel o.s.v. er alle 'forbrydelser', fordi forbrydelser defineres som de former for menneskelig adfærd, der efter gældende ret kan straffes af staten med fængsel, hæfte eller bøde.

Litteratur:

ALF ROSS: Tù-Tù, i *Festskrift til Henry Ussing*. 1951. S. 468 ff.

Umiddelbart skulle man tro, at vort begreb (økonomisk kriminalitet) kunne findes i lovgivningen; eller at det blev brugt i det retsvidenskabelige system; og at der på den måde var et grundlag for en "autoritativ" definition. Men det er ikke tilfældet endnu(?). Ordene er kun blevet brugt i nogle få juridiske sammenhænge. Der findes en *Statsadvokatur for særlig økonomisk kriminalitet*; den kaldes i daglig tale "Bagmandspolitiet" eller - mere indforstået - SØK. Dens arbejdsopgaver er beskrevet i bekendtgørelse nr. 648 af 20. februar 1973 § 1, stk. 1:

"Til statsadvokaten for særlig økonomisk kriminalitet henlægges ... forretningerne vedrørende økonomiske forbrydelser, herunder navnlig sager, der kan formodes at indeholde en overtrædelse af straffelovens §§ 278-284, § 289 og kapitel 29 eller en overtrædelse af erhvervs-, bolig-, afgifts- og skattelovgivningen, når der kan være grund til at antage, at overtrædelsen har et særligt betydeligt omfang, er et led i organiseret kriminalitet, er udført ved anvendelsen af særegne forretningsmetoder eller på anden måde er af særlig kvalificeret karakter."

Som det ses, skal denne statsadvokatur kun tage sig af en del af den økonomiske kriminalitet, jfr. "særlig" og "navnlig". Bekendtgørelsen synes nærmest at bruge "økonomisk kriminalitet" som ensbetydende med 'vindingsforbrydelser'.

Siden bekendtgørelsen blev udfærdiget i 1973, er 'økonomisk kriminalitet' blevet et snævrere begreb i den danske juridiske verden, så det nu i nogen grad er ensbetydende med sager, som typisk behandles af SØK. (Jfr. betænkning nr. 1066 s. 17).

Litteratur:

Bekæmpelse af økonomisk kriminalitet. Betænkning nr. 1066. 1986.

Eftersom begrebet (næsten) ikke har nogen retlig betydning, kan en definition ses som en kort beskrivelse af det område inden for retsvidenskaben eller samfundsvidenskaberne, som det er frugtbart at behandle som en helhed i *forsknings- eller undervisningsmæssige sammenhænge*. Medens juridiske begrebers grænser er særdeles vigtige (de kan være afgørende for, om en person skal frifindes eller idømmes mange års fængsel), så er grænsedragningen inden for socialvidenskaberne næsten ganske ligegyldige. Det afgørende er, om der peges på nogle væsentlige fællestræk inden for området.

I Sverige henregnes under begrebet "først og främst sådan kriminalitet som har ekonomisk vinning som direkt motiv. Härutöver skall brottsligheten ... ha en kontinuerlig karaktär, bedrivs på ett systematiskt sätt och förövas inom ramen för näringsverksamhet som i sig inte är kriminaliserad men som i det enskilda fallet utgör själva grunden för de kriminella handlingarna. De ekonomiska brotten anses ofta vara av kvalificerad art i den meningen att de enskilda brotten har stor omfattning, rör stora samhällsliga värden eller drabbar grupper av enskilda ... ". (Justitieutskottets betänkande 1980/81:21 s. 6). Definitionen synes inspireret af den finske professor i strafferet Per Ole Träskman, der som den første tog disse problemer op i Norden.

Litteratur:

Justitieutskottets betänkande 1980/81:21 om den ekonomiska brottsligheten.

TORBEN KOCH: Økonomisk kriminalitet - en generel oversigt. *Retfærd* 1979 nr. 11 s. 65 ff.

DAN MAGNUSSON: *Økonomisk brottslighet i Sverige*. Stockholm 1983.

P. O. TRÄSKMAN: Arbetsmaterial. NU B 1977:25 *Straffesystemer i Norden* s. 179 ff.

Denne "juridiske" definition rammer også det centrale ud fra en kriminologisk eller retssociologisk synsvinkel. Det bør særligt mærkes, at den ikke omfatter organiseret kriminalitet, såsom narkotikaforhandling eller bordelhold. Den omfatter derimod f. eks. virksomheders skattesvig, fabrikkers ulovlige udledning af kemikalier, flyselskabers manglende mekanikereftersyn og butikskæders ulovlige prisaftaler. Det er noget uklart, om definitionen naturligt vil kunne omfatte en virksomhed, der er etableret med et ulovligt formål for øje, f. eks. med henblik på konkurskriminalitet. Sådant vil dog efter alles opfattelse være økonomisk kriminalitet.

Den danske jurist Jan Pedersen anvender et videre begreb: "Det er også økonomisk kriminalitet, når blikkenslageren skifter vandhanens pakning som måneskinsarbejde, når landmanden sælger en kvart gris ud af stalddøren uden moms og når benzinforhandleren hælder spildolie i kloakken." Han forudsætter dog stadig, at der er tale om kriminalitet inden for en erhvervsvirksomhed.

Andre forskere synes tilbøjelige til at opgive også dette krav. For eksempel vil den vesttyske ekspert i økonomisk kriminalitet Klaus Tiedemann blot kræve, at "[t]he effects of economic delinquency must be such as to disturb or endanger economic life or the economic system (above and beyond injury to individual interests)" (1977 s. 10). Dan Magnusson (1983 s. 66 f.) nævner, at begrebet i den almindelige debat også omfatter "sort" dagpleje, privates indsmugling af cigaretter og spiritus o.s.v. Begrebet

bliver derved så vidtfavnende, at det ikke kan bruges til noget. Det kommer til at omfatte næsten al vindingskriminalitet, blot arten sammenlagt bliver til et større beløb.

Vanskelighederne ved at finde en anvendelig og almindeligt acceptabel definition har ført Europarådet til at opgive den abstrakte beskrivelse til fordel for en opregning, jfr. rekommandation (81) 12:

- 1) Kartelforbrydelser,
- 2) Multinationale selskabers misbrug af den økonomiske situation,
- 3) Subventionssvig,
- 4) Edb-kriminalitet,
- 5) Tomme selskaber,
- 6) Regnskabs- og bogføringsforbrydelser,
- 7) Begunstigelse af særkreditorer,
- 8) Arbejdsmiljøforbrydelser,
- 9) Skyldnersvig,
- 10) Kriminalitet mod forbrugere,
- 11) Utilbørlig markedsføring,
- 12) Skatte- og afgiftsunddragelser,
- 13) Toldkriminalitet,
- 14) Valutakriminalitet,
- 15) Børs- og bankkriminalitet og
- 16) Miljøforbrydelser.

Litteratur:

DAN MAGNUSSON: Ekonomisk brottslighet. *Brottsutvecklingen. Lägesrapport 1983*. BRÅ Rapport 1983:5 s. 65 ff.

NU 1984:12. *Ekonomisk brottslighet*. Nordiska Ministerrådet.

JAN PEDERSEN: Medalje på brystet eller en tur i skyggen. *Ekstra Bladet* 4. februar 1982.

KLAUS TIEDEMANN: Phenomenology of Economic Crime. *Collected Studies in Criminological Research* XV (1977) s. 9 ff.

White Collar Crime blev til tider brugt i dansk retspolitik i 1950- og 1960-erne. Med debatten omkring 1973 (se nedenfor i kapitel II) fik 'økonomisk kriminalitet' imidlertid borgerret i sproget, og siden da har man kun sjældent brugt den ældre betegnelse. Hvorfor Grell og Rørbæk-Petersen valgte at tale om økonomisk kriminalitet og ikke om white collar crime, kan der gisnes om. Det kan skyldes, at danskere ikke umiddelbart kan forstå det engelske udtryk. Basale engelskkundskaber slår ikke til. Og det vil de næppe heller nogensinde kunne gøre, når vi ikke i øvrigt bruger betegnelser svarende til blue-collar og white-collar workers. Og de oversættelser, som

har været forsøgt, f. eks. "hvide flip-forbrydere", "flip-kriminalitet" og "manchet-kriminalitet", har med god grund aldrig slået an.

'Økonomisk kriminalitet' er imidlertid også af andre grunde et bedre begreb. For det 1ste peger det ikke i samme grad på en fysisk person som den "skyldige". Det afgørende eller det interessante kan lige så vel være den juridiske person, d.v.s. aktieselskaberne o.s.v., virksomhederne, samfundets økonomiske struktur eller andet. Jfr. herved den tyske betegnelse Wirtschaftskriminalität og de franske criminalité d'affaires eller délinquance d'affaires. Meget kunne tale for at erstatte betegnelsen økonomisk kriminalitet med 'erhvervskriminalitet'. (Disse betegnelser er så langt mere dækkende, at denne bog var blevet kaldt "Erhvervslivets kriminalitet", hvis ikke denne titel var blevet brugt for nylig af en anden). I u.s.-amerikansk kriminologi har man været nødt til at supplere 'white collar crime' med 'virksomhedskriminalitet' ('corporate crime' eller 'business crime'; tilsvarende bruger tyskerne 'Verbands-kriminalität') for naturligt at kunne medinddrage andre dele af problemstillingen. I svensksproget litteratur tales der om 'ekonomins kriminalitet'. I nyere angelsaksisk litteratur er der en vis tendens til at kalde forbrydelser, som begås af virksomheder for corporate crime, medens kriminalitet, som begås mod virksomheder, kaldes for white collar crime. Medens underslæb og mandatsvig typisk er white collar crime, er miljø- og arbejdsmiljøforbrydelserne typisk virksomhedskriminalitet.

For det 2det peger white collar crime oftest på en forkert persongruppe. På engelsk bruges white collar worker som regel om funktionærer. "[W]hite collar crime covers lawbreaking among the middle and upper (or "white collar") socioeconomic classes" (Marshall B. Clinard 1968 s. 483). Det vil f. eks. kunne være en naturlig betegnelse for adskillige typer af underslæb. De groveste former for økonomisk kriminalitet er imidlertid resultat af beslutninger truffet på ledelsesniveau, og funktionærerne er lige så uinteressante som arbejderne. I denne forbindelse kan det også nævnes, at der findes et begreb 'occupational crime'; det omfatter al kriminalitet begået, medens personen udfører sit erhverv - hvad enten han/hun er direktør eller murerarbejdsmand.

En 3dje indvending er, at inddelingsgrundlaget er forfejlet. Selv om man anvender udtrykket "white collar crime", tænker man i virkeligheden på "white collar criminals". I nogle sammenhænge kan det være rimeligt at tage udgangspunktet i den kriminelles egenskaber (social klasse, køn, bopæl o.s.v.). Som regel er det dog mere frugtbart at inddele efter handlingerne. I hvert fald på disse områder.

Litteratur:

MARSHALL B. CLINARD: White-Collar Crime. *International Encyclopedia of the Social Sciences* 1968 s. 483 ff.

KARLHANS LIEBL: *White-Collar Crime and Organized Crime in the Federal Republic of Germany*. Wien 1983.

'Økonomisk kriminalitet' er således nærmest en samlebetegnelse for virksomhedskriminalitet og en del af white collar crime. Og det kan for så vidt være udmærket. På den anden side kan sprogbrugen give anledning til misforståelser. Inden for strafferetten bruger man som regel inddelinger, der siger noget om forbrydelsens karakteristika (hvad angribes på hvilken måde?). Økonomisk kriminalitet bruges derimod hyppigt om forbrydelser, hvor det er motivet (hvorfor blev forbrydelsen begået?), som har været af økonomisk karakter. Eksempelvis er overtrædelser af arbejdsmiljøloven klart en del af den økonomiske kriminalitet, selv om offeret direkte lider en fysisk skade, og sågar selv om der ydes erstatning, så der ikke indtræder noget økonomisk tab. I det følgende bruger jeg ofte 'virksomhedskriminalitet' for at markere, at indfaldsvinklen i højere grad er den ansvarlige end offeret.

Virksomhedskriminalitet beskrives udmærket af følgende u.s.amerikanske definition: "Organizational crimes are illegal acts of omission or commission of an individual or a group of individuals in a legitimate formal organization in accordance with the operative goals of the organization which have a serious physical or economic impact on employees, consumers or the general public" (Schrager & Short).

Litteratur:

L. S. SCHRAGER & J. E. SHORT: Toward a sociology of organizational crime. *Social Problems* 1977 s. 407 ff.

Organiseret kriminalitet à la mafiaen er ikke omfattet af begrebet. ('Organizational crime' er ikke det samme som 'organized crime'). Der er formodentlig tale om så forskellige former for kriminalitet, at det ikke er hensigtsmæssigt at behandle dem under ét. Samtidig bør det dog understreges, at der er grund til at tro, at der er en vis overlapning mellem de to kategorier. Sorte penge, f. eks. fra narkotikahandel, kan blive vasket hvide i det ordinære forretningsliv; og her vil den letteste indgang kunne være de dele, der er gennemsyret af økonomisk kriminalitet. Retspolitisk har der også været den faktiske sammenhæng, at der gennem debatten omkring organiseret kriminalitet er blevet fjernet nogle retsregler m.m., som har kunnet fremme virksomhedskriminaliteten. F. eks. har diskussionen om interna-

tional terrorisme og narkotikahandel ført til indskrænkninger i nogle landes traditionelle bankhemmelighed.

I denne fremstilling bruges ord som *kriminalitet og forbrydelse* i overensstemmelse med den juridiske definition (jfr. ovenfor). Inden for kriminologien har man haft drabelige diskussioner om, hvorvidt begrebet derved bliver for snævert. Bør man også inddrage retstridige handlinger, som kan rammes af andre offentlige reaktioner? Der tænkes f. eks. på monopoltilsynets og finanstilsynets muligheder for at nedlægge forbud eller give påbud, pålægge afgifter m.m. Denne diskussion har været særlig hed i U.S.A., hvor man traditionelt har langt flere organer af denne type.

En del kriminologer vil gå endnu videre og medtage adfærd, som efter deres opfattelse er så grov og samfundsskadelig, at den burde være kriminaliseret. I en række sammenhænge er det givet værdifuldt eller sågar nødvendigt at inddrage sådanne handlinger i den videnskabelige analyse. Det er f. eks. også nødvendigt at se på de ikkekriminaliserede handlinger, hvis man skal forstå baggrunden for, at de strafbare handlinger er blevet kriminaliserede. Men dette begrundes ikke - tværtimod! - en udvidet brug af ord som kriminalitet og forbrydelse. Det er næppe for barsk at sige, at den vide sprogbrug næsten altid er begrundet i retspolitiske motiver (for at få ændret lovene) eller i salgspolitiske hensyn (for at få solgt nogle flere bøger).

Litteratur:

MARSHALL B. CLINARD: White-collar crime. *International Encyclopedia of the Social Sciences* 1968 s. 483 ff.

JØRGEN JEPSEN: Indledning, i sammes: *Økonomisk kriminalitet*. Kbh. 1980.

Samme: Wirtschaftskriminalität in Dänemark - Soziale Macht und die Definition von Kriminalität. I KARLHANS LIEBL (Hrg.): *Internationale Forschungsergebnisse auf dem Gebiet der Wirtschaftskriminalität*. Pfaffenweiler 1987.

DAN MAGNUSSON: *Konkurser och ekonomisk brottslighet - en litteraturstudie och sammanfattning*. Brå Stockholm PM 1979:2

EDWIN H. SUTHERLAND: Is "White Collar Crime" Crime? *American Sociological Review* 1945 s. 132 ff.

B. Litteraturen

Den danske litteratur om økonomisk kriminalitet er ikke synderlig omfattende. Den vigtigste fremstilling er JØRGEN JEPSEN (red.): *Økonomisk kriminologi - en antologi*, Kbh. 1980. Der er endvidere bidrag vedrørende enkeltspørgsmål i en del strafferetlige, kriminologiske og retssociologiske artikler og bøger.

Den internationale litteratur er derimod overvældende stor. Et godt overblik over forskningens stade gives i KARLHANS LIEBL (Hrg.): *Internationale Forschungsergebnisse auf dem Gebiet der Wirtschaftskriminalität*. Centaurus-Verlagsgesellschaft, Pfaffenweiler 1987.

I det følgende henvises der til et ret stort antal kilder. Interesserede kan finde flere i de følgende *bibliografier m.m.*:

FRIEDRICH HELMUT BERCKHAUER: *Wirtschaftsdelinquenz*. Eine Bibliographie. Freiburg i. Br. 1975.

PÅL A. BERTNES: *En selektiv bibliografi med særlig vekt på nordisk litteratur om økonomisk kriminalitet innenfor skatte- og avgiftssektoren*. Oslo 1982.

PÅL A. BERTNES & PER OLE JOHANSEN: *Økonomisk kriminalitet*. En selektiv bibliografi over internasjonal litteratur (ikke-nordisk). Oslo 1983.

J. T. SKIP DUNCAN, MARC CAPLAN & MARJORIE KRAVITZ: *White-Collar Crime. A selected bibliography*. Washington, D.C. 1980.

ALBIN ESER & BARBARA HUBER (Hrsg.): *Strafrechtsentwicklung in Europa*. Freiburg i. Br. 1985. Sammes bind 2 i 1988.

JOANNA FINDLAY: *White Collar Crime*. A bibliography. Ottawa 1980.

HILDEGARD LIEBL & KARLHANS LIEBL: *Internationale Bibliographie zur Wirtschaftskriminalität*. Pfaffenweiler 1985.

P. OSTERMAN et al.: *White collar crime - a selected bibliography*. Washington, D.C. 1977.

LISA STEARNS: *Economic crime*. Stockholm 1976.

ROMAN TOMASIC: *The Sociology of Law*. London 1985.

DOROTHY CAMPBELL TOMPKINS: *White Collar Crime - A Bibliography*. Berkeley 1967.

MARY VANCE: *White Collar Crime: A Bibliography*. Monticello, Illinois 1983.

II. Historisk rids – med særligt henblik på den nyeste udvikling

A. Ældre tid

Sager, som vi i dag vil kalde økonomisk kriminalitet, er forekommet gennem hele vor historie. Det gælder blandt andet store underslæbs- og bedragerisager i hel- eller halvoffentlige sammenhænge. I 1700-tallets merkantilistiske kontrolsamfund suppleredes denne type kriminalitet af mange andre former. I det århundrede levede vore forfædre og formødre i et totalt reguleret samfund. Det var lovbestemt, hvad de måtte spise til middag, hvad slags tøj de måtte have på, hvilken slags arbejde de måtte lære og udføre. Et stort antal mennesker var beskæftigede med at kontrollere alt, hvad de andre lavede. Hvis en borger ville have malet noget korn, måtte han først køre ind til toldvæsenets kontor og betale en afgift. Kvitteringen blev kontrolleret ved byporten, af vagten ved møllen og af mølleren selv. Efter malingen skulle kvitteringen m.m. på ny kontrolleres af møllervagten og portvagten. Bestemmelserne og reglerne om kontrol var ikke blot døde bogstaver i lovebøger. Biskoppen i Aalborg klagede over, at tolderne mastede sig ind i hjemmene og kontrollerede, hvad folk spiste til middag. Præsten i Nakskov klagede over, at tolderne under stort spektakel ransagede i kirken under gudstjenesten.

Det var dog fortsat underslæbs- og bedragerisagerne, som var de virkeligt store. Som eksempel kan nævnes et komplot i Asiatisk Kompagni mellem kassereren og bogholderen om at besvige kompagniet. Da det blev opdaget i 1783, havde de tilegnet sig over 600 000 Rdl. Dette beløb er det størst kendte i Danmark før Alberti-skandalen. Revisorerne, som havde svigtet groft, indgik forlig og indbetalte 1000 Rdl.

I slutningen af 1700-tallet indledtes en gradvis liberalisering af samfundet, og fra midten af 1800-tallet var samfundet stort set individualistisk, ikke statsdirigeret. Med ophævelsen af reguleringer, fjernelsen af toldgrænserne omkring købstæderne o.s.v. fjernedes samtidig en række muligheder for at begå kriminalitet. Hvor der ikke findes forbud eller påbud, findes der heller ikke lovovertrædelser. Udviklingen i samfundsopfattelsen havde dog kun ringe indflydelse på de egentlige berigelsesforbrydelser. Omkring 1870 klagede man over, at fallenter, som havde gjort sig skyldige i

misligheder, alt for ofte undgik strafansvar; kreditorerne gjorde intet, og de almindelige undersøgelsesdommere magtede det ikke. I konkursloven af 1872 blev der indført regler om, at kurator og kreditorudvalget skulle gennemføre undersøgelser i de almindelige tilfælde; under indviklede forhold skulle særligt handelskyndige personer træde til. (Rigsdagstidende 1871-72 A sp. 1872). Her ligger kimen til nutidens statsautoriserede revisorer.

Periodens bedst kendte sag kom frem i dagens lys i 1908. Den 8. september meldte justitsminister P. A. Alberti sig til politiet; han havde begået bedragerier for mere end 15 mio. kr. Tiltale blev rejst den 26. maj 1910 og dommen faldt den 17. december s.å.

Den 28. april 1908 havde han til behagelig efterretning meddelt Folketingets Udvalg angaaende Forslag til Lov om autoriserede Revisorer, "at Justitsministeriet, for saa vidt vedkommende Retter, hvis Erklæring Justitsministeriet har æsket, maatte finde det nødvendigt eller hensigtsmæssigt for de Justitsministeriet underlagte Interessers Vedkommende, at der nedsættes en Kommission i det ovenanførte Øjemed, er villigt til at medvirke til Sagens Fremme. Man undlader imidlertid ikke at henlede det ærede Udvalgs Opmærksomhed paa, at en stor Del af de Interesser, som vilde berøres ved det i Udvalgets Skrivelse ommeldte eventuelle Forslag, henhører under Indenrigsministeriets Omraade ... ". (Rigsdagstidende 1908-09 A.4159 f.).

Indenrigsministeren var Sigurd Berg. Efter Albertis fald blev han stillet for Rigsretten og idømt en bøde for utilstrækkeligt tilsyn med Den sjællandske Bondestands Sparekasse.

Med ministeriet N. Neergaard fik vi den første minister for handel og søfart; det blev storskibsrederen Johan Hansen. Han fremsatte den 26. marts 1909 et forslag, som blev til vor første lov om autoriserede revisorer (nr. 117 af 14. maj 1909).

Individualismen forsvandt i reguleringer, der blev gjort nødvendige af 1ste verdenskrig. Perioden under og efter krigen var præget af børsspekulationer m.m. Lovgivningsmæssigt bevirkede en række sager og krak, at man endelig gennemførte den første aktieselskabslov (1917), efter at have talt om den fra før århundredskiftet. Den viste sig dog hurtigt utilstrækkelig og blev i 1930 afløst af en ny, som kom til at holde til 1973. Man havde også talt om en banklov næsten lige så længe, og i 1919 gennemførtes den første. Et tilsyn med sparekasserne var indført i 1880; det blev skærpet i 1917, og samtidig indførtes der et banktilsyn. Revision og tilsyn var dog langt fra tilstrækkelige til at hindre svindel. Også i 1920'erne kom der en række store bedrageri- og underslæbssager. Den mest kendte er Landmandsbanksagen, hvor direktøren havde begået svig i en meget stor størrelsesorden. Men det var kun ét eksempel blandt mange. Af de 230 banker, der var i funktion i 20'erne, trådte 31 i likvidation, 9 måtte på grund af tab overtages af andre og 17 måtte rekonstrueres. (Rigsdagstidende 1929-30 A sp. 4546). Der gen-

nemførtes nye love om sparekasserne (1937) og bankerne (1930), som kom til at gælde indtil 1974.

Mellemkrigsårene var på alle områder en barsk tid med mange store krak. I en stor del afsløredes samtidig meget store bedragerier. Næringslovskommissionen konstaterede, "at den senere Tids Udvikling synes at have fremhævet Nødvendigheden af en virkelig betryggende Regnskabsførelse og Revision inden for Erhvervslivet" (Rigsdagstidende 1929-30 A sp. 5865 f.). Man ændrede derfor reglerne om revisorer og gav dem flere beføjelser i de følgende år.

I 1930'erne mistede de fleste tilliden til, at erhvervslivet kunne skabe det gode samfund. Franklin D. Roosevelts New Deal i U.S.A. og Th. Staunings interventionistiske økonomiske politik i Danmark forudsatte begge statslige tilsynsorganer med en række beføjelser for myndighederne og nye pligter for borgerne. I 1932 stilles i Tyskland spørgsmålet: "Gibt es ein eigenes Wirtschaftsstrafrecht?"

Besættelsestiden gav gode muligheder for kriminalitet – lige fra de største værnemagerier til de små sortbørshandler. Efter Befrielsen påbegyndte man efterforskningen med de største virksomheder, der blandt andet havde bygget flyvepladser til tyskerne. Tidligere medlemmer af regeringen kom dem til undsætning, og værnemagerlovene var udformede, så de blev frifundet. Derimod dømtes en vaskekone fra Esbjerg, der udvidede sit lille vaskeri betydeligt for at tilfredsstille værnemagtens behov for rent tøj. Poul Henningsen skrev, at det var "for det kapitalistiske Danmarks domstole man fordrede disse sager indbragt og ikke for Utopias". De fældende domme efterlader dog mere ubehag hos læseren end de frifindende.

I de første *efterkrigsår* er politikorruptionen i "Edderkopsagen" den mest markante; i dag mindes den blandt andet gennem Hans Scherfigs bog *Skorpionen* (1953).

De følgende år vil blive behandlet senere. Her skal blot nævnes, at den sag, som indtil nu har drejet sig om det største tab, er "Kronebanksagen", hvor bankdirektør W. B. Hansen blandt andet blev dømt for groft mandatsvig for næsten 464 mio. kr. (Hillerød rets dom 2. december 1988).

Litteratur:

L. V. BIRCK: Om Pengegrise. *Politikens* kronik 27. oktober 1929.

VAGN GREVE: *Statens Penge – Statens Straf*. (Utrykt).

POUL HENNINGSEN i *Politiken* 10. januar 1947 (her efter Ditlev Tamm).

M. HÆRNING: En underslæbssag fra "Den florissante Handelsperiode". *Revision og Regnskabsvæsen* 1965 s. 479 ff.
 AMBRO KRAGH: *Den fede*. 1966.
 C. LINDEMANN: *Gibt es ein eigenes Wirtschaftsstrafrecht?* Jena 1932.
 CARL MADSEN: *Proces mod politiet*. 1969. Kap. 25 ("Justitsministeren på hjørnet").
 SØREN MØRCH: *Det store bankkrak*. Landmandsbankens sammenbrud 1922-1923. 1986.
 ANDERS B. NØRGAARD: *Københavns Underverden*. 1953.
 EYVIND OLRİK: Svindel i Forretningsforhold. *Nordisk Tidsskrift for Strafferet* 1913 s. 61 ff.
 JØRGEN SMITH: Større danske straffesager om svig og uredelighed. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1955 s. 20 ff.
 DITLEV TAMM: *Retsopgøret efter besættelsen*. 1984.
 KNUD THESTRUP: *Alberti*. 1979.

B. White collar crime

I 1949 udkom *Edwin H. Sutherlands* vigtige bog om *White Collar Crime* (se nærmere nedenfor i kapitel V). Den blev med det samme kendt i Danmark, men dens resultater blev med få undtagelser enten nærmest afvist, f. eks. af Jørgen Smith, eller i hvert fald stort set ignoreret. Økonomisk kriminalitet fik fortsat en stedmoderlig behandling af danske kriminologer. Derimod gav juristerne på samme tid de specialstrafferetlige emner, herunder de fiskalstrafferetlige, en fyldigere behandling end tidligere. *Jørgen Smith* skrev adskillige artikler om økonomisk kriminalitet og senere en bog om *Skatteunddragelser, efterbetaling og straf* (1961). Emnet blev også behandlet på det nordiske kriminalistmøde i 1962.

Fra tiden kan nævnes de store straffesager omkring Danish Milk & Cocoa Products (Juristens Domssamling 1957 s. 17), Sjóvinnubankin (Højesteretstidende 1957 s. 295) og Boss of Scandinavia (Folketingstidende 1968-69 sp. 5964 ff. og betænkningerne nr. 628 og 690). Enkelte retlige spørgsmål blev taget op administrativt og politisk i 1950- og 1960'erne. Politadvokat Skander Madsen redegjorde således i 1956 for erhvervelsen og administrationen af nogle københavnske ejendomme. I midten af 60'erne kom der to betænkninger om boligåger m.m. I 1968 blev der nedsat et udvalg til overvejelse af ågerlovgivningen. Som helhed må perioden frem til begyndelsen af 1970'erne dog karakteriseres som en stilhed før stormen. Selv ågerbetænkningen var overmåde stilfærdig.

Litteratur:

Betænkning I vedrørende foranstaltninger til hindring af udnyttelse af boligmangelen. Nr. 409. 1966.
Betænkning II vedrørende foranstaltninger til hindring af udnyttelse af boligmangelen. Nr. 432. 1966.
Betænkning om åger. Nr. 604. 1971.

Betænkning om finansieringsselskaber og lignende virksomheder. Nr. 628. 1971.
Betænkning om sammenslutningen Boss of Scandinavia. Nr. 690. 1973.
 JØRGEN BIILMANN & KNUD BUCHARDT: "Alt hvad der er stort". Bogen om Boss. 1969.
 N. BUSCH-JENSEN: Den fynske pantebrevssag. *Sagførerbladet* 1956 s. 17 ff.
 KYÖSTI JOUSIMAA: Undersökning av omfattande brott på det ekonomiska livets område. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1962 s. 163 ff., med debatindlæg i *Nordisk kriminalistisk årsbok* 1962 s. 151 ff.
 TORBEN KOCH: Forståelsen af økonomisk kriminalitet som kriminalitetsform i Danmark 1949-1975. I JØRGEN JEPSEN (red.): *Økonomisk kriminalitet*. 1980. S. 61 ff.
 AAGE LOTINGA: Hvide flip-forbrydere. *Social-Demokraten* 8. august 1951, genoptrykt i *Kriminalpolitibladet* 1951 s. 135 ff.
 JØRGEN SMITH: "White collar crime" – realitet eller slagord. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1956 s. 205 ff.

C. Grell-rapporten

Statsadvokat H. Grell foreslog, som medlem af ågerudvalget, en bestemmelse om straf for personer, der "i udøvelse af erhverv ved grov tilsidesættelse af sociale hensyn eller god forretningsskik skaffer sig økonomisk fordel eller tilføjer andre formuetab". Udvalget bad rigsadvokaten om en udtalelse. Han svarede, at forslaget var for ubestemt til at være egnet som lovgrundlag. Han fandt det dog samtidig formålstjenligt, at der blev foretaget en analyse af nogle af de sager, som Grell havde nævnt.

Grell og statsadvokatfuldmægtig O. Rørbæk-Petersen lavede derfor til justitsministeriet en (tilsigtet) fortrolig redegørelse om visse former for økonomisk kriminalitet. De beskrev heri en kreds af personer, som systematisk drev en forretningsvirksomhed, der enten var direkte ulovlig eller dog samfundsmæssig uacceptabel. Kredsen bestod dels af personer, som selv udførte handlingerne og lagde navn til, dels af personer, som finansierede dispositionerne og derigennem opnåede en betydelig del af gevinsten. Derudover var der en tredje gruppe af konsulenter, navnlig juridiske rådgivere.

Kredsen brugte især tre handle-mønstre:

(1) Svigagtige forhold i forbindelse med ejendomshandler, tvangsauktioner og nyprioriteringer.

Man opkøber en ældre og lavt prioriteret ejendom. Køberen får tilbudt en høj pris, men en lav udbetaling. Der indføres en rykningsklausul i sælgerpantebrevet med den falske begrundelse, at der skal ske en nyprioritering med henblik på en modernisering. Nyprioriteringen sker, hvorefter ejendommen "sendes" på tvangsauktion, hvor sælgerpantebrevet slettes som udækket.

(2) Tømning af aktieselskaber på bekostning af minoritetsinteresser m.m.

Aktiemajoriteten i et velkonsolideret selskab overtages, og ledelse og revision skiftes ud med financierens egne folk. Gennem uigennemskuelige transaktioner med financierens andre virksomheder drænes selskabet. På et tidspunkt går det konkurs til skade for mindretelsaktionærer og kreditorer.

(3) Udlånsvirksomhed.

Finansiering af låntagere i personlige eller økonomiske vanskeligheder på sådanne afdrags- og rentevilkår, at deres situation forværres. I denne forbindelse kan de blive tvunget til at overtage mislykkede byggerier efter tabsgivende forretninger.

I langt de fleste tilfælde kunne de almindelige bestemmelser i straffeloven om (medvirken til) bedrageri, mandatsvig og åger i princippet bruges. Problemet var imidlertid, at det kunne være vanskeligt at bevise, at de pågældende "bagmænd" faktisk var implicerede i sagerne, og især at bevise, at de havde haft det fornødne forsæt.

Som løsning på dette bevismæssige problem opretholdt Grell og Rørbæk-Petersen forslaget om, at der skulle skabes en ny og generel straffebestemmelse, som kunne ramme "ekstraordinære transaktioner, som samfundsmæssigt vurderet er klart uacceptable". Dette ansvar skulle kunne gøres gældende over for "alle i transaktionerne implicerede, såfremt det kan godtgøres, at de derigennem har forfulgt egne økonomiske interesser med tilsidesættelse af rimelige samfundsmæssige, herunder sociale hensyn".

Forslagsstillerne fik ingen opbakning fra den øvrige anklagemyndighed, og ej heller fra politiet. Disse fandt, at en sådan regel ville være uanvendelig i praksis. Rigsadvokaten fremhævede, at man derved "i virkeligheden [kommer] i strid med grundsætningen om ingen straf uden lov". (Folke-tingstidende 1972-73 A sp. 5993 ff.). Straffelovrådet tog også skarp afstand fra den form for lovgivning: det er et grundlæggende retssikkerhedsprincip, at man så nøje som muligt bør beskrive de gerningstyper, for hvilke der foreskrives straf. Det var i stedet ønskeligt at gennemgå reglerne uden for strafferetten, f. eks. vedrørende tinglysning, selskaber og konkurs (udtalelse af 9. maj 1973).

Medens de fagkyndige afviste forslagene, rullede der en ophidset debat hen over landet. Aviserne og et stort antal politikere krævede en kraftig indsats og støttede konklusionerne i Grell-rapporten. Indholdet i rapporten, herunder navnene på de personer, som Grell og Rørbæk-Petersen havde fremhævet, lækkede til pressen – sandsynligvis gennem medlemmer

af Folketinget. Væsentlige uddrag blev bragt i Berlingske Tidende (3. maj 1973) og andre dagblade.

I den lange debat var hovedpunktet ud fra en strafferetlig synsvinkel ikke, om der burde gøres noget; men om Grells generelle regel kunne accepteres. Straffelovrådet m. fl. var klart afvisende af principielle grunde. Det var ikke alle Folketingets partier, der lagde helt så megen vægt på disse retsprincipper, men resultatet blev allen falds, at de fik støtte hos en overvejende del af tingets medlemmer. I stedet valgte lovgivningsmagten *at* svække kravene i ågerbestemmelsen (ændring af straffelovens § 282 og indføjeelse af § 300 b), *at* supplere bedrageribestemmelsen med en regel om uagtsomt bedrageri (§ 300 a) *og at* oprette et særligt "bagmandspoliti" (Statsadvokaturen for særlig økonomisk kriminalitet). Jfr. især lov nr. 250 af 12. juni 1975 om ændring af borgerlig straffelov, aftaleloven m.v. (Bekæmpelse af skadelig økonomisk virksomhed m.v.). Blandt disse lovændringer var det især udvidelsen af ågerbegrebet, som fik praktisk betydning (Anklagemyndighedens Årsberetning 1976 s. 19 ff.). I den ikkestrafferetlige del af lovgivningen skete der også en del; f. eks. blev retsplejelovens § 144 ændret, så Advokatrådet fik mulighed for at pålægge advokater bøder på op til 50 000 kr. (mod før 5 000 kr.).

Det er tidstypisk, at man opfattede den virkelig samfundsfarlige kriminalitet som rettet mod formuegoder. I dag kan der ikke være nogen tvivl om, at den er rettet mod sundheden, ja mod menneskehedens overlevelsesmuligheder. Det er miljø- og arbejdsmiljøforbrydelserne, som klart er de groveste, men den erkendelse havde man næppe i samme grad på det tidspunkt. Den ændrede prioritering gør det selvfølgelig heller ikke på nogen måde mindre vigtigt at gribe ind mod åger, bedragerier o.s.v., og der vil ofte være det samme berigelsesmotiv på miljø- og arbejdsmiljøområdet, som traditionelt kendes fra berigelsesforbrydelserne.

Litteratur:

"Bagmands-rapporten: Kendte navne i centrum" og "Straftrussel uden væsentlig præventiv effekt på bagmænd", unavngivne artikler i *Berlingske Tidende* 3. maj 1973.

HILMAR BAUNSGAARD: Kampen mod bagmændene kræver selvdisciplin. *Berlingske Tidende* 7. maj 1973.

W. E. v. EYBEN: Straffeloven – forbryderens frihedsbrev. *Politikens kronik* 8. maj 1973.

JØRGEN JEPSEN: Wirtschaftskriminalität in Dänemark – Soziale Macht und die Definition von Kriminalität. I KARLHANS LIEBL (Hrg.): *Internationale Forschungsergebnisse auf dem Gebiet der Wirtschaftskriminalität*. Pfaffenweiler 1987. S. 218 ff.

STIG JØRGENSEN: *Foreløbig redegørelse om formuerettens generalklausuler*. 1974.

Samme: De æreløse forbrydere. *Berlingske Tidendes kronik* 22. marts 1974.

BØRGE KOCK: Bagmænd, mellemænd og gerningsmænd. *Berlingske Tidendes kronik* 18. maj 1973 og *Advokatbladet* 1973 s. 161 ff.

BØRGE KOCK: [Beretning]. *Advokatbladet* 1973 s. 276 f.

Torben Koch 1980.

MICHAEL LUNN & CHRISTIAN TRØNNING: Ændring af borgerlig straffelov, aftaleloven m.v. (Bekæmpelse af skadelig økonomisk virksomhed m.v.). *Juristen og økonomen* 1975 s. 288 ff.

IB DALGAS RASMUSSEN: Om for- og bagmænd. *Informations kronik* 17. maj 1973. *Redegørelse om bekæmpelse af økonomisk kriminalitet*. Afgivet af tinglysningsudvalget. 1974.

N [ARNOLD ROTHENBORG]: Vor nye formand. *Advokatbladet* 1973 s. 309 ff. (311 f.).

KJELD SEEHUUSEN: Ny betænkning om bekæmpelse af økonomisk kriminalitet. *Revisorbladet* 1986 nr. 4 s. 12 ff.

P. SPLETH: Angående udkastet til en ny formueretlig generalklausul. *Ugeskrift for Retsvæsen* 1974 B s. 245 ff.

Straffelovrådets udtalelse om økonomisk kriminalitet. 1974.

CHRISTIAN TRØNNING: Ændring af tinglysningslov, konkurslov m.v. *Juristen og økonomen* 1974 s. 345 ff.

D. Statsadvokaturen for særlig økonomisk kriminalitet (SØK)

1. SØKs indsats

Justitsministeriet oprettede den særlige statsadvokatur ved en skrivelse af 25. juni 1973, og den 5. november s.å. påbegyndte den sin virksomhed. Ved bekendtgørelse nr. 648 af 20. december 1973 bestemte ministeren i medfør af retsplejelovens § 102, stk. 3, at SØKs kompetence skulle omfatte sager om økonomiske forbrydelser for hele landet.

Ved siden af anklagefunktionen foretages der efterforskning. Det særlige i forhold til den efterforskning, som i almindelighed foregik på landets politistationer, er, at SØK etablerede et snævert samarbejde mellem kriminalpolitiet og en juridisk medarbejder. (Se nedenfor om kompetenceomlægningen uden for SØK i 1984). Såvel kriminalassistenten som juristen deltager i sagen fra efterforskningens start og til dens afslutning, eventuelt ved domstolene. (Se i øvrigt Ulla Høg 1980 s. 308 ff.).

SØK har desuden opbygget en informationscentral med det formål at indsamle, udveksle, registrere og bearbejde oplysninger vedrørende økonomisk kriminalitet. Oplysningerne indsamles fra politiet, andre myndigheder og offentlige kilder, samt fra private henvendelser; de dækker såvel danske som udenlandske informationer. Oplysningerne bearbejdes dels med henblik på en afdækning af metoder inden for økonomisk kriminalitet, dels med sigte på at afsløre forbrydelserne på et så tidligt tidspunkt som muligt. Endvidere skal informationscentralen danne grundlag for et krimi-

nalpræventivt arbejde. Informationscentralen rummer også en domssamling. Centralen anvendes ikke blot af SØK, men bruges også af politikredsene og anklagemyndigheden i øvrigt til at fremskaffe oplysninger om såvel personer og selskaber, som om gældende ret. Derimod er den selvfølgelig ikke tilgængelig for privatpersoner. (Se i øvrigt Ulla Høg 1980 s. 311 ff.).

SØK havde ved udgangen af 1987 følgende ansatte: 1 statsadvokat, 2 vicesstatsadvokater, 4 politiassessorer, 4 politifuldmægtige (+ 2 ubesatte), 30 kriminalpolitibetjente, 6 kontorfunktionærer (2 på deltid) og 1 kontorbetjent (Anklagemyndighedens Årsberetning 1987 s. 150 og Politiets årsberetning 1987 s. 170 f.). Det er færre, end det blev forudsat ved dens oprettelse.

Efter sagens natur er det forholdsvis få meget store sager, der kan behandles af en så relativt lille myndighed. Ole Rørbæk-Petersen har redegjort for de første 11 domfældelser i 1976; Ulla Høg for de næste år i 1980; og Jan Pedersen for 44 domme fra 1976 til 1982. I de første 3 år blev der rejst tiltale ved 17 anklageskrifter mod 22 personer og 3 selskaber; i de første 5 år blev der domfældt 58 personer. Tiltalerne omfattede gennemgående flere forhold, og kriminaliteten angik betydelige værdier. Ulla Høg konkluderer, at den overvejende del af sagerne er af en sådan art, at de aldrig ville være blevet rejst, hvis statsadvokaturen med dens særlige muligheder for at arbejde med meget tunge sager ikke havde eksisteret. Nogle af sagerne har været indgående behandlet i aviser og monografier, jfr. litteraturen nævnt nedenfor. Det er karakteristisk for en stor del af dommene, at de drejer sig om en række ensartede forhold, som har et systematisk præg. Hovedparten vedrører bedrageri, åger, groft skattesvig o.s.v. I nogle tilfælde har SØK gennemført en eller flere "leading case(s)"; derefter har lignende sager kunnet behandles i politikredsene; det gælder f. eks. nogle ågersager (jfr. tabellen nedenfor).

Et indtryk af arbejdets fordeling fås i nedenstående tabel med antallet af forhold; oplysningerne er hentet fra politiets årsberetninger (senest 1987 s. 257):

	1977	1980	1983	1984	1985	1986	1987
Dokumentfalsk m.v.	10	3	6	-	-	-	2
Underslæb	15	1	-	8	-	1	1
Bedrageri	11	59	23	19	9	4	29
Mandatsvig	-	-	3	15	1	-	2
Åger	155	-	-	-	-	-	3
Skyldnersvig	5	2	2	-	2	-	-
Groft skattesvig	-	4	3	1	-	1	1
Strl. §§ 292-302/304	49	1	-	-	-	-	-
Anden strl.	6	19	-	-	-	1	6
Skattekontrolloven	-	1	-	-	1	-	-
Kildeskatteloven	3	-	-	-	-	-	-
Omsætningsafgiftsl.	-	2	-	-	-	-	1
Andre love	3	6	193	50	37	41	39

'Forhold' er formentlig defineret som i "Kriminalstatistik", hvor det indirekte forklares på følgende uklare måde i forbindelse med anmeldelsesstatistikken: "Anmeldelse: Lovovertrædelse anmeldt til eller på anden måde kommet til politiets kundskab. Det, der tæller i statistikken, er antallet af forhold. En lovovertrædelse, der begås af flere personer i forening, vil kun blive registreret som én anmeldelse."

I forbindelse med sagerne lægges der betydeligt vægt på at få afklaret, om der i periferien findes en financier eller lignende (bagmand), og om advokater eller revisorer har været involverede i handlingsforløbet. Der kan f. eks. blive tale om ansvar for revisorer, der har attesteret urigtige regnskaber til brug for senere kreditbedragerier eller for tilsløring af underslæb.

Litteratur:

Glistrup for retten. 1974.

H. GRELL: Om Statsadvokaturen for særlig økonomisk kriminalitet. *Anklagemyndighedens årsberetning* 1974 s. 108 ff.

MOGENS GLISTRUP: *Glistrup om Glistrupsagen*. 1983.

ULLA HØG: Statsadvokaturen for særlig økonomisk kriminalitet. I JØRGEN JEPSEN (red.): *Økonomisk kriminalitet*. 1980. S. 298 ff.

M. KANDING: Beretning for 1979 fra Afdelingen for særlig økonomisk kriminalitet. *Anklagemyndighedens Årsberetning* 1979 s. 54 ff.

ROBERT KOCH-NIELSEN: Straffesagen mod advokat Mogens Glistrup. I JØRGEN JEPSEN (red.): *Økonomisk kriminalitet*. 1980. S. 115 ff.

FINN MEILBY & ULLA HØG: Bekæmpelse i praksis af økonomisk kriminalitet i Danmark. *Lov og Rett* 1984 s. 198 ff.

JAN BONDE NIELSEN: *Dømt*. 1980.

Samme: *Frikendt*. 1986.

JAN PEDERSEN: Domme om særlig økonomisk kriminalitet. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1983 s. 284 ff.

OLE RØRBÆK-PETERSEN: Redegørelse for antallet og arten samt resultatet i de sager, der har været behandlet i statsadvokaturen for særlig økonomisk kriminalitet. *Anklagemyndighedens Årsberetning* 1976 s. 7 ff.

CHRISTEN SØRENSEN: *Glistrup-sagen*. 1978.

2. Debatten om SØK

Siden midten af 1970'erne har debatten om økonomisk kriminalitet i meget høj grad drejet sig om denne statsadvokats forhold. Den er fra første færd blevet kritiseret for uduelighed fra "begge sider", hvilket næppe kan undre, når man betænker baggrunden for dens oprettelse og dens kontroversielle sagsområde. På den ene side fremstilles den som chikanøs over for driftige forretningsfolk; på den anden side som for dårlig og vagt til at fange de rigtigt store fisk, de virkelig grove økonomiske forbrydere.

Kritikken har været af en vekslende lødighedsgrad. Meget af den har vedrørt *personsspørgsmål* på en måde, som heldigvis ikke er sædvanlig i Danmark. Sådan kritik er ret så uinteressant i denne sammenhæng.

Litteratur:

NIELS GARNER: Den ganske særlige statsadvokat. *Politiken* 24.4.1982.

MORTEN ØRTOFT: I en stol med blæst om. *DJØF-bladet* 1984 s. 990 ff.

Et kritikpunkt er, at *efterforskning skal være blevet indledt på et for spinkelt grundlag*. Som dokumentation bruges ofte sagerne mod Jan Bonde Nielsen og mod Kai Wilhelmsen. Advokat Ernest Hartwig skildrer forløbet i den sidste således: "Kay Wilhelmsen blev anholdt ... alene på grundlag af en skriftlig anmeldelse indsendt til politiet af en kendt advokat på vegne af Privatbanken og Provinsbanken. Der havde ikke været nogen som helst politimæssig efterforskning inden anholdelsen, der foretoges nogle få timer efter, at statsadvokaturen havde modtaget den skriftlige anmeldelse ... og uden nogen som helst forudgående afhøring af den anmeldte ...". Denne beskrivelse lyder klart ikke smukt. Det må dog ikke glemmes, at domstolene efter grundlovsforhøret fandt grundlaget så godt, at Kay Wilhelmsen blev fængslet i isolation, og at han kom til at sidde således i 36 dage, indtil politiet løslod ham. Hovedkritikken – at der manglede tilstrækkeligt materiale – må enten rettes mod domstolene eller anses for urimelig. (Se nedenfor om sagens videre forløb).

Litteratur:

KAI HARNE: De svage 'stærke'. *Politikens kronik* 29.1.1988.

ERNEST HARTWIG: Forsvarer: Jeg anklager. *Politikens kronik* 27.6.1988.

Kay Wilhelmsen-sagen. Hvidbog fra Danske Bankfunktionærers Landsforening 1986.

Gennem mange år har man inden for dansk straffeprocessen betonet værdien af klare *grænser mellem kriminalpolitiet og anklagemyndigheden*. Medens anklagemyndigheden først og fremmest arbejder med sagens behandling for retten, påhviler det politiet at efterforske de strafbare lovovertrædelser. SØK opgav bevidst denne arbejdsdeling for at øge effektiviteten. Ideen var, at kriminalpolitiet ikke skulle ofre tid og kræfter på at udrede forhold, som anklagemyndigheden af juridiske grunde alligevel ikke ville rejse tiltale for. Man kunne på den måde også sikre, at efterforskningen sluttede, så snart der efter anklagerens opfattelse var tilvejebragt tilstrækkelige beviser. I denne forbindelse bør det erindres, at de sager, som SØK skulle og skal tage sig af, ikke har den karakter af rutinesager, som gør, at erfarne kriminalpolitibetjente kan hente tilstrækkelig vejledning i så henseende fra deres tidligere arbejde. Blandt andet indgår der ofte spørgsmål af indviklet civilretlig karakter.

I øvrigt må det generelle princip anses for forkastet i resten af politiet og anklagemyndigheden ved en reform i 1984. Gennem en kompetenceomlægning opgav man for størstedelen af de almindelige straffesager den tidligere ordning, hvorefter prøvelsen af tiltalsspørgsmålet skete hos et fra politiet adskilt overordnet led, de regionale statsadvokater. Det fremgik endvidere af debatten, at justitsministeren agtede at gå endnu videre ad den vej.

Litteratur:

STEPHAN HURWITZ: *Den danske strafferetspleje*. 2. udg. 1949.

Til trods for, at SØK netop skulle være opbygget på en måde, så arbejdet kunne foregå hurtigt og effektivt, er det blevet et væsentligt kritikpunkt, at *efterforskningen* gennemgående har været alt for *langsommelig*. Det har notorisk taget årevis at efterforske mange af sagerne. Spørgsmålet er alene, om dette realistisk set er uundgåeligt på grund af sagernes meget omfattende karakter og på grund af, at mangelfulde eller ikkeeksisterende regnskaber gør det nødvendigt at gennemføre omfattende revisionsarbejder, før der kan tages stilling til tiltalerejsning. Hvis der ikke havde været

det nære samarbejde mellem politifolk og anklager, kan det meget vel tænkes, at efterforskningen ville have taget endnu længere tid.

I denne forbindelse må man også erindre, at SØKs personale er af meget begrænset omfang.

I sommeren 1988 var kritikken mod "Bagmandspolitiet" som så ofte før ganske kraftig. Frifindelserne i Kay Wilhelmsen- og Jan Bonde Nielsen-sagerne havde ikke forbedret dets image. Alligevel konstaterede Observa i en undersøgelse for Jyllands-Posten, at over halvde-
len af den danske befolkning mente, at SØK burde få større albuerum og flere ressourcer. Kun 10 % ønskede det nedlagt. Modstanden var størst blandt de selvstændige erhvervsdrivende. (Politiken 29. juni 1988).

Også andre af SØKs fremgangsmåder har været stærkt kritiseret, f. eks. pålæg til forsvarerne om ikke at videregive oplysninger til en sigtet, påstået for sen udlevering af rapportkopier til forsvareren og påstået for ringe gennemførelse af efterforskning i henhold til forsvarerens begæring.

Litteratur:

JESPER BERNING: Anmeldelse af KENNETH MANN: *Defending White-Collar Crime*. I *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1988 s. 146 ff.

ANDREAS FISCHER: Forsvarerens efterforskningsskridt. *Juristen* 1983 s. 239 ff.

HANS GAMMELTOFT-HANSEN: Ligestilling mellem forsvarer og anklagemyndighed. *Juristen* 1983 s. 43 ff. med replik s. st. s. 233 ff.

ERNEST HARTWIG: Når forsvarsadvokaten kommer i farezonen. *Juristen* 1983 s. 37 ff. og s. st. s. 243 ff.

H. KALLEHAUGE: Tavshedspålæg til forsvarere – et dilemma. *Juristen* 1983 s. 117 ff.

NIELS MADSEN: En kommentar til professor Gammeltoft-Hansen. *Juristen* 1983 s. 121 f.

FINN MEILBY & ULLA HØG: Den administrative fremgangsmåde ved beslaglæggelse af aktiver i sager om økonomisk kriminalitet. *Anklagemyndighedens årsberetning* 1984 s. 43 ff.

P. SPLETH: Ligestillingsprincipper eller praktisk skøn. *Juristen* 1983 s. 161 ff. og s. st. 1984 s. 31 ff.

Kritikerne har endvidere sagt, at det nære samarbejde mellem kriminalpolitifolkene og juristerne har haft andre negative virkninger. Det hævdes, at *juristerne ikke har haft den nødvendige distance* til sagerne ved efterforskningens afslutning. Efterforskningen får så at sige en vis inertie. Dette skal have betydet, at der er blevet rejst tiltale i en række sager og/eller for forhold, hvor der ikke har været tilstrækkelige beviser, eller hvor de faktiske omstændigheder åbenbart ikke har været omfattet af de straffebe-
stemmelser, som er blevet påberåbt.

I offentligheden er det en ganske udbredt opfattelse, at SØK "altid taber". Det er velkendt, at nogle af de meget store sager er endt med frifindelser, enten fuldstændige eller dog i det væsentlige. Faktisk *frifindes* færre end 20 %. Jan Pedersen gennemgik alle sager fra 1976 til 1982. Kun to af dommene frifandt ganske alle de tiltalte; af de 81 tiltalte blev 7 frifundet for alle tiltalepunkter. Dette er formodentlig en lidt større frifindelsesprocent, end man sædvanligvis finder.

Den danske kriminalstatistik er tavs på dette punkt. Preben Wilhjem har i et materiale bestående af 1609 sager fra perioden 1976-84, hvor politiet har begæret varetægtsfængsling, fundet, at 82 % blev domfældt, og 59 % blev domfældt i henhold til hovedsigelsen.

Spørgsmålet er heller ikke helt så enkelt, som avislæserne forledes til at tro. I betragtning af, at SØK netop har til opgave at tage sig af sager, som af en eller anden grund er for vanskelige for de almindelige myndigheder, forekommer tallet ikke mig overraskende højt. Deraf følger selvsagt ikke nødvendigvis, at det er de rigtige sager, som indbringes for domstolene. Men bagklogskab er jo altid den klogskab, som det er lettest at nå til.

Et beslægtet kritikpunkt går ud på, at SØK rejser *tiltale i sager, hvor der er utilstrækkelige beviser*, i det håb, at noget vil dukke op under vidneafhøringerne m.m. Dette kan – hvis det er rigtigt – stride mod det straffeprocessuelle princip, at en forfølgning kun bør fremmes, hvis der er en rimelig formodning om, at de fornødne retlige og faktiske omstændigheder for en domfældelse er til stede (Stephan Hurwitz 1949 s. 304).

Kritikerne ser i dette forhold en hovedårsag til, at mange af SØKs sager ikke blot *tager år* under efterforskningen, men også under behandlingen *for domstolene*. "Når der skal så meget til for at føre bevis for et strafbart forhold, er der noget, der tyder på, at det i hvert fald ikke er helt oplagt, at der foreligger en forbrydelse." (Kai Harne). At sagerne tager lang tid er notorisk. Dels er berammelsestiden ved domstolene for disse store sager ikke sjældent lang, dels tager behandlingen ved domstolene ofte lang tid. Et eller flere retsmøder hver uge gennem mange måneder eller sågar i nogle år, før en sag kan finde sin afslutning, ville have været utænkeligt for en snes år siden. Nu hører det til dagens uorden. Udvalget om økonomisk kriminalitet konstaterede, at sagsbehandlingstider på mellem 6 og 10 år regnet fra efterforskningens begyndelse til endelig dom ikke er usædvanlige.

Det medfører ganske åbenbart særdeles store *belastninger for de tiltalte og for deres virksomheder*. Den tiltalte må tilbringe sin tid i retten og ikke på sit kontor. Den sigtede og virksomheden udsættes for en kraftig, til tider hetzagtig presseomtale, som er personligt belastende, og som meget let kan

få forretningsforbindelser til at trække sig tilbage fra yderligere kontakt; det gælder såvel de pæne som de mindre pæne forbindelser – om end af forskellige grunde. Domstolene kan kun i begrænset omfang kompensere for sådant ved strafudmålingen, hvis den pågældende findes skyldig, eller ved erstatningens størrelse, hvis der sker frifindelse.

I den såkaldte Kay Wilhelmsen-sag var der rejst tiltale for checkkrytteri m.m. To bankbestyrere var medtiltalte. Efter seks års behandling blev de frifundet. Bestyrerne fik hver 50 000 kr. i erstatning; medens Kay Wilhelmsen, som havde siddet længere tid i isolationsfængsel (5 uger) fik 60 000 kr. Retten fremhævede endog, at anklagemyndighedens udtalelser efter domsafsigelsen "har forøget den tort, der er overgået de erstatningssøgende", således at erstatningen er blevet større, end den ellers ville være blevet. (Berlingske Tidende 19. maj 1988).

De meget lange sagsbehandlinger for domstolene er også *belastende for myndighederne*, om end på en anden måde. Ressourcerne slår ikke til. Det betyder, at SØK kun har kunnet gennemføre et begrænset antal sager i de forløbne år. Det bekymrer ikke alle kritikerne lige meget. Men alle er enige om, at det er uheldigt, at domstolene må lægge så megen kapacitet i slige sager, at andre typer af sager komme til at vente urimeligt længe. De generelt lange berømmelsestider er i nogen grad forårsaget af de økonomiske sags ressourcetekrav.

SØK bestrider naturligvis ikke, at der har været et antal sager, som har taget et meget stort antal retsdage. Der synes dog hos nogle af dens medarbejdere at være den opfattelse, at den lange behandlingstid ikke skyldes fejl eller uduelighed hos SØK, men snarere, at nogle sigtede/tiltalte og deres forsvarere træner sagerne urimeligt. Dette er det vanskeligt for andre at se noget synderligt odiøst i – uanset teoriens opfattelse af forsvarerens rolle – men det gør i hvert fald, at det – hvis det er rigtigt – er vanskeligere at føle medlidenhed med de sigtede/tiltalte.

Endvidere er problemet i denne forbindelse ofte, om der er tale om handlings- og forretningsmønstre, som under de foreliggende omstændigheder (manglende solvens eller andet) er kriminaliserede. Bevisførelsen herom kan efter sagens natur ofte være meget omfattende og kompliceret. Hertil kommer, at der ikke blot skal føres bevis for de faktiske omstændigheder, men også for personens tilregnelser (forsæt eller uagtsomhed). Hvis myndighederne alene tager sig af de helt åbenbare forbrydelser, åbnes der for megen grov og samfundsskadelige økonomisk kriminalitet på en helt uacceptabel måde.

Litteratur:

JESPER BERNING: Samarbejde mellem anklagemyndighed og presse. I OLE MALMQVIST (red.): *Er det virkelig sandt?* 1988 s. 99 ff.

SØREN KRARUP: Omkring økonomisk kriminalitet. *Jyllands-Postens* kronik 4. oktober 1982.

Samme: Kriminaliseringen af erhvervslivet. S. st. 5. oktober 1982.

KAI HARNE: En begmand til Bagmandspolitiet. *Politikens* kronik 3. september 1986.

OLE MALMQVIST: Kampagnejournalistik. I samme (red.): *Er det virkelig sandt?* 1988 s. 69 ff.

JOHAN SCHLÜTER: Det er ganske vist. I OLE MALMQVIST (red.): *Er det virkelig sandt?* 1988. S. 62 ff.

PREBEN WILHJELM: *Tvangsindgreb i strafferetsplejen 1976-85*. 1988.

Et kritikpunkt vedrører *typen af lovovertrædelser*, som behandles af SØK. Det påpeges, at den særlige statsadvokatur blev etableret for at beskytte de økonomisk svage i samfundet, såsom lejere, pantedebitorer m.fl. "Det er imidlertid blevet såsom så med bekæmpelsen af de økonomiske forbryders bagmænd. I afdelingens store sager har det hidtil i særlig grad været samfundets økonomisk stærkeste institutioner, der er blevet beskyttet. Det er store banker, en kreditforening, et forsikringsselskab m.fl., det er skattevæsenet og toldvæsenet, hvis interesser varetages ved efterforskning og tiltalerejsning." (Ernest Hartwig s. 185 f.).

En kritik, som falder lidt ved siden af den øvrige argumentationskæde, er, at SØK har *taget sig af sager, som ikke naturligt hører under denne*, f. eks. bagatelagte bestikkelsessager.

Ugeskrift for Retsvæsen 1985 s. 270: En stadsingeniørs souchef havde i løbet af 5 år fået gaver til en samlet værdi af 5374 kr. fra en entreprenørvirksomhed, som i samme tidsrum havde udført arbejde for 39 mio. kr. på kommunens fjernvarmeforsyning. Han blev dømt efter straffelovens § 144 for at have modtaget bestikkelse, selv om gaverne ikke havde medført noget pligtstridigt forhold.

Litteratur:

BENT UNMACK LARSEN: Repræsentation eller korruption? *Ingeniøren* 9. juli 1982.

Samme: Anden utilbørlig belønning. *Ugeskrift for Retsvæsen* 1985 B s. 49 ff. og 167 f.

BIRGITTE VESTBERG: Utilbørlig belønning er bestikkelse. *Ugeskrift for Retsvæsen* 1985 B s. 79 ff.

I et notat af 2. september 1987 blev der af justitsministeren stillet forslag om en sådan ændring af SØKs struktur, at der reelt var tale om en nedlæggelse.

Det blev blandt andet foreslået, at der skulle oprettes nok en statsadvokatur til at tage sig af det vestlige Danmark, og at efterforskningen skulle lægges ud i de enkelte politikredse.

Meget af debatten har – som det ses – indeholdt vurderinger af nogle særdeles skønsprægede beslutninger m.m. Allerede af den grund er det *vanskeligt at dele sol og vind*. Det er imidlertid svært at frigøre sig fra den opfattelse, at så megen røg må være forårsaget af en eller anden ild. Hvis det lægges til grund, bliver spørgsmålet, om de foretagne fejlskøn m.m. er strukturelt begrundede, eller om de så at sige er menneskelige fejl – undskyldelige eller ikkeundskyldelige. Som det fremgår af det ovenfor refererede, er det en ganske udbredt opfattelse, at nogle af de påståede/eksisterende mangler skyldes strukturen. Over for dette står, at det justitsministerielle udvalg om økonomisk kriminalitet (som omtales nedenfor) tilsyneladende ikke fandt anledning til at foreslå ændringer i SØKs struktur, og at justitsminister Erik Ninn-Hansens forslag af 2. september 1987 om strukturændringer fik en særdeles kølig modtagelse i de sagkyndige høringssvar.

E. De seneste års lovgivning

1. Udvalget om økonomisk kriminalitet

a. Der er mange gode argumenter for, at virksomheder og personer bør føre ordentlige regnskaber. For svindlere kan der dog også være nogle tungtvejende grunde, som trækker i modsat retning. Et misvisende regnskab kan benyttes som middel til at gennemføre kreditbedragerier eller andre forbrydelser. Et retvisende regnskab vil skånselsløst kunne vise mandatsvigen, skattesvigen, insolvensen som begrunder ansvar for skyldnersvig o.s.v. Der kan således være et kraftigt incitament til at lave fusk med regnskabet eller til at destruere det, når regnskabets time i overført forstand synes at nærme sig. SØK har konstateret store mangler i en del af deres sager. Virksomheder med millionomsætninger har ikke udarbejdet årsregnskaber i flere år. Regnskabsbilag har ligget usystematiserede eller ganske manglet. Ved egentligt "konkursrytteri" opløses selskaber uden aktiver oftest blot ved en kortfattet konstatering heraf i skifteretten; derefter er der ingen der har pligt til at opbevare regnskabsmateriale, bilag m.v.

Det er en af de vigtigste garantier for borgernes retssikkerhed, at anklagemyndigheden skal bevise, at den pågældende faktisk har gjort det, som tiltalen omfatter. Anklagemyndigheden må derfor, når den har grund til at tro, at der er begået kreditbedrageri, mandatsvig etc., enten opbygge eller

genopbygge regnskaberne m.m. Sligt er vanskeligt; det kan meget vel tage ét år eller mere, og den nødvendige, kvalificerede revisorbistand er dyr.

På den baggrund er det en nærliggende tanke, at man kunne nøjes med at straffe for det helt åbenbare, nemlig den manglende opfyldelse af kravene om føring af regnskaber og opbevaring af bilag m.m. Med de strafferammer og den domstolspraksis, som fandtes omkring 1980, ville resultatet imidlertid blive, at personer, som antageligt havde gjort sig skyldige i nogle vanskeligt bevislige lovovertrædelser, der efter praksis ville medføre flere års fængsel, i stedet ville slippe med bøder. SØK foreslog derfor, at der blev nedsat et udvalg, som skulle overveje en skærpelse af straffene for urigtig og mangelfuld bogføring.

Justitsministeren fulgte forslaget i 1982, men gav udvalget et videre kommissorium. Det skulle *i almindelighed undersøge, hvilke lovændringer eller foranstaltninger som kunne være af betydning for bekæmpelsen af økonomisk kriminalitet*. Udvalget afgav sin betænkning i 1986, *Betænkning nr. 1066 om bekæmpelse af økonomisk kriminalitet*. Derefter blev der indhentet udtalelser fra Straffelovrådet (21. april 1986, Folketingstidende 1985-86 A sp. 6199) og Retsplejerådet (19. april 1986, s. st. sp. 6215). På det grundlag udarbejdede justitsministeriet et lovforslag, som blev fremsat den 14. maj 1986 (s. st. sp. 6173). Forslaget blev ikke færdigbehandlet inden folketingsårets slutning, og det blev derfor genfremsat den 8. oktober 1986 (s. st. 1986-87 A sp. 579). Resultatet blev *lov nr. 385 af 10. juni 1987 om ændring af straffeloven og retsplejeloven. (Økonomisk kriminalitet)*.

Litteratur:

ERNEST HARTWIG: Strafferetsplejen på afveje. Et debatoplæg om betænkning nr. 1066 om bekæmpelse af økonomisk kriminalitet. *Ugeskrift for Retsvæsen* 1986 B s. 185 ff.

OTTO JENSEN & JØRGEN JEPSEN med et bidrag af SYSETTE VINDING KRUSE: *Ineffektiv bekæmpelse af økonomisk kriminalitet*. 1987.

JØRGEN JEPSEN & OTTO JENSEN: Loven og regnskaberne. *Politikens kronik* 28. april 1987.

LARS BO LANGSTED: Ændring af straffeloven og retsplejeloven (økonomisk kriminalitet). *Juristen* 1987 s. 324 ff.

HENRIK VILTOFT: Advokatrådets mening om retsbekæmpelsen af økonomisk kriminalitet. *Advokaten* 1986 s. 185.

b. Udvalget overvejede for det 1ste muligheden for gennem regelændringer at tilvejebringe en almindelig *forbedring af regnskabsførelsen*. I denne forbindelse ville udvalget give videre beføjelser til Aktieselskabsregisteret, så der kunne komme en bedre kontrol med opfyldelsen af regnskabspligten.

For det 2det gik udvalget ind for at skærpe *straffereglerne på bogføringsområdet*, således at en tiltale og domfældelse efter disse formelle regler kunne føles som en tilstrækkelig reaktion i sagerne, selv om der var en rimelig grund til at tro, at en dyberegående efterforskning ville have afsløret bedragerier eller andre grove skadedelikter. Udvalget foreslog blandt andet, at højestestrafpen i straffelovens § 302 om forretningsbøger skulle hæves fra 6 måneders hæfte til fængsel i 1 år og 6 måneder; det ville betyde, at denne lovovertrædelse fik samme maksimalstraf, som findes for de almindelige berigelsesforbrydelser – tyveri, underslæb, bedrageri o.s.v. (straffelovens § 285).

Straffelovrådet var enig i ønsket om en skærpelse, men fandt ”åbenbare betænkeligheder ved at søge bogføringsovertrædelser sat i klasse med berigelsesforbrydelser, således at politiet og anklagemyndigheden kan nøjes med at slå ned på de lettest tilgængelige oplysninger, nemlig dem der vedrører mangelfuld bogføring m.v., og vente sådanne forhold bedømt lige så strengt, som hvis der var ført bevis for berigelsesforbrydelser” (Folketingstidende 1986-87 A sp. 611). Straffelovrådet gik derfor ind for, at højestestrafpen kun skulle hæves til 1 års fængsel. Og det blev det sluttelige resultat.

c. For det 3dje behandlede udvalget muligheden for at *beskære sagerne*. Hvis man nøjes med at efterforske og rejse tiltale for bogføringsdelikter, selv om der er en vis føje til at tro, at en dyberegående efterforskning vil afsløre kreditbedragerier, mandatsvig o.s.v., har man beskåret sagen. En anden form for beskæring kan ligge i, at man kun efterforsker og påtaler f. eks. 50 ensartede handlinger, selv om der er grund til at tro, at videre efterforskning vil afsløre yderligere 50 af samme type. En tredje form for beskæring kan være, at man nøjes med at efterforske i virksomhedens sidste tre leveår, selv om man antager, at den også har begået slige skattelovsovertrædelser eller andet i de foregående år.

Efter retsplejelovens § 742, stk. 2, ”iværksætter [*politiet*] efter anmeldelse eller af egen drift efterforskning, når der er rimelig formodning om, at et strafbart forhold, som forfølges af det offentlige, er begået”. Til trods for bestemmelsens absolutte formulering er det givet, at den ikke skaber en absolut pligt for politiet til at efterforske i alle sager. F. eks. kan kriminalpolitiet foretage fornuftige prioriteringer af sit arbejde ud fra de eksisterende ressourcer. (Smh. Henning Koch s. 213 ff.).

I nogle lande, f. eks. Sverige, er det principielle udgangspunkt, at *anklagemyndigheden* har pligt til at rejse tiltale i alle de sager, hvor der er rimelig

grund til at tro, at der kan opnås en fældende dom. Der gælder således et 'legalitetsprincip' eller med andre ord en 'absolut påtalepligt'. I Danmark har rigsadvokaten derimod en generel mulighed for at skønne over strafforfølgningens rimelighed og hensigtsmæssighed, jfr. retsplejelovens § 723, stk. 2. Vi følger med andre ord et 'opportunitetsprincip', også kaldet princippet om en 'relativ påtalepligt'. Til trods for den odiøse betegnelse er der gode grunde, som taler for dette. (Jfr. nærmere Mogens Koktvedgaard & Hans Gammeltoft-Hansen s. 99 ff.).

Litteratur:

HENNING KOCH: Ordenspolitiets patruljerings effektivitet og sagsbehandling. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1985 s. 201 ff.

MOGENS KOKTVEDGAARD & HANS GAMMELTOFT-HANSEN: *Lærebog i straffets retspleje*. 1978.

På denne baggrund var der allerede en vis, og måske endda en tilstrækkelig, hjemmel til, at politiet og anklagemyndigheden kunne foretage rimelige beskæringer af sagerne i tilfælde som de ovenfor nævnte. I praksis var der imidlertid klart en tendens hos politiet til at efterforske til bunds (når sagen ikke straks var blevet lagt helt på hylden) og hos anklagemyndigheden til at rejse tiltale i alle forhold, hvor der var rimelig grund til at vente domfældelse. Som nævnt er Statsadvokaturen for særlig økonomisk kriminalitet oven i købet blevet kritiseret for at rejse for mange sager. Den hyppigt meget langvarige sagsbehandling hos såvel politi som domstole kan delvis opfattes som en følge af disse tendenser.

Udvalget fandt det vigtigere, at sagerne blev gennemført hurtigt, end at de kom til at omfatte alt. I denne forbindelse lagde det vægt på de eksisterende, utilstrækkelige ressourcer og hensynet til de sigtede/tiltalte, men også på, at en langvarig sagsbehandling svækker nogle af straffens funktioner i det givne tilfælde. Endvidere ansås det for ønskeligt, at de forhåndenværende ressourcer snarere blev brugt til at gennemføre f. eks. 5 "lette" sager mod 5 kriminelle, som hver får 1 års fængsel, end at der gennemførtes en tilbundsgående sag mod én af dem med den virkning, at han/hun fik 4 års fængsel for det hele, medens de andre fire gik helt fri.

Udvalget var opmærksomt på, at der kan være mange betænkeligheder ved sådanne regler. Der vil på sæt og vis ske en vis kompetenceforskydning fra domstolene til anklagemyndigheden. Det kan være svært at vinde forståelse for, at en sigtet person, som nægter, men som anklagemyndigheden alligevel mener ville kunne blive dømt, af ressourcehensyn skal slippe

billigere end en person, som lægger alle kortene på bordet. En øget adgang til at beskære straffesager kan også medføre en risiko for uligheder i praksis. Myndighederne kan med eller uden føje blive beskyldt for at tage usaglige hensyn ved administrationen af påtalekompetencen. Endelig mener nogle, at der er et hensyn til den forurettede. Det vil kunne krænke ham/hende, at forbrydelsen ikke efterforskes og forfølges. Det vil også gøre det vanskeligere for offeret at gennemføre sit erstatningskrav, når der ikke bliver en straffesag, hvor det civile retlige krav kan tages med gennem adhæsion.

Udvalget fandt ikke disse betænkeligheder afgørende. Det foreslog derfor, at der blev indsat en bestemmelse i retsplejeloven, som klart viste, at der var lovhjemmel til at beskære sagerne på de ovenfor nævnte måder, og som samtidig kunne markere det politiske ønske om, at det blev gjort. Lovgivningsmagten fulgte udvalget og indsatte følgende i retsplejeloven som § 723, stk. 3:

”Statsadvokaten kan endvidere helt eller delvis opgive eller frafalde tiltale, såfremt sagens gennemførelse vil medføre vanskeligheder, omkostninger eller behandlingstider, som ikke står i rimeligt forhold til sagens betydning og den straf, som i givet fald kan forventes idømt.”

Ifølge dagbladene var det kun på grund af denne beskæringsmulighed, at den store sag mod de såkaldte Jyde-brødre kunne indledes meget hurtigt i 1988.

d. Det forekommer, at personer misbruger de selskabsretlige regler om begrænset hæftelse til at skaffe sig en personlig vinding, medens gælden ”efterlades” i selskabet, som må gå konkurs, så kreditorerne lider tab. For at hindre misbrugerne i at gentage svindelen har vore nabolande indført regler om ’konkurskarantæne’; det betyder, at direktører, bestyrelsesmedlemmer o.s.v. i en falleret virksomhed ikke må fungere som sådanne i en anden virksomhed inden for de næste år.

Den danske straffelov har længe indeholdt regler om *rettighedsfrakendelse*; den sidste gennemgribende ændring fandt sted i 1950. Efter § 79, stk. 1, kan domstolene frakende en person retten til at fortsætte en særligt autoriseret virksomhed, ”såfremt det udviste forhold begrunder en nærliggende fare for misbrug af stillingen”. Denne regel overføres ved stk. 2, 1. pkt. til at gælde andre former for virksomhed, ”når særlige omstændigheder

taler derfor". Domstolene kan herefter f. eks. forbyde en brugtvognsforhandler at fortsætte sin virksomhed inden for den samme branche. Derimod var det tvivlsomt, om man generelt (uden hensyn til branche) kunne forbyde en person at være direktør, bestyrelsesmedlem o.s.v. i aktieselskaber m.m. i fremtiden. En sådan hjemmel blev derfor indføjet som 2. pkt. ved 1987-loven:

"Efter samme regel kan der ske frakendelse af retten til at være stifter af eller direktør eller medlem af bestyrelsen i et selskab med begrænset ansvar, et selskab eller en forening, som kræver særlig offentlig godkendelse, eller en fond."

Det bemærkelsesværdige i denne sammenhæng er ikke mindst det udeladte. Udvalget om økonomisk kriminalitet havde foreslået, at kredsen af forbudte, fremtidige hverv også skulle have omfattet "eller til i øvrigt at udøve en bestemmende indflydelse i et selskab" o.s.v. Det er "påkrævet, at personer, der vel ikke indtager en stilling som anført, men som på den anden side kan udøve en indflydelse, f. eks. gennem kapitalandel, kan udelukkes herfra, idet de reale hensyn ... med samme styrke gør sig gældende i disse tilfælde". Ved at bruge udtrykket "en bestemmende indflydelse" ville udvalget opnå samsvar med sprogbrugen i selskabslovene. (Betænkning nr. 1066 s. 251). Udvalgets synspunkter ville efter Straffelovrådets opfattelse "være for vidtgående og f. eks. omfatte retten til at udøve stemmeret ifølge en aktiepost, som den pågældende gennem arv eller på anden lovlig måde er kommet i besiddelse af, ligesom en sådan frakendelsesadgang i sin meget ubestemte form ville give betydelige afgrænsnings- og kontrolvanskeligheder" (Folketingstidende 1986-87 A sp. 617). Straffelovrådets argumenter er tynde. For det 1ste vil økonomiske forbrydere som regel eller i hvert fald meget hyppigt være i lovlig besiddelse af de aktier, selskaber m.m., som de bruger på en ulovlig måde. For det 2det er det altid domstolenes opgave at fastlægge rettighedsfrakendelsens grænser præcist, og der vil være mange nærliggende muligheder for at give den et område, så man undgår konkret urimelige resultater med hensyn til gamle familieselskaber o.s.v. Straffelovrådets synspunkter blev imidlertid accepteret af lovgivningsmagten.

Hvis en person *til trods for rettighedsfrakendelsen fortsætter* med sin virksomhed, kan han/hun straffes efter straffelovens § 131. Udvalget foreslog en skærpelse af denne bestemmelses strafferamme. Resultatet blev, at højestestrafen blev sat op fra 3 måneders til 6 måneders fængsel.

En måde at omgå frakendelsen på er at indsætte en *stråmand* som

direktør m.m. Hvis stråmanden hjælper hovedpersonen med at begå forbrydelser, f. eks. mandatsvig og skyldnersvig, kan de begge straffes, jfr. de almindelige regler om medvirken i straffelovens § 23. Det var derimod usikkert, om medvirkensreglerne også kunne anvendes, hvis virksomheden var helt lovlig, bortset fra at den reelt set var en omgåelse af rettighedsfrakendelsen. For at undgå tvivl foreslog udvalget en særlig bestemmelse herom i straffeloven. Det blev til § 131, stk. 2:

”Med bøde eller under særlig skærpende omstændigheder med hæfte straffes den, som medvirker til, at en person, der er frakendt retten til at udøve en virksomhed, udøver denne.”

e. Endelig stillede udvalget forslag om forskellige ændringer inden for *strafferetsplejen*. Det drejede sig om, (1) indførelse af lovhjemmel for forberedende retsmøder, (2) indførelse af mulighed for skriftlig forelæggelse og procedure i straffesager, (3) indførelse af særligt sagkyndige domsmænd, og (4) udvidet adgang til anticiperet bevisførelse, d.v.s. vidneførsel m.v. allerede under efterforskningen, ikke først under selve domsforhandlingen.

Ved 1987-loven kom der regler om forberedende retsmøder, samt om skriftlig forelæggelse og procedure i retsplejelovens §§ 927 a, 927 b og 928 a; de gennemførte regler adskiller sig dog på en del punkter fra udvalgets forslag. Forslaget om særligt sagkyndige domsmænd blev stærkt kritiseret af Retsplejerådet (Folketingstidende 1986-87 A sp. 626 ff.). Justitministeriet udskød herefter spørgsmålet til drøftelse i en bredere sammenhæng. Dermed er dette spørgsmål imidlertid ikke blevet kvalt. I den senere avisdebat er det især dukket op som et spørgsmål om særdomstole, eventuelt således, at SØKs sager skulle behandles af Sø- og Handelsretten. Retsplejerådet mente endvidere, at de eksisterende regler om anticiperet bevisførelse dækkede behovet; og dette synspunkt tilsluttede justitsministeriet sig.

Litteratur:

H. KALLEHAUGE: Sager om økonomisk kriminalitet – kan vi få en bedre sagsbehandling? *Advokaten* 1987 s. 408 ff.

HENRIK NEBELONG: Bet. 1066/86's forslag om skriftlig forberedelse af visse straffesager. *Ugeskrift for Retsvæsen* 1986 B s. 200 ff.

2. Andet

a. De væsentligste strafferetlige og kriminalpolitiske spørgsmål i 80ernes debat har uden nogen tvivl vedrørt *valget af det strafferetlige ansvarssubjekt*. Sysette Vinding Kruse erhvervede den juridiske doktorgrad på en afhandling om "Erhvervslivets kriminalitet" (1983); bogens hovedemne er tilregnelsesspørgsmålene, d.v.s. spørgsmålet, om der skal kræves forsæt eller uagtsomhed for at straffe. I denne forbindelse drøftes meget naturligt også strafansvarets placering; hun foreslår en lovændring, hvorefter der *generelt* skal være hjemmel til at pålægge virksomheder og myndigheder strafansvar. I dag kræver det en særlig lovbestemmelse, hver gang man vil kunne straffe andet end fysiske personer. En generel hjemmel er endnu ikke blevet gennemført; problemerne diskuteres for tiden af Straffelovrådet.

Et stort antal love indeholder dog særlig hjemmel til at straffe "aktieselskaber, andelsselskaber eller lignende". I en række byrets- og landsretsdomme har man anset *kommuner* for at være "lignende". Ved en dom fra 1986 vedrørende for sen indbetaling af kildeskat slog Højesteret fast, at dette var forkert (Ugeskrift for Retsvæsen 1986 s. 183). I flere nyere love har man derefter indføjet en særlig hjemmel for at straffe kommuner som sådanne. Den kan lyde således:

"Er overtrædelsen begået af en kommune eller et kommunalt fællesskab, jfr. § 60 i lov om kommunernes styrelse, kan der pålægges kommunen eller det kommunale fællesskab bødeansvar."

Man er endvidere begyndt at indføje regler om strafansvar for *statslige myndigheder*.

I en række tilfælde – ikke mindst inden for miljø- og byggelovgivningen – er der konstateret en urimelig passivitet hos *kommunalbestyrelsesmedlemmer*. Det førte i 1984 til indføjelsen af straffebestemmelser i de relevante love, jfr. f. eks. § 61 c i lov om kommunernes styrelse (som affattet ved lov nr. 210 af 16. maj 1984):

"Et kommunalbestyrelsesmedlem, der gør sig skyldig i grov tilsidesættelse af de pligter, som den pågældendes hverv medfører, straffes med bøde. Simpel uagtsom pligttilsidesættelse straffes dog ikke. ..."

I *arbejdsmiljøloven* findes der en detaljeret fastlæggelse af *ansvarets fordeling på en række personkategorier*. I forbindelse med en straffesag om

forholdene på Sønderborg Yachtværk blev en direktør i 1988 frifundet for medvirken til virksomhedens særdeles grove lovovertrædelse (medens virksomheden og arbejdslederne blev dømt). Dommen blev – uden føje – af aviser og politikere taget som udtryk for, at direktører aldrig kan straffes; den går imidlertid alene ud på, at de ikke kan straffes for *medvirken* til virksomhedens kriminalitet, på grund af straffebestemmelsens nøje specification af de ansvarlige.

Litteratur:

- Ansvarsplacering og reaktionsmuligheder i kommunestyret*. Betænkning nr. 996. 1983.
PER LINDEGAARD: Anmeldelse af Erhvervslivets kriminalitet. *Juristen* 1985 s. 147 ff.
SYSETTE VINDING KRUSE: Strafbart uagtsomhed hos virksomhedsledere. *Juristen & Økonomen* 1981 s. 355 ff.
Samme: *Erhvervslivets kriminalitet*. 1983.
Samme: Strafferetligt ansvar uden skyld. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1984 s. 197 ff.
Samme: "En principiel højesteretsdom om kommuners strafansvar. *Ugeskrift for Retsvæsen* 1986 B s. 145 ff.
GORM TOFTEGAARD NIELSEN: Selskabers strafansvar. *Ugeskrift for Retsvæsen* 1988 B s. 185 ff.
THOMAS OPSTRUP: Om misbrug af Trehøje-sagen. *Juristen* 1987 s. 176 ff.
JAN PEDERSEN: Om objektivet strafansvar. *Ugeskrift for Retsvæsen* 1983 B s. 99 ff.
PER SCHAUMBURG-MÜLLER: Den kommunale styrelseslovs § 61 C – og dens anvendelse. *Juristen* 1987 s. 63 ff.
KNUD WAABEN: Det objektive bødeansvar. *Ugeskrift for Retsvæsen* 1986 B s. 289 ff.

b. Datoriseringen af samfundet har givet stødet til en række lovændringer af strafferetlig interesse. I straffeloven blev der blandt andet indføjet en § 279 a om databedrageri, jfr. lov nr. 229 af 6. juni 1985. Ophavsretslovgivningen blev suppleret med bestemmelser vedrørende "chips" (lov nr. 778 af 9. december 1987 om beskyttelse af halvlederprodukters udformning (topografi)). Endvidere er registerlovene blevet ført á jour (lov nr. 383 af 10. juni 1987).

Litteratur:

- BENT CARLSEN & MICHAEL ELMER: Datakriminalitet. *Juristen* 1986 s. 295 ff.
VAGN GREVE: *Edb-strafferet*. 2. udg. 1986.
Ophavsret og EDB. Betænkning nr. 1064. 1986.
Straffelovrådets betænkning om datakriminalitet. Nr. 1032. 1985.
JØRN VESTERGAARD: Dansk kronik. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1985 s. 375 ff.

c. *Miljøområdet* har fået øget opmærksomhed, og der er som følge heraf sket en række ændringer af miljøloven og de dertil knyttede bestemmelser. I 1984 gennemførtes en række bestemmelser om håndhævelsen (betænkning nr. 981, lov nr. 250 af 23. maj 1984 og cirkulære nr. 47 af 10. maj 1985). Ved lov nr. 329 af 4. juni 1986 skærpedes straffebestemmelserne (jfr. cirkulære nr. 138 af 2. december 1986), og § 1, stk. 3, ændredes, så der ikke længere skal ske en afvejning af miljøhensyn og samfundsnyttehensyn, men alene tages hensyn til miljøet. I cirkulærskrivelse af 18. september 1986 indskærpede justitsministeriet, at der bør nedlægges påstand om konfiskation, når der er grundlag herfor.

For tiden ser det ud som om styringsmidlet i fremtiden snarere vil være miljøafgifter (spildevandsafgift, freonafgift, emballageafgift o.s.v.).

Litteratur:

ELLEN MARGRETHE BASSE: *Erhvervmiljøret*. 1987.

Samme: Strafferettens almindelige del og særlovsovertrædelser. *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 1987 s. 837 ff.

Betænkning om håndhævelse af bygge- og miljølovgivningen. Nr. 981. 1983.

JØRGEN BJERRING & GORM MØLLER: *Miljøbeskyttelsesloven*. 2. udg. 1986.

JØRGEN JEPSEN: Miljøkriminalitet. I samme (red.): *Økonomisk kriminalitet*. 1980. S. 134 ff.

HENRIK HOLTEN-RASMUSSEN: Sanktionsfastsættelse i forureningssager. *Juristen & Økonomen* 1980 s. 487 ff.

Miljøstraffesager I og II. Orientering fra Miljøstyrelsen nr. 3 og 7 1987.

d. *Inden for fiskalstrafferetten* er der blevet afgivet nogle betænkninger, som med henblik på de vigtigste strafferetlige spørgsmål ligger til høring i Straffelovrådet.

Litteratur:

Betænkning om straffebestemmelser i skatte-, afgifts- og tilskudslovgivningen. Nr. 932. 1981.

Delbetænkning om Behandlingen af skattestraffesager, der afgøres administrativt. Nr. 977. 1983.

e. *Subventionssvindler m.m.* inden for *E.F.* har påkaldt sig en del interesse, jfr. nærmere nedenfor i afsnit II.E.2.e.

Litteratur:

ULLA HØG: Nogle bemærkninger om EF-kriminalitet. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1986 s. 208 ff.

f. I den såkaldte Trigon-sag (Ugeskrift for Retsvæsen 1985 s. 1037) blev en skibsmægler idømt ubetinget fængsel i 6 måneder for at have formidlet et betydeligt antal transporter af våben til *Sydafrika*. Sagen gav stødet til en skærpelse af straffelovens § 110 c m.v. om bestemmelser givet til gennemførelse af *statens forpligtelser som medlem af Forenede Nationer*.

III. Økonomisk kriminalitet som socialt fænomen I: Kriminaliseringen

A. Indledning

Der er især tre spørgsmål om økonomisk kriminalitet, som må rettes til socialvidenskaberne. Det *1ste* er, hvad der er den "virkelige" årsag til kriminaliseringen af bestemte handlinger og undladelser. Det kan selvfølgelig være den, som står i lovforslagets trykte begrundelser m.m.; ofte må man dog analysere situationen nærmere for at finde de egentlige motiver. I denne forbindelse opkommer også det ikke mindre interessante spørgsmål om årsagen til, at andre – tilsyneladende eller virkeligt – lignende handlinger og undladelser er straffri. Det er endvidere ikke blot et spørgsmål, om der skal gennemføres en kriminalisering eller ej, men også om kriminaliseringens intensitet. Hvilket straffeniveau vælger lovgivningsmagten, anklagemyndigheden og domstolene?

Disse problemer er videnskabssystematisk set retssociologiske. *Retssociologi* er den del af sociologien, der vedrører samspillet mellem på den ene side retsregler og retlige afgørelser og på den anden side samfundsstrukturen. Nært sammenhængende hermed er de retspolitiske spørgsmål. Trods betegnelsen, er disse ikke nødvendigvis rent politiske i betydningen partipolitiske. *Kriminalpolitik* er læren om de grundprincipper, som skal anvendes, når man skal finde ud af, om en handling eller undladelse *bør* straffes eller være straffri, og af, hvilket straffniveau, som *bør* vælges for det strafbare forhold.

Det *2det* hovedspørgsmål, som må besvares af socialvidenskaberne, vedrører omfanget og udbredelsen af den økonomiske kriminalitet. Det fører over til: Hvilken samfundsmæssig betydning har økonomisk kriminalitet faktisk? Sådanne spørgsmål behandles i den del af kriminologien, der *beskriver* kriminalitetens former og udstrækning. Dette spørgsmål behandles nedenfor i kapitel IV.

Det 3dje hovedspørgsmål angår årsagerne til, at der begås økonomisk kriminalitet. Det må besvares af den egentlige *kriminologi*. Det gøres gennem opstilling af en 'kriminalitetsteori', d.v.s. en videnskabelig teori om årsagerne (eller de kriminogene forhold) til, at forbrydelser begås. Kriminalitet har ofte en særdeles kompliceret baggrund. Forsigtige kriminologer foretrækker derfor tit en anden definition af deres felt. De definerer 'kriminologi' som den kriminalvidenskab, der udforsker de mulige 'kriminalitetsfaktorer'; *kriminalitetsfaktorer* er de individuelle og sociale forhold, der har sammenhæng med kriminel adfærd. Dette 3dje hovedproblem behandles i det følgende kapitel V.

Litteratur:

STEPHAN HURWITZ & KARL O. CHRISTIANSEN: *Kriminologi I*. 1968. S. 11 ff.

B. Kriminaliseringen af økonomisk kriminalitet: rettssociologiske spørgsmål

1. Lovregulering

Det er et interessant, men empirisk lidet undersøgt, problem, *hvad der karakteriserer offentlige spørgsmål* til forskel fra de rent private. Når grænsen søges fastlagt, sker det som regel som led i en filosofisk udredning, f. eks. af liberalistiske økonomer, eller i forbindelse med opstillingen af menneskerettigheder. I begge sammenhænge er der primært tale om normative bestræbelser. Hvis man ser på lovfloden i nutidens Danmark, er det nærliggende at konkludere, at der efterhånden ikke er meget, som fuldstændigt er overladt til de private borgere selv. Hvis man trods alt skal finde eksempler, er det lettest inden for de religiøse og seksuelle domæner. Banden og sværgeren, ateisme, homoseksualitet og pornografi har tidligere været straffet strengt. I dag er det (næsten altid) lovligt livsytringer.

Når et problem eller et spørgsmål opfattes som offentligt (i betydningen: ikke rent privat), er det i vort samfund naturligt at se det som et *lovgivnings-spørgsmål*. I andre lande – f. eks. de angelsaksiske – vil man hyppigt i stedet gå til domstolene med det håb, at disse vil skabe den ønskede retstilstand. F. eks. er det ofte forekommet, at den føderale højesteret i U.S.A. på grundlag af en fri fortolkning af forfatningen har ændret gældende ret på en måde, som de danske domstole aldrig ville drømme om.

Det er ganske karakteristisk, at lovligheden af svangerskabsafbrydelse i U.S.A. er fastslået af højesteret, medens det i Danmark er lovgivningsmagten, der har gjort det. Den u.s. amerikanske højesteret censurerer også lovgivningsmagten på en måde, som er fuldstændig fremmed for det danske system.

På et tidspunkt fastsatte lovgivningsmagten mindstelønninger for kvinder. En af begrundelserne var, at det faktiske lønniveau var så lavt, at de var nødt til at supplere deres løn med prostitution eller andet for at overleve. Domstolene underkendte loven, fordi den stred mod princippet om aftalefrihed. (Adkins v. Childrens Hospital fra 1923).

Det 2det spørgsmål drejer sig om, *hvad der karakteriserer de løsninger, som lovgivningsmagten vælger*. Hvilke hensyn bliver tillagt vægt i lovgivningsproceduren? Og hvordan afvejes de indbyrdes? Med den ureflekterede holdning, som behersker alt for mange traditionelle jurister, kan det være naturligt at søge den "sande" beskrivelse af årsagerne til det sociale fænomen, som *en lov* er, i lovens egne forarbejder. Det kan også meget vel være fornuftigt at begynde dér. Man vil i hvert fald typisk kunne finde nogle af årsagerne nævnt. Politikerne og ministerierne kan imidlertid være interesserede i, at deres egentlige motiver ikke kommer offentligt frem. Der kan også være tale om dybere liggende årsager, som aktørerne i det politiske spil ikke selv har erkendt. Årsager kan være manifeste eller latente. De nødvendige afdækninger af denne del af virkeligheden foretages blandt andet inden for retssociologien.

En af de klassiske skandinaviske retssociologiske undersøgelser vedrørte *den norske hushjelpslov*; den blev gennemført af Vilhelm Aubert, Torstein Eckhoff og Knut Sveri. De fandt frem til, at hushjelpsloven må opfattes som et kompromis; en gruppe i Stortinget gav (tilsyneladende) tjenestepigerne bedre rettigheder, medens en anden gruppe sikrede husmødrenes interesser ved at indsatte ineffektive sanktioner.

Et nyere eksempel fra Danmark kan hentes i lovændringerne på *registerområdet* i 1987. Man inddrog her store nye områder under registertilsynet uden samtidig at give dette tilsvarende nye ressourcer. Eftersom der ikke er grund til at tro, at tilsynet havde for mange ressourcer i forvejen, må de folketingsmedlemmer, der har tænkt over, hvad de gjorde, have forudsat en mindsket tilsynseffektivitet. Tilsyneladende øger loven beskyttelsen mod fredskrænkelser gennem registreringer; og det er selvfølgelig også det, som fremgår af de skrevne motiver. Faktisk mindskes kontrolintensiteten for de allerede kontrollerede registre – som formentlig stadig må anses for de vigtigste.

Litteratur:

VILHELM AUBERT, TORSTEIN ECKHOFF & KNUT SVERI: *En lov i søkelyset*. Oslo 1952.

WILLIAM J. CHAMBLISS: Über soziologische und juristische Konstrukte: Schmuggel als Wirtschaftsstraftat. I KARLHANS LIEBL (Hrg.): *Internationale Forschungsergebnisse auf dem Gebiet der Wirtschaftskriminalität*. Pfaffenweiler 1987. S. 53 ff.

JOSEPH R. GUSFIELD: *The Culture of Public Problems, Drinking Driving and the Symbolic Order*. Chicago 1981.

Nyere u.s.amerikansk ret er blevet kraftigt påvirket af økonomiske synspunkter. De trængte først igennem inden for monopollovgivningen (anti trust law); derfra spredte de sig ind i de centrale dele af "common law", som regulerer de fleste mellemmenneskelige relationer. Hovedsynspunktet er, at det ikke er retssystemets formål at skabe "retfærdighed" (hvad det så er), men at skabe et effektivt økonomisk apparat. Adam Smith (1723-1790) antog, at markedsmekanismerne styres af en "hidden hand", som sørgede for, at alt ender lykkeligt. Retsøkonomerne plæderer for, at domstolene bør afgøre tvistigheder på samme måde, som denne skjulte hånd ville gøre det. Fra en ganske anden filosofisk og ideologisk retning er der kommet synspunkter, som i virkeligheden ikke er langt herfra. En række marxistiske retssociologer har fremhævet, at rettens funktion i det kapitalistiske samfund er at få de eksisterende produktionsforhold givet en særlig aura af legitimitet; lovgivningen skabes af og for de materielle økonomiske forhold.

Også ikkemarxistiske retssociologer har fremhævet, at love, som tilsyneladende styrker svage gruppers stilling m.m., reelt set er betydningsløse. Pioneren på området var en u.s.amerikansk jurist, *Thurman W. Arnold*, som hævdede, at Roosevelts antitrustlovgivning gav indtryk af, at trusterne var kommet under kontrol, til trods for at de kunne fortsætte som før.

I en nyere u.s.amerikansk disputats har *Nancy Frank* foretaget en analyse af de sidste 100 års arbejdsmiljø-, miljø- og sundhedslovgivning. Hvor lovgivningen i U.S.A. i begyndelsesfasen brugte strafferetlige sanktioner, præges den i dag af ikkestrafferetlige reaktioner. Alle lovændringer er blevet gennemført under påberåbelse af, at de ville øge effektiviteten. Faktisk synes virkningerne altid at have været særdeles begrænsede. Forfatteren konkluderer, at mønsteret passer udmærket til en forestilling om, at lovgivning er symbolske handlinger.

Mange sociologer er således ret så skeptiske over for reguleringslovgivningens muligheder for og intentioner om at påvirke erhvervslivet. De færreste næringsdrivende er helt så "trygge". Selve ideologien bag reguleringerne (eller i hvert fald den tilsyneladende ideologi bag dem) står i skarp modsætning til næringslivets ideologi. Endvidere indebærer en række af reguleringerne samtidig en inspektion, der dårligt kan opleves som andet end en mistillid til den enkelte eller til standen. Vilhelm Aubert lavede også en undersøgelse af *forretningsfolks holdninger til efterkrigstidens reguleringer*. De udspurgte påpegede skadevirkningerne såvel for deres egen virksomhed som for kunderne, forbrugerne og hele samfundet. Alligevel var der på den tid meget få, der foreslog, at man skulle vende tilbage til det totalt

liberalistiske samfund. Hvor meget lettere det ville være at finde dem i dag, kan man kun gisne om.

Litteratur:

THURMAN W. ARNOLD: *The Symbols of Government*. New Haven 1935.

VILHELM AUBERT: *Likhet og rett*. Oslo 1964.

VILHELM AUBERT: *Rettsosiologi*. Oslo [1982].

ROBERT COOTER: Justice at the Confluence of Law and Economics. *Social Justice Research* 1987 s. 67 ff.

STIG EDLING & GÖRAN ELWIN: *Rättssociologi*. Om lag, konflikt och behov. Stockholm 1973.

NANCY FRANK: From Criminal to Civil Penalties in the History of Health and Safety Laws. *Social Problems* 1983 s. 532 ff.

NANCY FRANK: *From Criminal Law to Regulation*. New York 1986.

2. Kriminalisering

Når lovgivningsmagten har besluttet, at der skal ske en retlig regulering af et spørgsmål, nøjes den praktisk taget aldrig med blot at udtale sin mening om handlingen. En retsregel uden tilknyttet reaktion (en 'lex imperfecta') er som regel meningsløs. Retssystemet disponerer over en række mulige sanktioner. I en hel del tilfælde vælges strafsanktionen, og lovovertrædelser bliver derved og først derved til en 'forbrydelse'. Forbrydelser findes jo ikke i naturen. I den eksisterer der bare menneskelige handlinger (og undladelser). Og det er nogle af dem, som retssystemet har defineret som forbrydelser. (Dette synspunkt indtages i hvert fald inden for den positivistiske ret. Hos naturretsjurister og hos samfundsforskere findes også det synspunkt, at handlinger er eller kan være forbrydelser, før de bliver kriminaliserede). Det er vigtige retssociologiske spørgsmål, hvorfor kriminaliseringsprocessen starter, og hvordan den forløber.

Netop på det økonomiske område i snæver forstand, kan man spørge, om erstatningsretten er tilstrækkelig som værn. Hvorfor skal statsmagten investere ressourcer i efterforskning og tiltale? Kunne man ikke overlade det til de krænkede? En statslig strafferetspleje er fra en liberalistisk økonoms synsvinkel lige så håbløs som planøkonomi. For mig er der i denne forbindelse to modargumenter, som er væsentlige; dertil kommer et tredje, mindre principielt. For det 1ste skal straffesystemet ikke blot bestemmes af de økonomiske faktorer; rige skal ikke kunne betale sig fra alle lovovertrædelser; jeg kan med andre ord ikke acceptere den grundliggende holdning. For det 2det – og uanset grundholdning – gælder det, at kriminalitet som regel berører en række andre mennesker end gerningspersonen og det

umiddelbare offer; der skabes angst og utryghed o.s.v.; sådanne mere diffuse virkninger kan erstatningsretten kun meget vanskeligt modvirke. For det 3dje er det karakteristisk, at lovgivningsmagten ser straffetruslen som en billig foranstaltning.

De centrale strafferetlige problemer – forsøg, utilregnelighed o.s.v. – siger også umiddelbart mere om moralske holdninger og fordømmelser end om økonomisk adfærd. Det gælder, hvad enten man, som f. eks. i Norge og her, betoner straffesystemets moraldannende og moralforstærkende karakter, eller man, som i Sverige, lægger hovedvægten på retfærdighedsforestillinger. *Richard A. Posner* har dog argumenteret for, at hovedparten af strafferetten kan forklares ud fra økonomiske effektivitetsbetragtninger. "The major function of criminal law in a capitalist society is to prevent people from bypassing the ... "market" ... " (s. 1195). Dette gælder også om de centrale strafferetlige begreber: "The subjective intentions ... of the accused criminal are a pervasive consideration in criminal law. This is puzzling to the economist; one can read many books on economics without encountering a reference to "intent". But in fact the concept ... serves three economic functions: identifying pure coercive transfers, estimating the probability of apprehension and conviction, and determining whether the criminal sanction will be an effective (cost-justified) means of controlling undesirable conduct" (s. 1221). Strafferettens afvisning af at straffe, f. eks. for færdselsforseelser, når der hverken foreligger forsæt eller uagtsomhed (kriminalisering på objektivt grundlag), begrundes Posner således: "Since criminal sanctions are severe, to attach them to accidental conduct would create incentives to avoid what may be a very broad zone of perfectly lawful activity in order to avoid the risk of criminal punishment" (s. 1226).

Derimod kan Posner forvente en vis forståelse hos en del retssociologer for sin beskrivelse af den nære sammenhæng mellem det økonomiske system og strafferetten. På mange områder opfatter de lovgivningen vedrørende økonomisk kriminalitet som en *kamp mellem virksomhedsinteresser og borgerinteresser*. Regler skaber imidlertid ikke blot begrænsninger for virksomhederne. De skaber også hyppigt bedre indtægtsmuligheder for dem og/eller for andre erhverv. Det sker f. eks., når myndighederne fordeler et begrænset antal tilladelser til radiostationer, flyruter og vognmandskørsler. Gennem kravene kan der åbne sig nye markeder, f. eks. når en bestemt form for elektriske sikringer ikke længere er tilladte, eller når alle husstande i et bestemt område skal benytte naturgas til opvarmning. Mindre virksomheder kan få en bedre konkurrencesituation gennem forbud mod monopoler. Krav om ordentlige hygiejniske forhold kan styrke konkurrencesituationen for de "pæne" restauratører og slagtere, som også

ellers gerne ville søge at holde en god standard (jfr. debatten om værtshuse i Christiania). Bygherrer og håndværkere har ikke nødvendigvis det samme syn på "mestergrise". (D.v.s. en aftale mellem håndværkere om, at den, der vinder en licitation, skal betale de andre en godtgørelse). Da underhåndsaftaler i forbindelse med licitationer blev søgt kriminaliserede i Vesttyskland for en halv snes år siden, søgte byggearbejdernes fagforbund at stoppe forslaget; det var bange for, at det ville lukke virksomheder, der arbejdede med en marginal profit, og derigennem skabe arbejdsløshed blandt medlemmerne (Savelsberg n. 7). Det er således ofte for snævert blot at se lovgivningsprocessen som en simpel kamp mellem industrier/virksomheder på den ene side og almenheden/det offentlige på den anden.

Det ændrer dog intet i, at megen adfærd, som søges forbudt, f. eks. af hensyn til miljøet, samtidig er særdeles profitabel for stærke grupper i samfundet. Medens indbrudstyre har dårlige muligheder for lobbyvirksomhed – de får ikke engang støtte af forsikringsselskaberne, som lever af dem – vil der meget let kunne mønstres en kraftig lokal eller landsdækkende opbakning bag stærkt forurenende erhvervsvirksomheder. Det gælder såvel, når pærekøbingens eneste fabrik skal tilpasse sig miljøkrav, som når landbruget skal høre op med at forurene grundvandet. Interesses modsætninger er ofte særdeles klare på disse områder. Retssociologerne, som beskæftiger sig med økonomisk kriminalitet, anskuer derfor også hyppigt samfundet ud fra en konfliktmodel. Se f. eks. følgende formulering: "[I]t is not justifiable to conclude ... that criminal law reflects a value-consensus or even results from the state's neutral refereeing among competing interest groups. It is, however, plausible to view criminal law as the outcomes of clashes between groups with structurally generated conflicting interests, and to argue that the legislators' intention, or if that is too conspiratorial, then the law's latent function, is to provide the powerful with a resource to reduce further the ability of some groups to resist domination." (Steven Box s. 12). I dag er mange tilhængere af konfliktmodeller marxister – af en eller anden observans. Gennem historien har der dog været en del andre samfundsopfattelser, som har bygget på konfliktsynspunkter. (Se nærmere Becker & Barnes).

Set på denne måde afspejler kriminaliseringer ikke nødvendigvis en eller anden form for rationalitet; de viser i stedet magtfordelingen i samfundet.

Man kan kort fremstille sammenhængen mellem synsmåden, den økonomiske kriminalitets karakter og samfundets reaktioner således:

<i>"Ansatz</i>	<i>Status der Wirtschaftskriminalität</i>	<i>Institutionalisierte soziale Reaktion</i>
1. Positivistisch	Keine Spezifizierung. Es handelt sich teils um Taten gewöhnlicher Delinquenten, teils um nicht strafbare Probleme	Die Strafrechtspflege beschäftigt sich nur mit der "wahren" Kriminalität
2. Kulturell	Eine Subkultur innerhalb der Industriegesellschaft	Die Strafrechtspflege hat mangels angepasster Instrumente Mühe, sie zu erfassen
3. Funktionell	Eine Dysfunktion der freien Wirtschaft und ihrer eigenen spezifischen Logik	Zahlreiche Ausweichmöglichkeiten entziehen dem Strafverfahren das Wesentliche
4. Strukturell	Wesensgleich in jeder gesellschaftlichen Gruppe und institutionalisiert durch Legalinkrimination	Differentielle Behandlung durch ein komplexes Rechts- und institutionelles System, in dem das Strafverfahren nicht an zentraler Stelle steht"

(Efter Lascoumes s. 295).

I 1970'erne kom der en international bølge af interesse for økonomisk kriminalitet. Den viste sig i mange lande inden for kriminologien, i lovgivningen o.s.v. Den videnskabelige interesse kan hænge sammen, at marxistiske tolkninger blev mere almindelige efter 1968. Fra den side er økonomisk kriminalitet et ganske centralt og nærliggende forskningsfelt. Ulige vanskeligere er det at forklare den politiske interesse. Der er ingen tvivl om, at "de herskende klassers interesser" har en betydelig virkning på lovgivningen. Det er lige så klart, at det ikke er den eneste faktor, som har indflydelse. I et vist omfang kan den politiske interesse ses som en følge af den teknologiske udvikling; når edb-kommunikation er blevet udviklet, kræver brugerne, at aflytning m.m. bliver kriminaliseret o.s.v. Noget tyder på, at en væsentlig del af forklaringen må søges i, at samfundets struktur er blevet mere kompliceret; magtstrukturen og interesserne er ikke længere så enkle, som de var. Det øger behovet for lovgivning og regulering. Velfærdsstatens ideologi burde formentlig føre til, at samfundsproblemer løses gennem adækvate ændringer af de sociale strukturer og ikke gennem straffelove, men i praksis er det vanskeligt at se en slig tendens på dette område.

Nogle økonomer har søgt at opstille normer for, hvornår en kriminalisering m.m. er berettiget. Llad Phillips og Harold L. Votey (s. 42) har således følgende kriterium: "Expenditure of criminal justice effort is justified only where behavior is both controllable and results in considerable harm to others". Anvendt på den økonomiske kriminalitet, hvor (ifølge dem) virkningerne af kriminaliteten er enormt kostbare, men hvor kriminaliteten er meget vanskelig at opdage og straffe, fører det til den konklusion, at vi bør opgive vore anstrengelser.

Nedenfor vender jeg tilbage til spørgsmålet om årsagerne til kriminalitet. På dette sted er der dog grund til at fremhæve, at kendskab til loven ikke er nogen betingelse for lovydighed. Manglende viden og manglende efterlevelen kan godt være positivt korrelerede, men det skyldes – som påvist af Berl Kutchinsky – bagved liggende faktorer, fælles eller forskellige. Det kan ganske vist påvises, at mandlige fangers kendskab til lovgivningen er væsentligt under gennemsnittet for mænd; men kvinders viden er lige så lav – uden at de bliver kriminelle af den grund (s. 129).

Litteratur:

- HOWARD BECKER & HARRY ELMER BARNES: *Social Thought from Lore to Science*. 3rd ed. New York 1961.
- STEVEN BOX: *Power, Crime, and Mystification*. London 1983 (her citeret efter 1986-udgaven).
- JOHN BRAITHWAITE: The Limits of Economism in Controlling Harmful Corporate Conduct. *Law & Society Review* 1982 s. 481 ff.
- WILLIAM CHAMBLISS & ROBERT SEIDMAN: *Law, Order, and Power*. 2nd ed. Reading, Mass. 1982.
- GEORGE P. FLETCHER: A Transaction Theory of Crime. *Columbia Law Review* 1985 s. 921 ff.
- NANCY FRANK & MICHAEL LOMBNESS: *Controlling Corporate Illegality. The Regulatory Justice System*. Cincinnati Ohio 1988.
- BERL KUTCHINSKY: Knowledge and attitudes regarding legal phenomena in Denmark. *Scandinavian Studies in Criminology II* Oslo 1968 s. 125 ff.
- NILS JAREBORG & ALVAR NELSON: Sozialstaat und Wirtschaftsverbrechen. I KARLHANS LIEBL (Hrg.): *Internationale Forschungsergebnisse auf dem Gebiet der Wirtschaftskriminalität*. Pfaffenweiler 1987. S. 201 ff.
- PIERRE LASCOUMES: Verfolgung von Wirtschaftsstraftaten: Eine allzu schöne Einigkeit sozialer und theoretischer Gesichtspunkte. I Liebl s. 278 ff.
- RICHARD McGAHEY: Review Essay. *American Bar Foundation Research Journal* 1984 s. 869 ff.
- LLAD PHILLIPS & HAROLD L. VOTEY, Jr.: *The Economics of Crime Control*. Beverly Hills, Cal. 1981.
- SVEN-ERIK OLSSON: EKO-kommissionen och kampen mot den ekonomiska brottsligheten. *Tidsskrift för Rättssociologi* 1983/84 s. 195 ff.

RICHARD A. POSNER: An Economic Theory of the Criminal Law. *Columbia Law Review* 1985 s. 1193 ff.
JOACHIM J. SAVELSBERG: The Making of Criminal Law Norms in Welfare States: Economic Crime in West Germany. *Law & Society Review* 1987 s. 529 ff.

IV. Den økonomiske kriminalitet som socialt fænomen II: Omfanget og skadevirkningerne

A. Indledning

Allerede fordi folk anvender vidt forskellige definitioner på 'økonomisk kriminalitet', er det særdeles vanskeligt at sige noget generelt om, hvor megen økonomisk kriminalitet der er. Forbrydere offentliggør desuden sjældent reviderede regnskaber over denne del af deres virksomhed. Der er ingen officiel statistik, som kan anvendes umiddelbart, og der er kun få danske videnskabelige undersøgelser, som kan give et vist fingerpeg. Ganske særligt mangler vi pålidelige undersøgelser af de fleste aspekter af den skjulte kriminalitet. Ved hjælp af sociologiske, psykologiske og statistiske undersøgelser har vi efterhånden fået et rimeligt godt kendskab til en del former for skjult kriminalitet, f. eks. vold og tyveri. Vi ved en del om såvel kriminaliteten som de kriminelle. Den økonomiske kriminalitet adskiller sig imidlertid på så mange punkter fra de andre lovovertrædelser, at man ikke uden videre kan tillade sig at parallelisere eller analogisere fra den viden, man har om dem.

Det er åbenbart, at den økonomiske kriminalitet *kan* have store skadevirkninger. De fleste *tror* formentlig også i dag, at den faktisk medfører store skader. Jeg mener ikke, at det er berettiget at hævde, at det er en "Tatsache, dass in Dänemark Wirtschaftskriminalität ... nicht als wichtiges Problem gilt, sondern weil viele gesellschaftliche Kräfte gemeinsam versuchen, die Tatsachen zu verschleiern und Wirtschaftskriminalität offiziell als ein relativ nichtsignifikantes Problem darzustellen und so auf einen beschränkten Personenkreis von wenigen, zwielichtigen Personen zu begrenzen" (Jørgen Jepsen 1987 s. 218). Noget andet er, om der er en vis tendens i nogle brancher til at se kriminalitetsproblemet som mere relevant for andre end for dem selv.

Det er ganske let at sige, at den økonomiske kriminalitet har enorme skadevirkninger; men det er meget svært at konkretisere det og at bevise

det. Vi *ved* endnu forbavsende lidt, om den økonomiske kriminalitets direkte skadevirkninger og om dens samfundsøkonomiske betydning m.m. Da statsadvokat Hverv Grell i sin tid over for Folketinget skulle begrunde, at den danske økonomiske kriminalitet kostede os mellem 16 og 18 mia. kr. om året (Politiken 12.5.1975), sagde han, at det svarede til 10-12 % af bruttonationalproduktet, og at amerikanske undersøgelser viste, at så stor var den økonomiske kriminalitet. Et sådant ræsonnement er uholdbart af mange grunde. Den vigtigste er, at der al grund til at tro, at de to lande er så forskellige på en mængde meget relevante punkter, at kriminaliteten også er forskellig. Kriminalitet er ikke naturgiven; den er samfundsskabt.

Når man kun kan gisne om den økonomiske kriminalitets betydning, er det allerede derfor umuligt med blot nogenlunde sikkerhed at udtale sig om, hvorvidt den *stiger, falder eller stagnerer*. (Cfr. Jan Pedersen).

Selv om man ikke kan udtale sig om størrelsen af den *totale* økonomiske kriminalitet, kan det meget vel være muligt at skønne over eller at estimere omfanget af *nogle arter* af erhvervskriminalitet. Men savnet af danske undersøgelser er meget markant. I det følgende gennemgås nogle områder ganske kort.

Det må fremhæves, at udvælgelsen i nogen grad er arbitrær. Man kunne lige så vel have valgt en række andre, f. eks. *monopollovsområdet*. Et af de bedst kendte eksempler på økonomisk kriminalitet i U.S.A. er "the incredible electrical conspiracy". I 1950'erne delte General Electrics og nogle andre store virksomheder markedet for elektriske artikler, maskiner m.m.; de aftalte priser og bestemte, hvem der skulle vinde i licitationer o.s.v. Det påvirkede et marked, der havde en årlig værdi af \$ 1750 mio. Mange flere eksempler kan hentes fra Danmark eller E.F. "Competition has survived only where men have been unable to abolish it" (Walter Lippman).

Et andet område, som kunne have været trukket frem nedenfor, er *levnedsmiddelområdet*, f. eks. brugen af ulovlige hormonpræparater i kalveproduktionen og dårlig hygiejne og sundhedsfare i slagterierne.

Eller *børsområdet* med insider handler o.s.v.

Litteratur:

VAGN GREVE: *Kriminalitet som Normalitet*. 1972. S. 17 ff.

JØRGEN JEPSEN: Wirtschaftskriminalität in Dänemark – Soziale Macht und die Definition von Kriminalität. I KARLHANS LIEBL (Hrg.): *Internationale Forschungsergebnisse auf dem Gebiet der Wirtschaftskriminalität*. Pfaffenweiler 1987. S. 218 ff.

JAN PEDERSEN: Medalje på brystet eller en tur i skyggen. *Ekstra Bladet* 4. februar 1982.

RICHARD AUSTIN SMITH: The Incredible Electrical Conspiracy. *Fortune* 1961 april s. 132 ff. og maj s. 161 ff.

B. Skatteunddragelser

Fra skattevæsenets opkomst har borgerne i vidt omfang søgt at undgå at give kejseren, hvad han hævder, er hans. Dette har selvfølgelig altid ført til straf og andre reaktioner. Michael Levi (s. 33) påstår i denne forbindelse, at de skandinaviske systemer har et særligt økonomisk og politisk problem på grund af deres "large public sentiments", hvilket "means that tax evasion ... to them [is] what social-security and welfare fraud are to the British and United States governments". Han undervurderer formentlig i betydelig grad de nordiske sanktioner over for socialbedragerier. Selv om der måtte være en sådan forskel på landene, er forklaringen i øvrigt næppe rammende. Hos Levi fremtræder forskellen som en økonomisk konsekvens af den valgte samfundsøkonomi. Dette forekommer noget naivt. Såvel velfærdssamfundet som ThatcherReagan-systemet har brug for de penge, der kan fås gennem øgede indtægter og/eller mindskede udgifter. Om staten vælger at søge flere penge hos de (præsumptivt) rige skatteydere eller færre udgifter til de fattige, siger mere om de politiske holdninger og valg end om de økonomiske behov.

Skatteområdet er åbenbart en særdeles vigtig del af forretningslivets kriminalitet. Men skattevæsenet er meget tillukket, og det er kun nogle få sider af problemstillingen, som er blevet belyst videnskabeligt i Danmark. Der er derfor også mange nærliggende spørgsmål, som stadig er helt eller delvis ubesvarede. Hvor mange snyder i skat? Hvor tit gør de det? Under hvilke omstændigheder sker det? Hvor store beløb drejer det sig om? Hvor mange urigtige selvangivelser skyldes, at borgeren ikke har kunnet finde ud af at udfylde dem korrekt, og hvor mange er resultatet af overlagte kalkyler? Hvilke skatter rammes? Hvilke skatteydere begår overtrædelserne?

Statistikken er mangelfuld – og desuden svigefuld. Til belysning af, hvor forsigtig man bør være, når man læser den, kan det nævnes, at en historisk analyse i Sverige viste, at mere end 90 % af straffesagerne for skatteunddragelse i året 1900 skyldtes manglende betaling af hundeskat. Den var man næppe kommet til at tænke på, hvis man blot læste om antallet skattesvig.

En form for skatteunddragelse har karakter af *undergrundsøkonomi* (også kaldet f. eks. den sorte økonomi, den uformelle sektor, Schattenwirtschaft, Parallelwirtschaft, Underground Economy og Hidden Economy). Den kan defineres som alle de aktiviteter i samfundet, der ikke indgår i det officielle bruttonationalprodukt. Skønnene over undergrundsøkonomiens størrelse er så stærkt afhængige af estimeringsmetoderne, at de er interesseløse. Svenske undersøgelser vedrørende perioden 1980-1982 har givet resultater fra 2,3 % til 17,2 % af bruttonationalproduktet; for perioden 1976-78 er der

u.s.amerikanske undersøgelser fra 3,4 % til 33,1 %. En del af denne økonomiske aktivitet er regulær kriminalitet, f. eks. bestikkelse; en anden del er kun kriminel, fordi den skjules for skattevæsenet, f. eks. prostitution og sort arbejde; endelig er der en del fuldt lovlige elementer, f. eks. husholdningsarbejde, produktion i køkkenhaven eller maling af sit sommerhus. (Det er i den sidste del, at de store tal findes. Jens Bonke har således opgjort værdien af husligt arbejde til knap halvdelen af nationalindkomsten).

I denne fremstilling er den legale del af undergrundsøkonomien selvfølgelig interesseløs. For os er det afgørende de strafbare *skatteunddragelser*. Endvidere er det kun de skatteunddragelser, som foregår under sådanne omstændigheder og som har et sådant omfang, at de opfylder vor definition af økonomisk kriminalitet, som burde beskrives. Denne sidste begrænsning ville udelukke næsten alle de gennemførte undersøgelser fra omtale. Når jeg derfor i det følgende gennemgår nogle forskningsresultater, må det huskes, at langt hovedparten af de beskrevne forhold ikke er økonomisk kriminalitet i snæver forstand. De foretagne undersøgelser kan deles op i nationaløkonomiske, psykologiske og sociologiske.

Inden for *nationaløkonomien* har man i vidt omfang prøvet at belyse størrelsen af den undtagne skat og betydningen af straf m.m. ved hjælp af matematiske modeller. Det er et gennemgående træk – selv om det heldigvis ikke er et alment – at undersøgelserne baseres på urealistiske forudsætninger og/eller manglende empirisk efterprøvning af de teoretiske forudsætninger. (Se f. eks. Davis). Det forudsættes f. eks. af mange, at skattesvig begås af en homo oeconomicus, som kun træffer velovervejede rationelle beslutninger, og som har et fuldstændigt beslutningsgrundlag, der kan fremstilles ved hjælp af en matematisk ligning. Andre analyser forudsætter, at dispositioner, som indgår i den sorte økonomi, altid honoreres med kontanter, og at det legale betalingsmønster er ens i alle de sammenlignede lande; på grundlag af mængden af kontanter m.m. mener man derfor at kunne sammenligne den sorte økonomis betydning i forskellige nationer.

Der er også foretaget *psykologiske undersøgelser* af baggrunden for skattesvig. Alt for mange af disse er dog baseret på eksperimenter eller ”lege”, hvor en lille gruppe, f. eks. 15 studenter, skal reagere på ændringer i strafniveau, opklaringssandsynlighed m.m. Efter ”legen” mener forskeren det begrundet at fremsætte generaliserende udtalelser om kvinders og mænds adfærd o.s.v. (F. eks. Friedland m.fl.). Lige så lidt overbevisende er undersøgelser, hvor man spørger folk, hvordan de ville reagere, hvis straffen blev ændret, hvis marginalskatten blev mindsket etc.

En god undersøgelsesmetode ville være at udtage et repræsentativt antal

afleverede selvangivelser; dernæst analysere og kontrollere dem (det er f. eks. gjort af Clotfelter); og derefter følge dette op med interviewer o.s.v. Det vil dog af mange grunde være meget svært at få lov til at gennemføre en sådan undersøgelse i Danmark.

I stedet må man anvende de sædvanlige samfundsvidenskabelige metoder, f. eks. "gallupundersøgelser" eller spørgeskemaundersøgelser af et større antal personer. Der er også mange fejlkilder forbundet med den slags undersøgelser, men i almindelighed er det ikke muligt at pege på bedre og mere realistiske måder til afsløring af denne skjulte kriminalitet m.m. I Danmark er det især *Gunnar Viby Mogensen*, der har brugt sådanne metoder til at afdække undergrundsekonomien. Han skelner mellem "ikke-deklarerede aktiviteter til fuld betaling" og "sort arbejde, defineret som ikke-deklarerede aktiviteter til mindre end sædvanlig betaling".

I den 1ste kategori er f. eks. en lønmodtager, der undlader at opgive alle "frynsegoder", eller en handlende, der "glemmer" at slå et beløb ind på kasseapparatet; dette er "almindelig skattesvig"; skatteyderen får en gevinst, men medkontrahenten betaler det samme som ellers.

I den 2den kategori har både køberen og sælgeren fordel af den ulovlige aktivitet; dette er den sorte sektor i snæver forstand. Som typiske eksempler fremhæves malerarbejde, børnepasning, rengøring og bilreparationer. I 1983 var andelen af personer, der fik udført eller selv udførte sort arbejde, således (ifølge deres egne oplysninger):

Egen bruttoindkomst	Fik udført	Selv udført
0- 60 000 kr.	15,4 %	8,5 %
60 000-100 000 kr.	22,1 %	9,7 %
100 000-150 000 kr.	24,7 %	13,1 %
150 000- kr.	27,0 %	12,4 %

Det vil sige, at det er de højeste indkomstgrupper, som hyppigst "leverer" og "får" sorte ydelser. (Fra dette kan man ikke slutte, at marginalskatteprocenten har betydning for adfærden). En fordeling efter (det lovlige) erhverv viser, at det især er studerende og skoleelever, som har udført meget sort arbejde, medens der intet belæg er for, at arbejdsløse skulle være særlig aktive på det sorte marked. Omfanget af sort arbejde øger med faldende bystørrelse. Gennemsnitligt arbejdede de pågældende 357 timer om året, d.v.s. i alt i 200 mio. arbejdstimer, svarende til godt 4 % af det deklarerede antal timer i den deklarerede sektor. Gunnar Viby Mogensen slutter, at der inden for den sorte sektor produceres for 22-24 mia. kr. om året, svarende

til knap 4 % af bruttonationalproduktet. Undersøgelsen er gennemført flere gange. Andelen af befolkningen, som arbejdede sort, var i 1980 8,3 %, i 1984 13,4 % og i 1986 13,5 %; det må dog bemærkes, at spørgsmålet var formuleret noget anderledes i 1980.

Blandt de øvrige nordiske undersøgelser kan nævnes en svensk. *Urban Laurin* fandt i en undersøgelse fra begyndelsen af 80'erne, at 30 % af den svenske befolkning havde snydt ved opgivelsen af indkomsten, og at 12 % havde krævet større fradrag, end de var berettigede til.

Hver gang *skattevæsenet har foretaget særaktioner*, har det vist sig særdeles givtigt. En undersøgelse af 27 kørelæreres regnskaber i Roskilde amt medførte efterbetaling af skat og moms på 2 mio. kr., bødekraft på ca. 700 000 kr. og påstand om frihedsstraf i to tilfælde (Sydkysten 19. marts 1988). Og det er blot ét lille eksempel blandt mange. Som et andet kan nævnes, at skattevæsenet i foråret 1988 specielt undersøgte ejerne af københavnske selskaber. Selskaberne ligger typisk i en kommune, medens ejeren (hovedaktionæren) bor i en anden. Ved at sammenholde de to selvangivelser kan man se, om ejeren trækker beløb ud af selskabet uden at betale skat, f. eks. i den form at han/hun betaler en meget lille husleje for en strandvejsvilla, som selskabet ejer. Skattevæsenet forventede, at en gennemgang af 3 000 selvangivelser ville give 50-100 mio. kr. ekstra i statskassen. Allerede i de første 10 sager kom der 15 mio. kr. i efterbetaling og bøder.

De fleste debatindlæg vedrørende skattesvigens betydning sammenblender *borgernes gevinst* med *statskassens tab*. I vidt omfang må de unddragne penge imidlertid forventes at komme ind som skatter og afgifter fra det eller de følgende led i den økonomiske kæde. De indtjente penge vil formodentlig i de fleste tilfælde blive brugt i butikker, som betaler moms og skatter. Tabet for statskassen er derfor ofte mindre end gevinsten for borgeren. Endvidere må det antages, at en ikke ubetydelig del af det sorte arbejde aldrig ville være blevet udført, hvis det nødvendigvis skulle have været "hvidt". Samfundet vil derfor få en mindre produktion med en bedre kontrol og en deraf følgende lovlighed.

Litteratur:

JENS BONKE: *Husligt arbejde – hvad er det værd.*

CHARLES T. CLOTFELTER: Tax Evasion and Tax Rates: An Analysis of Individual Returns. *Review of Economics and Statistics* 1983 s. 363 ff.

MICHAEL L. DAVIS: Time and Punishment: An Intertemporal Model of Crime. *Journal of Political Economy* 1988 s. 383 ff.

NEHEMIAH FRIEDLAND, SHLOMO MAITAL & ARYEH RUTENBERG: A Simulation Study of Income Tax Evasion. *Journal of Public Economics* 1978 s. 107 ff.

ARNE JON ISACHSEN: *Det svarte arbeidsmarkedet*. Oslo 1981.

URBAN LAURIN: *På heder och samvete. Skattefuskets orsaker och utbredning*. Stockholm 1986.

GUNNAR VIBY MOGENSEN: *Sort arbejde i Danmark*. 1985.

Skattepolitisk redegørelse. Skatteministeriet 1988.

STEINAR STRØM: Economic Crime. I DAN MAGNUSSON (Ed.): *Economic Crime – programs for future research*. Stockholm 1985. S. 73 ff.

EINAR ØVERBYE: *Skatteprogresjon og skattereduserende strategier*. Oslo 1984.

C. Told- og afgiftssvindler

Et andet hovedområde er told- og afgiftssvindelen. Umiddelbart tænker de fleste vel i denne forbindelse på grænsekontrol, cigaretter og spiritus. Den type af smugleri er imidlertid ikke økonomisk kriminalitet i snæver forstand. Forretningsverdenens told- og afgiftssvindler er især af en anden type. De afdækkes som regel i forbindelse med toldvæsenets kontrolbesøg på virksomhederne. I 1987 blev der konstateret fejl i næsten halvdelen af de regnskaber, der blev udtaget til kontrol. Ikke uventet var fejlene hyppigst til fordel for virksomheden. Se i øvrigt følgende tal vedrørende de kontrolbesøg, som i toldvæsenets årsberetning er samlede under betegnelsen ”Instruktion og kontrol (herunder revision)”:

	Moms	Punktafgifter	Told
Antal virksomhedsbesøg	28 328	1 664	1 763
Antal virksomheder med fejl ..	14 059	214	490
Fejlprocent	49,6	12,9	27,8
Efteropkrævet mio. kr.	361,8	52,2	30,5
Tilbagebetalt mio. kr.	51,4	3,0	54,4

Dertil kommer tilsvarende, men mindre tal fra vejledninger og udbetalingskontroller, samt fra toldkamrenes kontrol af punktafgiftsregnskaberne. De afgjorte rapporter resulterede i:

	Moms	Punktafgifter
Antal rapporter	915	176
Rapportbeløb i mio. kr.	52,2	6,4
Bøder i mio. kr.	24,1	1,1

Disse opgørelser omfatter heller ikke smuglerier.

Toldvæsenets ressourcer er blevet indskrænket, f. eks. blev personalet reduceret med 75 fra 1986 til 1987. Dette er ikke mange i en så stor

institution, men samtidig blev toldvæsenet som et led i skattereformen pålagt at skaffe yderligere 300 mio. kr. om året ved sin afgiftskontrol i 1991. Faktisk lykkedes det allerede det første år at forøge momsefterbetalingerne med ca. 40 mio.

Fra Toldvæsenets Årsberetning 1987 (s. 30 ff.) kan refereres følgende sager:

Fakturaudskrifter vedrørende skrothandel blev undersøgt ved to toldkamre. Det viste sig, at sælgernavn og adresse var falske. På et enkelt bilag fandtes imidlertid et bilregistreringsnummer. Dette førte via ejeren til brugeren. Denne blev afsløret i at drive uregistreret skrothandel med benyttelse af en række falske navne og adresser. Sagen endte i retten med en momsunddragelse på 400 000 kr., samt tiltale for dokumentfalsk.

Ved kontrol hos en rishandler var rådighedsbeløbet til forbrug negativt med 300 000 kr. De beslaglagte bilag viste, at indehaveren for hver levering havde udskrevet to fakturaer, én med det korrekte beløb til køberen og én på 1/3 af beløbet til momsregnskabet. Det viste sig endvidere, at risene ved fortoldningen var angivet som brudris, skønt de var langkornede. Importafgiften er 4 gange større for de langkornede. Efterbetalingen blev 100 000 kr. med hensyn til moms og 270 000 kr. med hensyn til importafgiften m.v.

Hos et byggefirma blev det konstateret, at modtagne acontobetalingen ikke blev momsede. Først ved byggeriernes afslutning foretog virksomheden en samlet afgiftsberigtigelse. Acontobegæringerne indeholdt ikke ordet "faktura", men var i øvrigt udformet som sådanne og med deklareret momsbeløb. Efterbetaling på 1,3 mio. kr.

Litteratur:

Toldvæsenets kontrol. Om toldvæsenets kontrol i almindelighed og bekæmpelse af undergrundsøkonomi i særdeleshed. 1983.

Toldvæsenets Årsberetning 1987. 1988.

D. Statstilskud og andre subsidier

Et 3dje vigtigt område med statskassen som offer er svindel med hensyn til statstilskud og andre subsidier. Der er nok god grund til at antage, at det især er *Fællesmarkedets* ordninger, som misbruges. Den vesttyske kriminolog Klaus Tiedemann skønner, at svindelen inden for E.F. er nået op på 25 mia. kr. om året. (De Europæiske Fællesskabers Tidende 1988 C 195/6). Den tidligere formand for Europaparlamentet, Pieter Dankert, siger, at svindelen svarer til 10 % af E.F.s budget eller med andre ord 30 mia. kr. i 1988. Henning Christophersen har derimod mere jordnært fremhævet, at det ikke er muligt at komme med noget præcist skøn, fordi landenes indberetninger er så mangelfulde.

75-80 % af svindlerierne afsløres gennem revision af forretningsbøger m.m. I 1986 indberettedes der til Revisionsretten i Luxembourg 311 bedragerier inden for landbrugsområdet til et samlet beløb af 225 mio. kr. Eftersom kontrollerne i alt væsentligt udføres af de nationale myndigheder,

og eftersom tabene fradrages landenes tilskud fra E.F. (også selv om de ikke kan inddrives hos svindlerne), kan det ikke undre, at f. eks. en olivenoliesvindler i Italien ikke altid kan ventes intensivt efterforsket og/eller rapporteret til Bruxelles. Det er næppe, fordi vesttyske forretningsmænd er særligt svigagtige, at 1/3 af de 311 indberettede bedragerier var afslørede i BRD. Og omvendt skyldes det næppe ekstrem hæderlighed hos grækerne, at der ikke indberettedes ét eneste tilfælde fra Grækenland. I 1976 var der en stor smøraffære i Italien; i 1988 kunne det konstateres, at der stadig ikke var faldet endelig dom i sagen, hvorfor Italien ikke havde tilbagebetalt pengene.

I 1987 oprettede E.F. et svindelkontor under generalsekretariatet og kommissionsformanden; det skal prøve at samle trådene og blandt andet gennem edb-analyser finde svindlerne. Fra E.F.s side ønskes der indført et system, så E.F.s egne kontrollører i videre omfang kan virke på nationalt plan, end det sker nu. I perioden 1981-1987 foretoges der 139 undersøgelser, heraf 4 i Danmark. (De Europæiske Fællesskabers Tidende 1988 C 195/12). Danmark har dog ikke være begejstret for flere, slige indgreb i suveræniteten. Efter det nuværende system må E.F. og de udenlandske toldvæsen m.m. i visse tilfælde nøjes med at henvende sig til de danske myndigheder. I 1987 fik det danske toldvæsen 791 henvendelser fra udlandet vedrørende "Andet, herunder landbrugsordninger" (Toldvæsenets Årsberetning s. 53).

De anvendte "forretningsmetoder" i forhold til E.F. er især "karrusellen" og "spøgelsesfragten". Svindelkarrusellen kan udnytte systemet med de monetære udligningsbeløb. Sådanne udløses, når landbrugsprodukter passerer en af de indre grænser. Ved at smugle varerne over grænsen kan man opnå E.F.støtte ved det senere salg. Det er f. eks. gentagne gange afsløret, at kvæg er blevet smuglet ind i Irland fra Nord-Irland.

Disse metoder bliver uanvendelige efter gennemførelsen af det indre marked, men karusellen kan også køre internationalt. I 1987 konstateredes det, at Grækenland havde fået 25 mio. kr. i eksportstøtte for majs, der var dyrket i Jugoslavien og sendt til Grækenland på falske papirer.

En anden variant udnytter, at E.F.s eksportstøtte afhænger af modtagerlandet. Som eksempel kan nævnes en af SØKs sager: Et ApS blev sigtet for overtrædelse af en E.F.forordning. I årene 1983-85 havde det anført Sverige og Bahama som bestemmelsesland for eksporteret ost, skønt der rettelig var tale om ost til Canada og U.S.A. Selskabet fik på den måde uberettiget udbetalt 3,7 mio. kr. i restitution.

I efteråret 1985 blev selskabet erklæret konkurs. Boet anerkendte E.F.direktoratets fordring som simpelt krav. Der blev en dividende på under 10 % til de simple kreditorer.

Sagen mod selskabet blev af statsadvokaten sluttet med hjemmel i retsplejelovens § 723, stk. 3 (beskæringsreglen) af procesøkonomiske grunde, da det ikke ville være muligt at inddrive et bødekrav.

Den tidligere direktør, der var daglig leder, og som ejede 49 % af anparterne, blev idømt en ubetinget fængselstraf for overtrædelse af forordningen og for bedrageri over for Mejeribrugets Osteeksportudvalg.

”Spøgelsesfragter” er varepartier, som ikke findes i virkeligheden, men alene som dokumenter, evt. på den måde, at de pågældende containere indeholder noget ganske andet, end fragtbrevet udviser, f. eks. svinehoveder i stedet for oksekød. Italienske producenter modtog i årene 1982-87 tilskud til at forarbejde 1,2 mio. kubikmeter tomater *mere* end landet var i besiddelse af.

Og metoderne kan selvfølgelig kombineres på alskens måder. En italiensk pølsefabrik indførte fra et andet E.F.-land 45 t svinekød til fremstilling af Mortadellapølser. Det skete told- og afgiftsfrit på vilkår, at pølserne skulle eksporteres til et ikke-E.F.-land. Han solgte imidlertid kødet i Italien. I stedet lavede han ”Mortadellapølser” af hestegødning, savsmuld og træuld. Efter ansøgning om eksportstøtte blev pølserne solgt til en (opdigtet) køber på Kanarieøerne. På dette skulle der tjenes 350 mio. lire (ca. 1,8 mio. kr.). Det blev afsløret, da en tolder i Genua ville have en bid pølse. Ud over tilbagebetalingspligten fik pølsefabrikanten 4 1/2 års fængsel.

I 1976 forelagde kommissionen rådet et udkast til en traktat om strafferetlig beskyttelse af E.F.s økonomiske interesser m.m. I 1978 afgav parlamentet en udtalelse om traktatudkastet. Udkastet blev senest drøftet i rådets regi i foråret 1985. På det tidspunkt manglede mindst 3 vigtige problemer at blive løst: (1) nægtelse af udlevering på grund af en overtrædelses skattemæssige karakter, (2) muligheden for at etablere ekstraterritorial kompetence, og (3) hvilken juridisk form instrumentet skulle have. (De Europæiske Fællesskabers Tidende 1988 C 303/4)

Litteratur:

JENS FEJØ: ”Firmaer bør kræve retskendelse ved EF-kontrol”. *Nyt om Markedsret* 1980 nr. 4 s. 9 f.

BJARKE LARSEN: EF er svindlernes paradis. *Information* 8. oktober 1987.

KERMIT NØRLUND: EF skærper kampen mod tilskudssvindlerne. *JyllandsPosten* 2. marts 1988.

SIEGFRIED REINKE: Wirtschaftskriminalität und Europäische Gemeinschaft. I *Wirtschaftskriminalität* Wiesbaden 1984 s. 29 ff.

KLAUS TIEDEMANN: *Subventionskriminalität in der Bundesrepublik*. Hamburg 1974.

Tiltalefrafald efter retsplejelovens § 723, stk. 2 m.v. *Anklagemyndighedens årsberetning* 1987 s. 124 ff.

Toldvæsenets Årsberetning 1987. 1988.

E. Det fysiske miljø

Inden for de førstnævnte tre områder er statskassen det direkte offer. Offeret kan imidlertid også være almenheden. Det gælder f. eks. for overtrædelser af store dele af lovgivningen vedrørende det fysiske miljø. På mange områder er det særdeles vanskeligt at beregne betydningen af den faktiske kriminalitet, men her må det karakteriseres som umuligt. Det kan være vanskeligt nok at beregne de direkte *skader* ved en enkelt katastrofe, som f. eks. det radioaktive udslip fra atomkraftværket Tjernobyl, giftspredningen fra Hoffman La Roche i Seveso eller Union Carbide i Bhopal (Indien); men at skønne over, hvor megen forurening der sker i Danmark f. eks. i løbet af et år, lader sig simpelthen ikke gøre. Og hvis vi ved et mirakel eller ved hårdhændede skøn kunne estimere størrelsen, ville det stadig være særdeles vanskeligt at tage det næste skridt og finde ud af, hvor stor del af den totale forurening, der skyldes lovlig virksomhed (f. eks. landbrugets gødskning, bilkørsel med blyholdig benzin og privates spraydåser), og hvor stor del, der skyldes strafbare forhold (udledning af kemikalieaffald, gylle-afløb til bækken, udstødning fra biler over grænseværdierne m.m.). Og først derefter kan vi prøve at beregne *tabet* i kroner.

Og vanskelighederne bliver endnu større, hvis vi også vil finde frem til, hvor stort *udbyttet* har været for lovovertræderne. Jørgen Jepsen har illustreret dette måleproblem ved at spørge: "Hvad er den ulovlige "gevinst", der skal inddrage[s]? E[r] det omkostningerne af virksomheden ved et ikke-installeret rensefilter? Eller er det overskuddet af virksomheden i den periode, man har kørt ulovligt, d.v.s. uden tilladelse, helt eller delvis? Eller kun overskuddet af den afdeling, der har forurenet? Og hvad hvis man har kørt med underskud? Eller er det evt. omsætningen i den "ulovlige" periode? Eksempel: Glud og Marstrands fabrik på Amager fik for nogle år siden påbud om at installere en højere skorsten for at undgå forurening i fabrikkens umiddelbare nærhed. Fabrikken undlod at efterkomme forbuddet og drev virksomheden i et år uden den nye skorsten. Den ville have kostet 500.000 kr. Så lukkede man fabrikken (dog ikke p.gr.a. bøden eller sagen). Var gevinsten 500.000 kr.? ... Eller omsætningen i den "ulovlige" periode? Eller overskuddet? Er rentebesparelsen ved at udskyde påbudt installation af et renseanlæg i 1 år den adækvate gevinst ved at overtræde påbuddet? Hvad hvis anlægget i mellemtiden er blevet en del dyrere p.gr.a. inflationen? Og hvordan med den gevinst, virksomheden ... opnår ved at opnå en monopol(lignende) stilling, fordi man ulovligt kan udkonkurrere den eneste konkurrent, der har investeret i det påbudte forureningsbekæmpende udstyr?" (s. 74 f.).

Jørgen Jepsen strejfer her det spørgsmål, om det er hele virksomheden eller kun den isolerede del, der skal betragtes som ulovlig. Det har betydning for de videnskabelige beregninger af kriminalitetens omfang. Det kan også få retlig betydning i forbindelse med konfiskationskravets beregning.

Omfanget af miljøforbrydelser kan også måles ud fra antallet af *overtrædere*. I 1987 fik 66 000 industri- og landbrugsvirksomheder besøg af det kommunale miljøtilsyn. Der blev givet 37 000 henstillinger og 11 000 påbud. 600 sager blev overgivet til politiet, og i halvdelen af tilfældene fik virksomheden forbud mod fortsætte driften. (Politiken 2. december 1988).

Som eksempler kan anføres følgende domme, som er lidt fyldigere omtalt i *Miljøstraffesager I*:

En afsyringsvirksomhed havde hverken anmeldt eller afleveret 32 t kemikalieaffald til modtagestationen på trods af, at kommunen havde indskærpet pligten. På grundlag af de indkøbte mængder beregnede myndighederne besparelsen til 50 000 kr. Indehaveren fik en bøde på 30 000 kr. (Østre Landsret 1986).

En maskinfabrik overskred støjgrænsen på 55 db A i forhold til naboerne med henholdsvis 8 og 12 db. Virksomheden vedtog en bøde på 45 000 kr. og direktøren en personlig bøde på 5 000 kr. (Retten i Middelfart 1986).

En papirfabrik udledte gennem 2 år spildevand, der overskred normen for biologisk iltforbrug med op til 2684 %. Bøde på 35 000 kr. (Skjern Byret 1986).

En landmand undlod at tømme sin ajlebeholder med den virkning, at fisk og bundfauna blev dræbt i 3,5 km åløb, da ajlen løb over. Han var tidligere to gange blevet pålagt bøder for overtrædelser af miljøloven. Idømt 10 000 kr. bøde. (Retten i Assens 1985).

Af særlig stor betydning er de industrialiserede landes misbrug af udviklingslandene som lossepladser for kemisk og radioaktivt affald m.m. En lignende eksport sker også til industrialiserede lande med en svag miljøbeskyttelse.

Politiken kunne den 11. oktober 1988 berette om en skibsladning kemisk affald fra Superfos; den var (lovligt) blevet losset på en strand i Wales. Affaldet indeholdt blandt andet 50 t arsenik. Britiske firmaer dumper kemisk og radioaktivt affald i Liberia (Information 21. november 1988). Den 9. november 1988 fortalte Information om 2400 tons kemisk affald fra Italien, som var blevet anbragt 30 km nord for Beirut. U.S.A. eksporterer store mængder af affald til Stillehavs-øer, Philipinerne, Caribien og Mexico (Information 3. oktober 1987).

Litteratur:

JETTE GABRIELI: *Arven fra Seveso*. 1986.

JØRGEN JEPSEN: Miljøkriminalitetens rolle i den økonomiske kriminalitet.

Rapport fra 25. nordiske forskerseminar ... Nordisk Samarbejdsråd for Kriminologi 1983 s. 70 ff.

Samme: Ansvaret for duften men stanken består. *Politikens kronik* 5. december 1983.

Samme 1987, spec. s. 247 ff.

Miljøstraffesager I og II. Orientering fra Miljøstyrelsen nr. 3 og 7. 1987.

F. Konkursforbrydelser

På overgangen mellem de første hovedområder (skat, told og subsidier), der har en fiskalretlig karakter, og de områder, hvor offeret er en privatperson, finder vi konkursforbrydelserne. De forekommer i forskellige former.

En mulighed for at misbruge de selskabsretlige regler består i at oprette et aktieselskab, der producerer et eller andet. Selskabet oparbejder et stort driftsunderskud, især i form af gæld til skatte- og toldvæsenet. Selskabets aktiver, f. eks. licenser, sælges billigt, eventuelt ved modregning i et fiktivt tilgodehavende, til et nyt selskab, som beherskes af det første selskabs ejere (enten direkte, gennem familiemedlemmer eller gennem stråmænd). Det første selskab erklæres konkurs. Det nye selskab køber produktionsapparatet og varelageret billigt af boet (det er ikke længere en going concern), og det nye selskab fortsætter produktionen. Det oparbejder et stort driftsunderskud o.s.v.

En anden mulighed består i oprettelse af f. eks. fire selskaber. De tre selskabers aktiver overføres til det fjerde ved illoyale dispositioner. Det kan f. eks. være belastende lejeaftaler vedrørende maskiner eller "dårlige" handler. Derefter kan de tre selskaber erklæres konkurs. Der oprettes nye selskaber o.s.v.

Nogle af de hyppigste kreditorer er toldvæsenet, som ikke får momsen indbetalt, og skattevæsenet, som ikke får den (præsumentivt) tilbageholdte kildeskat m.m. Derudover kan det ofte være mindre leverandører, eventuelt også pengeinstitutter, som kommer til at lide tabet.

Den almindelige danske kriminalstatistik giver kun nogle meget ufuldstændige oplysninger om konkursforbrydernes omfang og betydning. For det 1ste omfatter den efter sagens natur kun de politianmeldte forhold; den skjulte kriminalitet er meget tænkeligt betydeligt større. For det 2det omfatter de fleste af statistikkens kategorier på én gang såvel konkursforbrydelser som andre lovovertrædelser. Med disse afgørende forbehold kan det nævnes, at politiet i 1987 registrerede 235 anmeldelser og 195 sigtelser for skyldnersvig; hovedtendensen har været faldende i de senere år. I 1985 blev der truffet 185 afgørelser med skyldnersvig som hovedsigtelse.

Justitsministeriets udvalg vedrørende bekæmpelse af økonomisk kriminalitet spurgte en række myndigheder og organisationer, om de havde kendskab til eller mistanke om misbrug af selskabs- og konkurslovgivningen. Resultatet var pauvert. På baggrund af svarene konkluderede udvalget, "at misbrug forekommer i et vist begrænset omfang" (betænkning nr. 1066 s. 239).

Som nævnt har Danmark ingen forskning, der har belyst omfanget m.m. af sådan kriminalitet. I Sverige har *Dan Magnusson* fra det Brottsförebyggande rådet lavet en række spændende undersøgelser. Han fik således en gruppe eksperter til at gennemgå 100 tilfældigt udtagne konkursboer fra

1983. I 75 fandt de, at der var grund til mistanke om, at der var begået en eller flere forbrydelser; i alt var der 177 sådanne. De hyppigste var bogføringsforseelser (56), uagtsomt skyldnersvig (21) og forsætligt skyldnersvig (16). En gennemgang af en tilsvarende gruppe fra året før, som ellers var færdigbehandlet af myndighederne, viste, at der under den almindelige gennemgang kun var blevet fundet halvdelen af de "brottsmisstankar", som opstod under den efterfølgende grundige analyse. I Vesttyskland antages det, at 80 % af konkurserne har en kriminel baggrund (Karlheinz Liebel s. 92). Det må i denne forbindelse bemærkes, at konkurskriminalitet ikke nødvendigvis medfører skader. De hyppigste lovovertrædelser, ifølge Dan Magnusson, er bogføringsforseelser, der højst kan have nogle indirekte skadevirkninger; hvis den urigtige bogføring bruges som middel til at begå forbrydelser, f. eks. kreditbedrageri eller skattesvig, skal der jo også straffes efter disse bestemmelser.

Vi har, som nævnt, ingen anvendelige statistiske opgørelser i Danmark vedrørende antallet af eller betydningen af konkursforbrydelserne; men vi har nogle tal for konkurser m.m. I 1985 blev der sluttet 2118 konkursboer; der var ingen aktiver i de 498; og der er næppe mere end en snes, som er blevet udleveret til fri rådighed. I de første 8 måneder af 1988 gik 2085 virksomheder konkurs uden at kunne betale lønnen til deres ansatte; det var 40 % flere end i samme periode i 1987. I 1986 anmodede Aktieselskabsregisteret om tvangsopløsning af 1250 selskaber, som ikke trods rykkerskrivelse havde indsendt regnskaber. Toldvæsenet vil i (langt?) de fleste tilfælde være kreditor i erhvervskonkursboer; i 1987 tilkom der hos dette 122 frivillige likvidationer, 234 frivillige akkorder, 77 tvangsakkorder, ca. 612 betalingstandsninger, ca. 1400 konkurser og ca. 1100 gældssaneringer; der blev afskrevet 254 mio. kr. i forbindelse med konkurser og lignende. Statsskattedirektoratet afskrev i 1987 25,5 mio. kr. som tab efter konkurs.

Kontorchef Torben Simonsen, Skatteforvaltningen i København, har givet udtryk for, at 31 000 personer fortjener betegnelsen "professionelle skyldnere"; han har oplyst, at tallet er fremkommet ved at se på, hvor mange der er i restance med mere end 50 000 kr. for personlig skat; denne gruppe på 1/2 % af skatteyderne skal skylde 4,5 mia. kr. i skat, svarende til 65 % af al skatterestance (Politiken 8. juni 1988).

Litteratur:

Bekæmpelse af økonomisk kriminalitet. Betænkning nr. 1066. 1986.

Kriminalstatistik 1985. 1987.

KARLHEINZ LIEBL: *Geplante Konkurse.* Pfaffenweiler 1987.

Politiets årsberetning 1987. 1988.

Statistisk årbog 1986. 1986.

Toldvæsenets årsberetning 1987. 1988.

G. Arbejdsmiljø

Som et vigtigt eksempel på økonomiske forbrydelser over for enkeltpersoner kan nævnes arbejdsmiljøområdet. Det har været et område, som har tiltrukket sig megen politisk interesse, hvad der dog ikke har sparet tilsynet for nedskæringer. Arbejdstilsynet skønner, at dårligt arbejdsmiljø koster samfundet mindst 28 mia. kr. om året. Skaderne kan opstå i forbindelse med 'arbejdsulykker' (f. eks. sammenstyrtede udgravninger) eller gennem 'arbejdsbetingede lidelser' (f. eks. nedslidninger, sygdomme m.m.). På samme måde som i forbindelse med gennemgangen af det fysiske miljø må det betones, at det langt fra er alle usunde og usikre forhold, som er kriminaliserede. Den ringe kapacitet i Arbejdstilsynet betyder endvidere, at dette kun er i stand til at undersøge et begrænset antal sager. Kontaktudvalget for personaleorganisationerne gjorde således offentligheden opmærksom på, at tilsynet kun er i stand til undersøge 5 % af alle de arbejdsskader, der anmeldes (Politiken 24. januar 1988). Allerede af den grund må det antages, at der er en stor skjult kriminalitet.

I 1985 blev der til arbejdstilsynet anmeldt 58 849 arbejdsulykker, der medførte fravær i mindst én dag ud over tilskadekomstdagen; i 79 tilfælde medførte ulykken død. Det er jernindustrien, der har den største andel, 11.471 eller 19,5 %. I 26,1 % af tilfældene er det fingrene, der beskadiges. I 18.590 (31,6 %) tilfælde er den tekniske faktor transportmateriel; denne faktor tegner sig for 53,2 % af de døde. De hyppigste arbejdsbetingede lidelser er seneskedehindebetændelse og rygskader; bevægeapparatet tegner sig for 2892 eller 28,6 % af de 10 117 anmeldte lidelser; også her fører jernindustrien (1763).

I perioden 1. oktober 1985-30. september 1986 blev der besøgt 169 981 virksomheder. I forbindelse med 42 % af besøgene blev der givet påbud eller forbud vedrørende et eller flere forhold. I 1986 indstillede tilsynet, at der skulle rejses tiltale i 323 sager mod 416 personer (inkl. juridiske personer). Resultatet af sagerne blev:

	I alt	Dømt/ vedt.	Advar- sel	Fri- findes	Max. bøde	Gnstl. bøde	Min. bøde
Arbejdsgivere	236	225	4	7	50000	8642	500
Leverandører m.v.	3	3	0	0	25000	13000	2000
Arbejdsledere	30	28	0	2	3000	1445	400
Arbejdere	12	12	4	0	600	475	300
I alt	281	268	8	9			

Dertil kommer et større antal overtrædelser af køre- og hviletidsregler.

Som nogle eksempler fra praksis kan nævnes:

T var eneindehaver af et ApS. Han lod arbejde udføre i en 3 m dyb og 8 m lang udgravning, der ikke var sikret mod jordskred. Bøde på 5000 kr. (Østre Landsrets dom fra 1981).

Indehaveren af et automobilværksted, der undlod at efterkomme arbejdstilsynets påbud om at etablere afsugning til at fjerne sundhedsskadelig røg og støv m.m., blev idømt en bøde på 10.000 kr. (Østre Landsrets dom fra 1982).

Retspraksis skærpes for tiden. Se nedenfor i kapitel IX.D.2 om den nyeste højesteretspraksis.

Litteratur:

Arbejdstilsynet 86. 1987.

Domme for overtrædelse af arbejdsmiljølovgivningen 1981-1985. 1985.

Jørgen Jepsen 1987 s. 242 ff.

E. Indirekte og immaterielle skader

I det foregående har jeg alene talt om de direkte tab. Lovbryderen kan også skade sig selv eller sin *branche* på en *indirekte* måde. Vinfalsknerne i Østrig og Italien i midten af 1980'erne ødelagde deres landsmænds erhvervsmuligheder for en tid; i begge lande faldt vineksporten det følgende år med 75-80 %.

Skaderne kan også ramme *det økonomiske system* som sådant. "Business crimes undermine public faith in the business system because such crime is integrated with "the structure of legitimate business". Such crimes reduces willingness to engage in commercial transactions. Stock manipulations and frauds undermine the capitalist system, which requires public investment for capital" (Conklin s. 7). Argumentet synes baseret på den opfattelse, at systemet bør have/kunne kræve større tillid, end det faktisk lever op til.

En noget lignende virkning kan den økonomiske kriminalitet have på borgernes holdninger til *samfundet*. Hvis staten ikke kan overbevise sine borgere om, at den er i stand til at håndhæve skattelovene m.m. over for alle, vil der let opstå sociale spændinger, som kan få alskens skadevirkninger. I U.S.A. blev det gjort gældende af et præsidentielt udvalg (1967), at samfundets manglende evne til at klare white collar crime underminerede den moralske legitimitet for hele det strafferetlige system.

I denne forbindelse er der især god grund til at fremhæve, at nogle af de værste skadevirkninger følger indirekte og direkte af internationale bestikkelser: "Transnational corporate corruption is ... perhaps the most pernicious form of crime in the world today because it involves robbing the poor to feed the rich, and brings into political power rulers and administrators

who in general will put self-interest ahead of the public interest, and transnational corporation interest ahead of national interest" (Braithwaite). Et lidt andet aspekt, men ofte optrædende i samme forbindelse, er misbrug af internationale hjælpeprogrammer. Berigelse på bekostning af fødevarerhjælp m.m. har kostet mange tusinder livet.

De *immaterielle skader* kan være af betydeligt omfang; de fremhæves ofte – og især, når der ikke kan dokumenteres store direkte, materielle tab. "Måske kan de fleste sagtens leve med de umiddelbare økonomiske skadevirkninger i vore dage, men det er i det mindste et spørgsmål, om der ikke [i tyverierne] ligger nogle indirekte skadevirkninger i form af fremmedgørelse og mistillidsskabelse, der bogstaveligt talt er samfundsophævede" (Flemming Balvig s. 17). I modsætning til, hvad der hyppigt gøres gældende, er det imidlertid sandsynligt, at økonomisk kriminalitet har mindre betydning i denne forbindelse end cykeltyverier, hærværk i S-toge og lignende. De personlige ejendele er med til at gøre os til de personer, som vi er. De bestemmer vore daglige handlemuligheder og vor almindelige tryghed. De store økonomiske forbrydelser kan ganske vist virke desintegrerende i og på storsamfundet; men dette er mindre truende. "Strukturen og integrasjonen i nærmiljøet synes å være viktigere for liv og virksomhet enn det å være deltaker i et integrert storsamfunn. ... Hypotesen går ut på at sekundærrelasjoner [f. eks. forholdet til myndigheter eller kolleger på en stor arbeidsplass] *forutsetter* primærrelasjoner [f. eks. til familie, venner og naboer], men ikke omvendt. Som en følge av dette forutsetter sekundærkontroll [f. eks. politiets] primærkontroll [fra familie og andre smågrupper]. Innbruddstyveriet og lignende former for tyveri er et anslag mot primærrelasjonenes integrasjon, mens de store økonomiske underslag virker desintegrativt på sekundærrelasjonenes struktur" (Østerberg & Engelstad s. 284 f.).

Litteratur:

FLEMMING BALVIG: *Den tyvagtige dansker*. Brudstykker af kriminalitetens udvikling gennem tre århundreder, fra 1725 til 2025. 1987.

J. BRAITHWAITE: Transnational corporations and corruption: towards some international solutions. *International Journal of Sociology of Law* 1979 s. 125 ff.

J. E. CONKLIN: *Illegal But Not Criminal*. New Jersey 1977.

The Challenge of Crime in a Free Society. [Udvalgsbetænkning] Washington, D.C. 1967.

DAG ØSTERBERG & FREDRIK ENGELSTAD: *Samfunnsformasjonen*. En innføring i sosiologi. Oslo 1984.

Det er et centralt led i moderne kriminalpolitik, at man ikke blot skal undersøge, om de tilstræbte virkninger indtræder i forbindelse med en

kriminalisering og/eller en lovregulering. Man må også se på, om der kommer utilsigtede negative følger, *kontrolskader*. Man opgav i sin tid kriminaliseringen af svangerskabsafbrydelser, blandt andet fordi kriminaliseringen medførte, at gravide blev "tvunget" til at gå til kvaksalvere, som ødelagde liv og helbred for mange. Man diskuterer i disse år kraftigt, om den nugældende narkotikaloggivning har flere negative end positive virkninger, og en række af de mest indsigtsfulde personer på området har på den baggrund krævet af- eller nedkriminalisering.

På tilsvarende måde er det vigtigt at vurdere omkostningerne ved en retshåndhævelse med hensyn til erhvervskriminalitet over for omkostningerne ved disse kriminalitetsformer. Et eksempel på dette kan hentes i den norske lovgivning om næringsforbud. Efter nogle tilfælde af konkurskriminalitet indførte man i 1976 regler om 'konkurskarantæne'; de gik ud på, at bestyrelsesmedlemmer og administrerende direktører i aktieselskaber samt personlige konkursskyldnere ved konkursens indtræden automatisk fik karantæne mod at blive bestyrelsesmedlem eller administrerende direktør i et nyt aktieselskab og mod at stifte et sådant inden for 2 år fra konkursen. Skifteretten kunne dog efter begæring dispensere. Fra lovens ikrafttræden til begyndelsen af 1983 fik 6-7000 personer denne automatiske karantæne. Det medførte en kraftig kritik fra det norske erhvervslivs side; det blev gjort gældende, at det var tilfældigt, hvem der blev ramt, at disse ofte ikke havde gjort noget dadelværdigt, at reglerne hindrede etablering af nye virksomheder, og at de gjorde det vanskeligt at få kvalificerede personer til at påtage sig bestyrelsesposter i selskaber, som var i en sådan situation, at de virkelig behøvede den bedste ekspertise. I 1984 ændredes reglerne, så konkurskarantænen nu ikke længere indtræder automatisk.

De nævnte kontrolskader er af forskellig art. Oven i kontrolskaderne i snæver forstand kommer de økonomiske omkostninger ved hele kontrolsystemet. Personalet ved politiet, anklagemyndigheden, domstolene, fængselsvæsenet o.s.v. hæver betragtelige lønninger. Tilsvarende gælder med hensyn til de ansatte i mange andre kontrolorganer. Dertil kommer det samfundsøkonomiske tab ved, at de ikke foretager sig noget produktivt (i ordets snævrere forstand).

Litteratur:

Bekæmpelse af økonomisk kriminalitet. Betænkning nr. 1066. 1986.

NILS CHRISTIE & KETIL BRUUN: *Den gode fiende*. Oslo og København 1985.

Getting gangsters out of drugs. *The Economist* 2. april 1988.

BO SVENSSON: *Ökonomisk kriminalitet*. Göteborg 1983.

V. Økonomisk kriminalitet som socialt fænomen III: Årsagerne

A. Alment

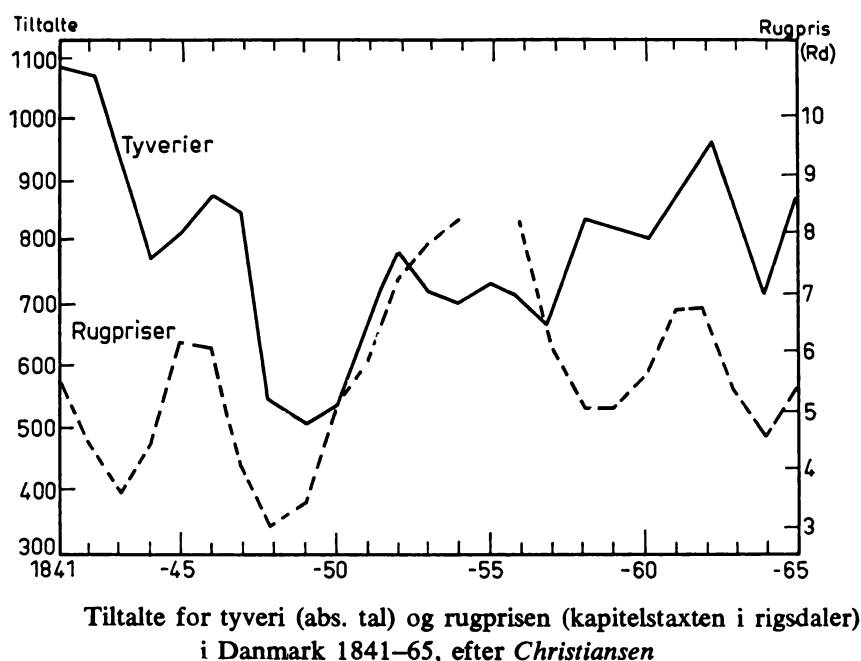
Det er en af kriminologiens opgaver at finde frem til årsagen eller årsagerne til, at der begås forbrydelser. Det gøres gennem opstilling og afprøvning af en eller flere kriminalitetsteorier. Den eller de kan enten omfatte kriminalitet i almindelighed og således være generel eller alene bestemte kategorier af lovovertrædelser og således være speciel. I det følgende gives der et kort rids over den historiske udvikling med særligt henblik på økonomisk kriminalitet.

1. Ældre tid

Kriminologi opstod som videnskab i første halvdel af 1800-tallet. I begyndelsen var den dominerende retning statistisk. Hovednavnet var belgieren *Ad. Quételet (1796-1874)*, som i øvrigt var astronom og matematiker. Han påviste blandt andet den forbavsende konstans, hvormed forbrydelser begås, og mennesker straffes. "Triste condition de l'espèce humaine! Nous pouvons énumérer d'avance combien d'individus souilleront leurs mains du sang de leurs semblables, combien seront faussaires ... " (I s. 10). De forbrydelser, som især interesserede ham, var – man fristes til at sige selvfølgelig – drab, tyveri o.s.v., d.v.s. de lovovertrædelser, som tit – med en meget lidt rammende betegnelse – kaldes for "traditionel kriminalitet". Men han sammenlignede dog også antallet 'banqueroute frauduleuse' for de to køn og konstaterede, at der var 17 gange så mange skyldige mænd som kvinder (II s. 227).

Andre af de første kriminologiske forskere pegede på den nære sammenhæng mellem kurverne for kriminaliteten og for leveomkostningerne. Den bagved liggende erfaring er naturligvis oldgammel, men nu introduceredes de økonomiske forhold som kriminalitetsfaktor på et videnskabeligt grundlag. Den bedst kendte analyse påviste en sammenhæng mellem kriminalitet og prisen på brødkorn; den blev offentliggjort af tyskeren *Georg [von]*

Mayr (1841-1925) i 1867. Som illustration gengives her nogle tilsvarende danske kurver, udarbejdet af Karl O. Christiansen (1908-1976):

Den statistiske skole forstod, at kriminalitet er et socialt fænomen, der som sådant er bestemt af livsforholdene. "Les sociétés n'ont que les criminels qu'elles méritent" – som en senere forsker udtrykte det (Alexandre Lacasagne, Actes s. 167).

Litteratur:

- Actes du 1er Congrès d'anthropologie criminelle. Roma 1885.
 STEPHAN HURWITZ & KARL O. CHRISTIANSEN: *Kriminologi II*. 1971.
 JOSEPH van KAN: *Les causes économiques de la criminalité*. Étude historique et critique d'étiologie criminelle. Paris 1903.
 AD. QUÉTELET: *Sur l'homme et le développement de ses facultés, ou essai de physique sociale*. Bruxelles 1836.

2. Kriminalbiologerne

I århundredets sidste tredjedel blev den erfaring, at kriminalitet er samfundsbestemt, skudt i baggrunden. Med den italienske læge Cesare Lom-

broso (1836-1909) som bannerfører blev den fremstormende kriminologi individorienteret. Hans 'positive skole' afviste ikke, at samfundsforholdene har en vis indflydelse; men tilhængerne betragtede påvirkningen som lidet betydningsfuld i hovedparten af tilfældene. Lombroso er især kendt for sin teori om den fødte forbryder i hovedværket "L'uomo delinquente" (1876); han overførte her en darwinistisk præget udviklingslære til kriminologien. Opfattelsen byggede på, at forbryderen var et tilbagespring i den menneskelige udviklingskæde (en 'atavisme'); forbryderen står så at sige nærmere negrene, neanderthalerne og aberne, end de lovlydige gør. Det kunne også ses; deres kropsbygning m.m. var anderledes. Ellers var de ikke virkelig kriminelle, men kun 'kriminaloide', som f. eks. begik lejlighedskriminalitet.

De kriminelle, som interesserede Lombroso, var først og fremmest tyve, voldsmænd og røvere; men han behandlede dog også bedragerere. Lombroso påviste i denne forbindelse først, at dyr kan begå bedrageri; f. eks. er det velkendt, at kavalleriheste kan lade som om, de har fået en skade, for at undgå at deltage i øvelser (Der Verbrecher I s. 23). Dernæst behandlede det næste led i udviklingskæden, 'de vilde folkeslag'. Hos disse finder man tilsyneladende ikke bedrageri nævnt i lovgivningen, bortset fra specielle former, som bestikkelse af dommerne hos aztekerne og falsk forklaring for retten hos jøderne (I s. 76). De bedste muligheder for bedrageri i nutiden (altså Lombrosos) findes hos den mindre købmand; hans svigagtige adfærd regnes dog som regel ikke for strafbar, eftersom den er bagatelagtig, almindelig kendt og let at undgå. Andre muligheder for at begå bedrageri findes i respektable virksomheder, hvor lederen f. eks. har tabt sine penge på spil (II s. 291 f.). Det er dog ikke alle fremtrædende, kriminelle personer, som kun er 'kriminaloide'. Blandt de rige og mægtige findes 'fødte forbrydere', som på grund af deres position kan efterleve deres tilbøjeligheder uden at komme i konflikt med loven. (En senere tysk forsker har på tilsvarende måde nævnt, at "fødte voldsmænd" kan leve uden at komme i konflikt med retsvæsenet, hvis de får arbejde som udsmidere i havnebeverdingen). Andre fødte kriminelle fra de højere samfundslag vælger 'tvetydige forretninger', f. eks. åger på grund af deres instinkter; hvis de tvivlsomme metoder ikke havde eksisteret, ville de være blevet lovovertrædere (II s. 322 f.).

Fra forbryderalbummet i Berlin hentede Lombroso de billeder af bedragerere, som er gengivet på omslaget af denne bog (III planche XXXII). Konkursvindlere var kun sjældent 'forbrydertyper'. Blandt de følgende er kun nr. VI (hentet fra s. st.) i denne kategori. (Han er russer og hedder Walter).

Lombroso dannede skole, men også uafhængigt heraf havde det biologiske syn stærk gennemslagskraft. Der kom fra denne gren af kriminologien bøger med så betegnende titler som "Naturgeschichte des Verbrechens" og "Verbrechen als Schicksal".

Senere kriminalbiologer forkastede efterhånden Lombrosos idé om, at nogle personer er fødte til at blive forbrydere. I stedet lagde en del af dem – og Lombroso selv i sine sidste bøger – vægt på den kriminelle persons psykiske forhold, såsom intelligensdefekt, psykopati, epilepsi og sindssygdom.

For kriminalbiologerne var de interessante forbrydelser stadig drab, tyveri, prostitution, betleri og andre former for "traditionel kriminalitet".

Det er dog ikke ensbetydende med, at de slet ikke var opmærksomme på andre grupper. Lombroso var således medforfatter til en vidtløftig bog om politiske forbrydere. Men det er karakteristisk for den og ham, at årsagen til revolutioner o.s.v. blev søgt i en biologisk faktor. Revolutionsheltene og terroristerne havde 'Philoneismus', d.v.s. trang eller hang til noget nyt.

Lombrosos store indflydelse på samtidens tænkemåde slog også igennem inden for andre videnskaber. En af hans landsmænd, *Alfredo Niceforo* (1876-1960), blev inspireret af Lombrosos påvisning af, at kriminelle var en særlig race (*l'uomo delinquente*), til at bevise, at de fattige også var en særlig menneskerace (*l'uomo povero*). Efter at have gennemgået kriminalantropologiens udvikling, opstiller han sit videnskabelige program: "Auf demselben Wege muss, um dem Problem des ökonomischen Elends der unteren Volksschichten näherzukommen, mit dem Studium des Organismus der diesen Schichten Angehörigen angefangen werden. Nur unter dieser Bedingung vermag sich die Beschäftigung mit dem Fragen des Pauperismus zur Würde einer wirklichen und unabhängigen Wissenschaft, Naturwissenschaft, nämlich zur Anthropologie des Proletariats, zu erheben." (S. 37).

Niceforo anvendte blandt andet de metoder, som havde vist sig fremgangsrig inden for kriminalvidenskaberne. Han udførte f. eks. omhyggelige målinger af 200 kranier fra en kirkegård for særdeles fattige landarbejdere og fandt et stort antal abnormiteter; det var kun 4 mandlige og 3 kvindelige, der ikke havde anomalier (s. 168). Han beklager, at det ikke var muligt at få et sammenligningsgrundlag fra kirkegårde, hvor mere velstående var begravne (s. 162). Han brugte også undersøgelser af følsomheden; man målte, hvor stor elektrisk påvirkning af huden, der skulle til, før forsøgspersonen reagerede; ved rige mænd slog måleapparatet kun ud til 3,63, men ved fattige måtte strømstyrken helt op på 8,24. Dette fremhæves af ham, fordi "[d]er moralische Sinn ist nichts Abstraktes, Metaphysisches, Angeborenes beim Menschen, sondern er ist, zum Teil wenigstens, das Entwicklungsergebnis der körperlichen Sensibilität" (s. 277 og 285).

Med et sådant syn på, hvad årsagerne til fattigdom er, antager også billedet af den økonomiske kriminalitet nogle ganske andre farver. Og det gælder, uagtet Niceforo selv meget kraftigt betoner, at processen, der skaber de rige som en anden mennesketype end de fattige, er stærkt påvirket af sociale forhold; i denne forbindelse fremhæves gentagne gange de ødelæggende forgiftninger, som de fattige pådrager sig på arbejdspladserne. De rige har ikke været underkastet den samme fysiske, psykologiske og åndelige degeneration; de tilhører et højere civilisationstrin, hvilket blandt andet påvirker kriminalitetsbilledet. "Früher das Verbrechen mit

dem Messer, heute das Verbrechen in weissen Handschuhen." De riges civiliserede forbrydelser antager "Form des Betrugs oder der listigen Umgehung des Gesetzes". Dette dokumenteres blandt andet ud fra sammenligning mellem 1890 og 1897 i den italienske kriminalstatistik. (Det er forbavsende så hurtigt en civiliseringsproces kan forløbe). (S. 364 ff.).

Kriminalpolitisk fører det biologiske syn på kriminalitetens årsager til, at sanktionerne bør fastsættes ud fra forbryderens egenskaber. Defekterne må bodes gennem medicinske indgreb og pædagogiske foranstaltninger; hvis dette ikke kan gøres, må den defekte uskadeliggøres på samme måde som sindssyge og spedalske. Heri ligger indirekte en afvisning af, at den strafferetlige sanktion bør bestemmes af forbrydelsens grovhed eller art.

Raffaele Garofalo (1852-1934) tog den videre konsekvens af det naturgivne, at også forbrydelsesbegrebet er "naturligt"; dernæst opstillede han et "rationelt straffesystem" baseret på personens forhold. Forbryderne blev inddelt i fire kategorier: (1) mordere, (2) voldsomme og impulsive personer uden medfølelse o.s.v., (3) uærlige forbrydere og (4) personer som er opsætsige mod myndighederne. I den 3dje kategori finder vi blandt tyveknægtene m. fl. også de voksne, der forårsager "bankruptcy, when due to malpractice"; sådanne personer bør i det "rationelle" system (kun!) dømmes til at betale erstatning, forbydes at drive næring og frakendes offentlige hverv. (Jfr. Enrico Ferri 1895 s. 204 ff.). Med andre ord: de skal ikke betragtes og behandles som "rigtige forbrydere".

Litteratur:

HOWARD BECKER & HARRY ELMER BARNES: *Social Thought from Lore to Science*. 3rd ed. New York 1961.

ENRICO FERRI: *Criminal Sociology*. London 1895.

H. KURELLA: *Naturgeschichte des Verbrechens*. Stuttgart 1893.

JOHANNES LANGE: *Verbrechen als Schicksal*. Studien an kriminellen Zwillingen. Leipzig 1929.

CESARE LOMBROSO: *Der Verbrecher (homo delinquens) in anthropologischer, ärztlicher und juristischer Beziehung*. 2. Abdruck Hamburg 1894.

C. LOMBROSO & R. LASCHI: *Der politische Verbrecher und die Revolutionen in anthropologischer, juristischer und staatswissenschaftlicher Beziehung*. Hamburg 1891.

ALFREDO NICEFORO: *Anthropologie der nichtbesitzenden Klassen*. Leipzig 1910.

Det væsentlige nye og blivende værdifulde var, at disse forskere krævede, at kriminalpolitikken skulle hvile på empirisk viden. Man kunne ikke – som i ældre strafferet – nøjes med at lade den være baseret på en metafysisk filosofi. Dette må ikke glemmes for alt det negative, der i øvrigt med fuld føje kan siges om 'den positive skole'.

I *mellemkrigsårene* gled nogle af kriminalbiologerne ubesværet over i racisme. Den biologiske tankegang skabte i denne periode grundlaget for love om sterilisation og kastration til menneskeracens forædling; den danske lov kom år før den nazistiske i Tyskland!

Den biologiske tankegang – at kriminalitet skyldes en defekt hos individet – lå også bag det personrelaterede sanktionssystem, som oprindeligt prægede den danske straffelov af 1930. Hvor man under det gamle system lod straffen afhænge af *forbrydelsen*, skulle reaktionen nu afhænge af *forbryderen*. Man skabte ungdomsfængsler for de unge, psykopatforvaring for psykopater, arbejdshuse for de arbejdssky, sikkerhedsforvaring for de farlige, drankerasyll for alkoholister o.s.v.

Derigennem blev grunden lagt for en nødvendig og god omkalfatring af fangebehandlingen i vore statsfængsler. Ved hjælp af pædagoger, psykologer og andre blev det barske cellefængsel i nogen grad nedbrudt. Fangerne fik lov til at tale med hinanden o.s.v. Da denne strukturrendring var gennemført overalt, havde moren gjort sit arbejde, og man begyndte at diskutere sanktionernes effektivitet og de etiske aspekter ved tidsbestemte sanktioner. Kriminologerne kunne ikke påvise, at særsanktionerne var mere effektive end de almindelige straffe (fængsel). Systemet med personrelaterede reaktioner kunne derefter i det væsentlige fjernes i 1973.

Gennem de turbulente *mellemkrigsår* undersøgte man blandt andet *sammenhængen mellem de økonomiske forhold og antallet af brande, henholdsvis brandstiftelser*. I Danmark konstateredes det, at der i perioden fra 1872 og frem til midten af 1920'erne var en vis tendens til særligt mange forsikringsskader (brande) i år med mange tvangsauktioner. Hvis man i stedet anvender et bedre mål for de økonomiske forhold, nettoudbyttet per hektar, synes der også at være en sammenhæng med antal brande i 1920'erne. De dårlige tider syntes i højere grad at påvirke antallet brandskader på landet end i byerne.

Lignende erfaringer blev draget i andre lande. Da kjolelængden skiftede brat omkring 1ste verdenskrigs afslutning, blev damekonfektionsfabrikkerne i U.S.A. pludselig påfaldende brandfarlige. Da Paris i 1920 bojkottede den amerikanske fjerhandel, nedbrændte tre store fjerfabrikker omgående.

Det var imidlertid ikke tilstrækkeligt til at overbevise datidens danske kriminalbiologer om de sociale årsagers betydning. Overlæge *Christian Geill* (1860-1938) var den mest fremtrædende danske kriminolog. Han skrev i 1918 således om brandstiftere: "Selv hvor det mest "normale" Motiv, Berigelsesmotivet, er det afgørende, er den paagældende i Virkeligheden ofte helt ude af Ligevægt i det Øjeblik, han begaar Forbry-

delsen, han handler under Følelsen af at være i en Nødstilstand, idet den stadige Pinagtighed ved ikke at kunne opfylde sine Forpligtelser, Kampen med Fristelsen, Mangel paa Nattesøvn og Appetit etc. efterhaanden har fremkaldt en Nervøsitet, sjældent en virkelig Neurasteni, men i alt Fald en Tilstand, der tydeligt karakteriserer ham som Lidenskabsforbryder.” (s. 103 f.).

Litteratur:

CHRISTIAN GEILL: Brandstiftelsesmotiver. *Nordisk Tidsskrift for Strafferet* 1918 s. 100 ff.
D. J. [J. M. DUE JENSEN]: Brandskader og konjunkturer. *Dansk Forsikrings Tidende*. 1938 s. 3 ff.

E. M. [E. MACKEPRANG]: Brandskadernes Afhængighed af gode og daarlige Tider. *Dansk Assurance* 1927 s. 57 ff.

E. M. [E. MACKEPRANG]: Brandskaders Afhængighed af gode og daarlige Tider. *Dansk Assurance* 1932 s. 17 f.

RIEBESELL & J. ØDEGAARD: Brandskadernes Afhængighed af gode og daarlige Tider. *Dansk Assurance* 1927 s. 35 ff.

3. Kriminalsociologien

Medens biologien havde sin storhedstid inden for kriminologien, blev grunden lagt til den moderne sociologi, blandt andet af franskmænden *Émile Durkheim* (1858-1917). Han har behandlet mange væsentlige kriminologiske spørgsmål, men så vidt ses ingen af *direkte* betydning for forståelsen af erhvervslivets kriminalitet. Det er dog værd at mærke sig, at straffens sande funktion for ham var at bevare sammenholdet i det sociale fællesskab; når borgerne er sammen om at straffe og fordømme, bliver de alle styrkede i opfattelsen af lov og ret. Denne tankegang er betydningsfuld, når man skal forstå systemet, og ikke mindst, når man skal forstå, hvorfor det er de svage i samfundet, som bliver ramt af straffene. Han hævdede endvidere, at straffene er strengere, når forbrydelsen har ramt kollektive emner og anliggender i modsætning til enkeltpersoner; dette er vanskeligt at forene med vor viden om straffeniveauet på de områder, som vi her beskæftiger os med. Durkheim har haft en afgørende betydning for sociologien, men kriminalpolitisk set var han indflydelsesfattig.

Det sidste må også siges om en lille skole af *socialistiske kriminologer*. De havde ringe gennemslagskraft i deres samtid, men i dag er de klart mere interessante end de kuriøse biologer. Den mest fremtrædende er hollænderen *Willem Adriaan Bongers* (1876-1940). I hovedværket "Criminalité et conditions économiques" fra 1905 gennemgår han de forskellige kriminalitetsteorier. De rådende opfattelser var – som nævnt – på den tid metafysi-

ske og biologiske; dem forkaster han på overbevisende måde. Derimod er det ikke muligt for ham at finde "inexactitudes" hos de få forfattere, der mener, "que l'influence des facteurs économiques est souveraine" (s. 305).

I et følgende hovedafsnit analyseres specielle områder, herunder *crimes économiques*. Dette begreb er hos ham en samlebetegnelse for vagabondering, tyveri, røveri og lignende. Under begrebet hørte imidlertid også "banqueroute frauduleuse, falsification de denrées, et crimes analogues", der er karakteriserede ved, at de "sont commis exclusivement, ou pour la plus grande partie, par des bourgeois" (s. 652 ff.). Det interessante er, at Bongér er opmærksom på disse kriminalitetsformer, og at han behandler dem på linie med de "traditionelle forbrydelser", som f. eks. tyveri. Bongér hævder endvidere, at årsagerne til alle forbrydelser må søges i miljøet. Derfor går han på jagt efter de relevante miljøfaktorer. Denne sidste del af analysen virker meget primitiv – eller i hvert fald unuanceret – i dag. Det lykkes kun dårligt at holde de individuelle faktorer ude af forklaringsmodellen. Årsagerne til de svigagtige fallissementer søges – på samme måde som årsagerne til nogle tyverier – i gerningspersonens nød. Over for den truende konkurs gribes der til ulovlige midler. Forfalskningerne af levnedsmidler begås derimod i de stik modsatte situationer. Gerningspersonen har en blomstrende forretning, men på grund af hans/hendes gridskhed er den lovlige indtægt ikke tilstrækkelig. Som "lignende forbrydere" nævner Bongér personer, som skaber "enterprises gigantesques", vel vidende, at foretagendet vil løbe på grund, og personer, som spekulerer i ejendomme m.m. gennem udspredelse af falske oplysninger. "De tels crimes ne peuvent naître que dans un temps comme le nôtre, avec sa soif insatiable de l'or, avec l'occasion illimitée de tromper le public avide de gros bénéfices."

Eftersom de økonomiske konjunkturer har haft en cyklisk karakter, ville det ikke undre, om bedragerier etc. også forløb i bølgebevægelser. Derimod ville det være noget besynderligt, hvis de skulle blive fremmet af slige politiske forhold som indførelsen af parlamentarismen. Det hævdedes ikke desto mindre af Chr. Ahlefeldt-Laurvig i Landstinget på den tid (Rigsdagstidende 1908-09 Landstinget sp. 1416).

I *mellemkrigsårene* overtog *kriminalsociologien* efterhånden den herskende plads inden for den kriminologiske videnskab, når man anskuer situationen udover verden. Som nævnt ovenfor gjaldt det ikke, når man taler om indflydelsen på lovgivningen; her var kriminalbiologien stadig stærkere. Der går næsten altid et godt stykke tid efter, at en tanke er blevet godtaget inden for socialvidenskaberne, før jurister og lovgivere opdager den og accepterer den.

De første vigtige amerikanske undersøgelser vedrørte kriminalitetens fordeling i bydelene med udgangspunkt i forskning omkring Chicago.

En ganske udbredt kriminologisk tankegang er for så vidt et specialfald af *Robert K. Mertons* beskrivelse af, hvordan personer kan tilpasse sig opstående situationer (1957 s. 140). Skematisk kan de forskellige måder fremstilles således:

Modes of Adaptation	Culture Goals	Institutionalized Means
Conformity	+	+
Innovation	+	-
Ritualism	-	+
Retreatism	-	-
Rebellion	+/-	+/-

I denne forbindelse er der opstillet flere teorier om sammenhængen mellem social status og kriminalitet. Et væsentligt element i nogle af dem er påpegningen af, at unges livsmål ikke er grundlæggende forskellige i de forskellige samfundslag, men at de unges muligheder for at nå målene ad lovlig vej er afgørende forskellige. I overklassen falder målopfyldelsen i turbanen; i middelklassen kan uddannelsessystemet åbne vejen; men i underklassen hjælper dette ikke, og de unge må derfor anvende ulovlige midler til at nå målet. Sådanne teorier, der er baseret på en forudsætning om, at kriminalitet er et underklasse- eller slumfænomen, er åbenbart ikke særligt egnede til at forklare økonomisk kriminalitet (i ordets snævrere forstand). De kan generelt kritiseres for at forudsige "too little bourgeois criminality and too much proletarian criminality" (Taylor s. 107). Dermed er ikke sagt, at tankegangen i en bredere forstand er uden interesse på det her behandlede område. Jfr. nærmere nedenfor.

De kriminalsociologiske teorier har i øvrigt afløst hinanden gennem de sidste 40-50 år. De fleste har været baseret på undersøgelser af ungdomsbander i slumkvarterer, prostituerede eller andre grupper, som per definition hører til den eller de laveste sociale klasser.

I 40'erne og 50'erne dominerede en *funktionalistisk* opfattelse. I forlængelse af Durkheims ovenfor nævnte tankegang gjorde man gældende, at man ikke kunne forklare de enkelte dele af samfundet isoleret; de enkelte dele måtte forstås ud fra deres betydning for helheden og i deres samspil med andre dele. Nogle pegede på, at kriminalitet i passende mængder fremmer hele samfundets muligheder for at fungere, fordi reaktionerne

mod normbrudene belyser og understreger normernes eksistens og betydning. Andre understregede, at samfundets koncentration om underklassens kriminalitet afleder opmærksomheden fra kapitalisternes svig og udnyttelse, og at denne i og for sig skæve opfattelse derigennem får det kapitalistiske system til at fungere. Disse beskrivelser kan virke ganske overbevisende. Funktionalisterne går dog det – vanskeligt acceptable – skridt videre og gør gældende, at kriminaliteten ikke blot har denne funktion, men at den begås, *fordi* der er behov for denne virkning. Der findes marxistiske skoler, som forklarer "Crimes of the Powerful" på andre måder, men de forbigås her.

Senere teoretikere betonedes kriminalitetens sammenhæng med kulturen i gruppen. Hver samfundsgruppe har sin *subkultur* eller delkultur. I nogle af disse er kriminalitet acceptabel eller sågar ønskværdig, og den begås derfor. En væsentlig kritik mod disse opfattelser er, at de kun vanskeligt kan forklare, hvorfor nogle slumdrenge er lovlige og nogle overklassepiger kriminelle. De kan – nærmest cirkulært – begrunde at flertallet opfører sig som flertallet, men ikke meget andet.

Litteratur:

- WILLEM ADRIAAN BONGER: *Criminalité et conditions économiques*. Amsterdam 1905.
 RICHARD A. CLOWARD & LLOYD E. OHLIN: *Delinquency and Opportunity*. London 1960.
 ALBERT K. COHEN: *Delinquent Boys. The Culture of the Gang*. Glencoe 1955.
 DAVID DOWNES & PAUL ROCK: *Understanding Deviance. A Guide to the Sociology of Crime and Rule Breaking*. 2nd ed. Oxford 1988.
 PAUL FAUCONNET: *La responsabilité. Étude de sociologie*. Paris 1920.
 JOSEPH van KAN: *Les causes économiques de la criminalité. Étude historique et critique d'étiologie criminelle*. Paris 1903. S. 217 ff.
 ROBERT K. MERTON: *Social Theory and Social Structure*. New York 1957.
 FRANK PEARCE: *Crimes of the Powerful*. London 1976.
 IAN TAYLOR, PAUL WALTON & JOCK YOUNG: *The New Criminology. For a social theory of deviance*. London 1973.

4. Nyeste tid

De kriminalsociologiske teorier, som var baseret på opfattelsen af, at kriminalitet var et udslag af en 'subkultur' blev også i øvrigt udsat for hård kritik i 1970'erne. I Danmark føltes det vanskeligt at forbinde den meget store stigning i den registrerede kriminalitet i 1960'erne med den samtidige, kraftige velstandsstigning, udbygningen af skolesystemet o.s.v. Gennem undersøgelser af den totale kriminalitet (i modsætning til analyser af den kriminalitet, som er kendt af politiet) nåede man frem til, at kriminalitet på

ingen måde var et arbejderklassefænomen. Det er karakteristisk, at den første danske fremstilling fik titlen "Kriminalitet som Normalitet". I denne undersøgelse af mere end 7000 unge mænds *skjulte og registrerede kriminalitet* fik man nedenstående fordeling af kriminaliteten i forhold til de sociale klasser (s. 94).

Det må bemærkes, at de institutionsanbragte er holdt ude af analysen.

= betyder, at kriminaliteten følger gennemsnittet; +, at den er signifikant højere; og -, at den er signifikant lavere. OV betyder overklasse, HM højere middelklasse, MM mellemste middelklasse, L lavere middelklasse, HA højere arbejderklasse og MA mellemste arbejderklasse.

	OV/HM	MM	LM	HA	MA
Spritkørsel, sidste år	=	=	=	=	=
Spritkørsel, andre år	=	=	=	-	=
Tyveri fra køretøj	-	=	=	=	=
Brugstyveri, sidste år	-	=	=	=	=
Brugstyveri, andre år	-	=	=	=	=
Arbejdspladstyveri	=	=	=	=	=
Arbejdspladstyveri, inkl. småting	=	+	+	=	=
Butikstyveri	=	+	=	-	=
Automattyveri	=	=	=	=	=
Restaurationstyveri	+	+	+	-	=
Andre tyverier	=	=	=	-	=
Indbrud	=	-	=	-	=
Hæleri	-	=	=	=	=
Røveri	=	=	=	=	=
Restaurationssvig	=	=	=	=	=
Smugleri	+	+	+	-	-
Køb af smuglergods	=	=	=	=	-
Generende beruselse	=	=	-	=	=
Tingsødelæggelse	+	+	+	-	=
Samleje med mindreårig	=	=	=	=	=

Som det vil ses, er der kun i tre grupper tale om tendenser, der kan tages som udtryk for klassekriminalitet. Det er tilfældet ved restaurationstyveri, smugleri og tingsødelæggelse. I disse tre tilfælde dominerer de højere klasser klart. I senere undersøgelser har Flemming Balvig fundet en klar sammenhæng mellem lav social status og antallet af begåede relativt alvor-

lige lovovertrædelser. Fordelingen af lovovertrædelser følger således ikke fordelingen af lovovertrædere.

Det må også bemærkes, at der er andre faktorer (end social klasse) som stadig er vigtige kriminalitetsfaktorer (i begge relationer); det gælder f. eks. køn. Af særlig betydning for os er, at *erhvervet* har betydning for kriminalitetens art og omfang. I en af de første undersøgelser af skjult kriminalitet fandt man f. eks., at forretningsfolk og advokater havde særlig mange tilfælde af falsk forklaring og skattesvig (Wallerstein & Wyle). I den ovennævnte danske undersøgelse skilte landmændene sig klart ud; bortset fra spritkørsel var kriminaliteten hos dem overalt lavere end gennemsnittets. Omvendt havde fiskerne ved 2/3 af kriminalitetsarterne højere kriminalitet end gennemsnittet.

Der er også foretaget en række undersøgelser af, hvor forbrydelser begås. Og der er på denne baggrund opstillet kriminalitetsteorier, som lægger afgørende vægt på *situationen*. "Lejlighed gør tyve".

Undersøgelserne af skjult kriminalitet har hos mange ført til den konklusion, at kriminelle handlinger ikke adskiller sig fra lovlige handlinger. Der er intet behov for en særlig *kriminalsociologi* eller *kriminalpsykologi*; vi kan klare os med den almindelige sociologi eller psykologi. På samme linje findes økonomerne, som ikke engang gider stoppe op og undersøge behovet for de særlige kriminologiske teorier, men som uden videre antager, at de sædvanlige økonomiske modeller for folks adfærd er anvendelige (f. eks. Becker).

Inden for erhvervslivets kriminalitet har man i de senere år set forskere, som går endnu videre. De mener ikke, at det er frugtbart at forklare kriminalitet, men finder i stedet, at det relevante er at *forstå lovlydigheden*. Man undersøger ikke længere, hvorfor folk snyder i skat, men skriver i stedet artikler om "Understanding Taxpaying Behavior".

Disse teorier har en vis sammenhæng med almenkriminologiske *kontrolteorier*. De går ud fra, at kriminaliteten er det umiddelbart forståelige. Hvad man må forklare er, at nogle af og til, og andre næsten altid, opfører sig lovlydigt. På individplan korresponderer synet med den opfattelse, at ethvert barn fødes som en vild, og at det først gennem opdragelsen får hæmninger og en social adfærd. Mennesker, eller i hvert fald unge, antages at have en iboende tilbøjelighed til at begå kriminalitet, som må hæmmes. En central teoretiker er T. Hirschi, som har understreget betydningen af den *indre kontrol*, som opstår, når personer er "attached" to andre, "committed" til andre, "involved" med andre og har en stærk tro på nødvendigheden af at efterleve regler. Med andre ord: uden en *samvittighed* begår vi

kriminalitet. Og dermed glider vi over i psykologiske og psykoanalytiske teorier om, hvordan folk får en sådan; er det en "betinget refleks"?

Andre lægger mere vægt på *omgivelsernes begrænsninger af kriminalitetsmulighederne*; stærke pengeskabe og indespærring af forbrydere ('incapacitering') er svaret på vore kriminalitetsproblemer. I lidt mere raffineret form begrænses kriminalitetsmulighederne, når man udnytter folks spontane (instinktive?) reaktioner på udformningen af det fysiske miljø. Når gårdspladsen ikke længere er gennemgang for hele kvarteret, men have for et begrænset antal lejligheder, går fremmede ikke ind, og beboerne holder på en ganske anden måde øje med dem, som alligevel kommer (Newmans teori om 'defensible space').

Hvad enten man lægger vægt på den ene eller den anden form for kontrol, er teorien rudimentær. Den forklarer ikke, hvorfor kriminaliteten begås, kun at den somme tider ikke begås. Ja, den prøver ikke engang på at gøre det. Det er for let at påstå, at vi alle er fødte kriminelle.

Lignende opfattelser optræder ikke sjældent med hensyn til virksomheders kriminalitet: hvis retssystemet ikke begrænser deres fremfusen, vil alt ske. Og indvendingen bliver ganske den samme.

Litteratur:

FLEMMING BALVIG: *Ungdomskriminalitet i en forstadskommune*. 1984.

GARY S. BECKER: Crime and Punishment: An Economic Approach. *Journal of Political Economy* 1968 s. 169 ff.

VAGN GREVE: *Kriminalitet som Normalitet*. 1972.

TRAVIS HIRSCHI: *Causes of Delinquency*. Berkeley, Cal. 1969.

OSCAR NEWMAN: *Defensible Space: People and Design in the Violent City*. New York 1972.

FRANK PEARCE: *Crimes of the Powerful: Marxism, Crime and Deviance*. London 1976.

KENT W. SMITH & KARYL A. KINSEY: Understanding Taxpaying Behavior: A Conceptual Framework with Implications for Research. *Law & Society Review* 1987 s. 639 ff.

CLIFFORD R. SHAW: *Delinquent Areas*. Chicago 1929.

DAG ØSTERBERG: *Emile Durkheims samfunnslære*. 2. utg. Oslo 1983.

JAMES S. WALLERSTEIN & CLEMENT J. WYLE: Our Law-abiding Lawbreakers. *National Probation* 1947 s. 107 ff.

B. White Collar Crime

1. Alment

Den første, der har behandlet over- og middelklassekriminalitet mere systematisk, er den fremtrædende u.s.amerikanske kriminolog *Edwin H. Sutherland* (1883-1950) i en artikel fra 1940. Den blev i 1949 fulgt op af hans

lille bog, *White Collar Crime*. Det er næppe for meget sagt, at han gav kriminologerne et helt nyt syn på, hvad deres opgave (også) var. Det blev nu almindeligt anerkendt, at de også kunne og burde studere "crime in the upper or white-collar class, composed of respectable or at least respected business and professional men" (1940 s. 1). Kriminologer har fra gammel tid inddraget ikkekriminaliserede, asociale handlinger i deres undersøgelser. På samme måde medtog Sutherland samfundsskadelige handlinger, hvad enten de var strafferetligt, civilretligt eller slet ikke retligt sanktionerede. "The financial loss from whitecollar crime, great as it is, is less important than the damage to social relations. White-collar crime violate trust and therefore create distrust, which lowers social morale and produces social disorganization on a large scale. Other crimes produce relatively little effect on social institutions or social organization." (1940 s. 5). I en biografi siges det: "He shot at corporations from the right hip, not from the left. It was precisely because monopolistic corporations was leading America down the road to socialism that energized his assault on corporate crime" (Jon Snodgrass s. 229).

Hovedthesen for Sutherland var, "that persons of the upper socioeconomic class engage in much criminal behavior; that this criminal behavior differs from the criminal behavior of the lower socio-economic class principally in the administrative procedures which are used in dealing with the offenders; and that variations in administrative procedures are not significant from the point of view of causation of crime. Today tuberculosis is treated by streptomycin; but the causes of tuberculosis were not different when it was treated by poultices and blood-letting" (1961 s. 9). Som illustration og dokumentation gennemgås en lang række sager vedrørende blandt andet monopol- og prislovgivning, patenter, varemærker og ophavsrettigheder, falsk reklame, arbejderbeskyttelse og "financial manipulations" (blandt andet mandatsvig, vildledende regnskaber og aktiemarked-manipulationer).

Resultaterne af Sutherlands analyse af white collar crime passedede udmærket ind i hans almindelige kriminalitetsteori om *differentiel association*, også kaldet *den sociale indlæringsteori*. Kriminalitet er en adfærd, som går fra generation til generation på samme måde som hindelege i foråret. De færreste voksne kan huske dem helt, men børn lærer af børn, så de ikke ændres med tiden. Kriminalitetsteorien rummer forskellige led: (1) Kriminalitet er lært fra andre mennesker gennem en kommunikation. (2) Indlæringen omfatter både en teknik og den særlige retning for motiver, rationaliseringer m.v. (3) En person bliver kriminel, når indlæringen af det negative vejer tungere end indlæringen af det positive. (4) Indlæringen af

kriminalitet er ikke principielt forskellig fra anden indlæring. (5) Kriminalitet er udtryk for den samme mekanisme som legal adfærd og for de samme behov.

I teorien indgår således, at kriminaliteten gøres moralsk acceptabel for den handlende gennem rationaliseringer. Disse vil som regel have den karakter, at den i og for sig rigtigt opfattede handling defineres som utypisk og dermed som uden for normen.

Handlerne kan også miste deres særlige karakter af forkastelighed, hvis de lovlige handlinger kan betragtes som lige så rådne. Al Capone kaldte således retssystemet og det almindelige forretningsliv for "legitimate rackets".

Hvad der kan bortrationaliseres eller med andre ord gøres moralsk acceptabelt for en person afhænger af personens selvopfattelse. Earl R. Quinney undersøgte farmaceuters svindel med recepter. Det viste sig, at der var kolliderende roller. Nogle anså sig selv for at tilhøre en 'profession' (i ordets sociologiske forstand; som f. eks. læger og advokater); andre farmaceuter opfattede sig selv som forretningsmænd. De farmaceuter, der lagde hovedvægten på den første rolle, svindlede mindre end de farmaceuter, som betonede det forretningsmæssige; i en mellemposition med hensyn til svindel kom de personer, der følte, at begge roller var relevante for dem.

Men denne selvopfattelse (rolle) skabes af omgivelserne. Derved bliver det muligt at bygge en bro til de senere teorier om kriminelle 'delkulturer' ('subkulturer'). Under 2den verdenskrig var der flere prislovsovertrædelser m.m. i de mindre byer i U.S.A. end i de store. Dette er blevet forklaret med, at småbyerne generelt i højere grad tager afstand fra den centralistiske styring, fagforeningsindflydelsen m.m. (Lane)

Fra begyndelsen af 50'erne har white collar crime været et centralt område for kriminologerne i almindelighed. Eksistensen af sådanne lovovertrædelser betyder blandt andet, at nogle udbredte sociologiske kriminalitetsteorier, som bygger på fattigdom, manglende legale muligheder o.s.v., ikke kan betragtes som almene forklaringer.

Påstandene om white collar kriminalitetens samfundsmæssige og teoretiske betydning har også mødt en del *kritik*. Sutherland vandt f. eks. ingen tilslutning hos den danske jurist, som i de følgende år beskæftigede sig mest med økonomisk kriminalitet. *Jørgen Smith* skrev: "Opfattelsen savner ganske støtte i danske erfaringer" (s. 208). Smith stopper ikke med dette; han synes nærmest at betragte 'white collar crime' som "et fikst slagord

uden større teoretisk eller praktisk værdi" (s. 213). Det skaber blot unødige samfundsmæssige spændinger (s. 214). Aage Lotinga var mere positiv.

Nogle kriminologer har betonet, at kriminelle sjældent er specialiserede i deres virksomhed; de fleste forbrydere begår mange slags lovovertrædelser. Endvidere fremhæves det, at underslæbere og bedragere (derfor!) ligner alle andre kriminelle, når man taler om aldersfordelinger, kønsfordelinger o.s.v. Det gør det lidt nærliggende at udskille white collar forbryderne som en særlig kategori; det gælder såvel med hensyn til beskrivelsen af kriminalitetsformerne som med hensyn til forklaringsmodellen. I denne forbindelse sluttet der måske til tider lidt vel hurtigt (se f. eks. Hirschi & Gottfredson). Det kan f. eks. ikke uden videre afvises, at det kan være eller er andre situationsfaktorer, som "udløser" kriminaliteten i de øvre sociale lag end i de nedre.

I 1960'erne og følgende år har udforskningen af den såkaldte skjulte kriminalitet haft væsentlig betydning for kriminologien. En rimelig slutning fra denne forskning er, at (megen, muligvis den meste) kriminalitet består af normale og situationsbetingede handlinger. Undersøgelsesresultaterne leder naturligt til kriminalitetsteorier, som uden besvær kan omfatte over- og middelklassekriminaliteten. Og de ligger ofte tæt ved 'differentiel association'-perspektivet. Det bør dog fremhæves, at disse undersøgelser kun i meget begrænset omfang belyser den egentlige økonomiske kriminalitet. (Dette gælder også for undersøgelser, som direkte hævdes at gøre det, f. eks. Dahlbäcks).

Litteratur:

DONALD R. CRESSEY: *Delinquency, Crime and Differential Association*. The Hague 1964.

OLOF DAHLBÄCK: *Allmänhetens syn på ekonomiska brott*. Stockholm 1988. (Brå kansli PM no. 4).

VAGN GREVE: *Kriminalitet som normalitet. En studie i den ikke-registrerede kriminalitet i Danmark*. 1972.

TRAVIS HIRSCHI & MICHAEL GOTTFREDSON: Causes of White-Collar Crime. *Criminology* 1987 s. 949 ff.

ROBERT E. LANE: Why Business Men Violate the Law. *Journal of Criminal Law and Criminology* 1953 s. 151 ff.

AAGE LOTINGA: Hvide flip-forbrydere. *Social-Demokraten* 8. august 1951, genoptrykt *Kriminalpolitibladet* 1951 s. 135 ff.

EARL R. QUINNEY: Occupational Structure and Criminal Behavior: Prescription Violation by Retail Pharmacists. *Social Problems* 1963 s. 179 ff.

JØRGEN SMITH: "White collar crime" – realitet eller slagord? *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1956 s. 205 ff.

JON SNODGRASS: *The American Criminological Tradition: Portraits of the Men and Ideology in a Discipline*. Ph.D.Diss. 1972 University of Pennsylvania.

EDWIN H. SUTHERLAND: White-Collar Criminality. *American Sociological Review* 1940 s. 1 ff.

EDWIN H. SUTHERLAND: *White Collar Crime*. 1949 (her efter 1961-udgaven).

EDWIN H. SUTHERLAND: *White Collar Crime*. The uncut version. New Haven 1983.

2. Underslæb m. m.

En af de første former for white collar crime, der påkaldte sig specialstudier, var underslæb. Den førende forsker var *Donald R. Cressey* (1919-1987) fra U.S.A. Hans centrale værk er "Other People's Money" fra 1953. I dette opstiller han en almen teori om tillidsbrud hos personer, der er blevet betroet penge eller ejendom. Der er tre essentielle elementer: (1) den pågældende skal have et problem, der har en sådan karakter, at han/hun ikke kan dele det med andre; (2) han/hun skal have kendskab til en metode, der kan bruges til at krænke det betroede gode med; og (3) den pågældende skal være i stand til at bortrationalisere sit lovbrud ('neutralizing verbalizations').

(1) Blandt de problemer, der opleves som ikke delelige med andre, kan findes fejlslagne forretninger og forhold, der vil nedsætte den pågældendes status, f. eks. stor spillegæld, for stor levestandard eller alkoholproblemer. Det skal være begivenheder eller udviklinger, som man ikke kan fortælle kolleger, venner og ægtefælle. (2) Enhver ansvarlig ved, at det er muligt at krænke tillidsforhold, og han/hun har gennem sin uddannelse m.m. også fået kendskab til de metoder, der kan anvendes hertil. Samtidig med, at man oplærer en person i regnskabsføring og revision, uddanner man uvægerligt den pågældende i at misbruge regnskaber. (3) Endelig skal personen være i stand til at omfortolke den begåede handling, så den – for ham/hende selv – fremtræder som lovlig, eller i hvert fald næsten lovlig. Det kan f. eks. ske ved at overbevise sig selv om, at man blot "låner" af kassen, eller at den vanskelige situation er så usædvanlig, at det er berettiget at gøre noget i almindelighed angribeligt ("nødret"). I denne forbindelse bør det fremhæves, at neutraliseringer er særligt lette at finde på den økonomiske kriminalitets område, fordi de lovlige forretningsmæssige handlinger glider jævnt over i de ulovlige. Salg af en medicin kan være forbudt i et land og tilladt i et andet; salg af narkotika til en aftagergruppe kan være lovlig, medens salg til andre købere kan være belagt med høje fængselsstraffe. Udledning af forurenede spildevand er tilladt op til en vis grænse, og udledning af lidt mere adskiller sig ikke markant fra det lovlige.

Hvis denne kriminalitetsteori skal udmøntes i kriminalpræventive foranstaltninger, bliver det ikke særligt nærliggende at forsøge med straffetrusler. Ofte peges der på indførelsen af kontrolforanstaltninger; det er for så

vidt en påvirkning af betingelse nr. 2. De har formentlig større betydning end straffe. Der er dog en del problemer ved brugen af kontrol. Man kan f. eks. dårligt kontrollere uden at påvirke det lovlige arbejde i virksomheden.

En 3dje mulighed ville være, at skabe tryggere og mere åbne mennesker (jfr. betingelse nr. 1). Hvis systemet er så rummeligt, at flere problemer bliver kommunicerbare, er der mindre behov for kriminalitet. Cressey har selv især fremhævet muligheden for skabe større moralske barrierer (jfr. betingelse 3). Moral i denne forstand er ikke en individuel foreteelse. Teorien forudsætter, at de sociale omgivelser har forskellige moralske principper; nogle understøtter lovydighed, andre presser i retning af lovbrud. White collar kriminelle er – som alle andre kriminelle – i strid med loven, men som alle andre mennesker er de konforme med deres sociale omgivelser. Hvis miljøet lader sig påvirke, er lovgivningen egentlig uinteressant.

Litteratur:

DONALD R. CRESSEY: Hvorfor begår betroede personer bedragerier? *Revision og Regnskabsvæsen* 1951 s. 347 ff., 1952 s. 25 ff. og 68 ff.

Samme: *Other People's Money: A Study in the Social Psychology of Embezzlement*. Glencoe 1953.

Samme: Why Managers Commit Fraud. *Australian and New Zealand Journal of Criminology* 1986 s. 195 ff.

3. Skattesvig

Beskatning skal ikke blot skaffe penge i statskassen. Den kan også virke *styrende*; en beskatning af visse alkoholiske drikke kan flytte forbruget over på andre; en beskatning af arbejdsindtægter kan flytte arbejdsindsatsen over på sort arbejde; ændrede fradragsregler kan affolke restauranter og få virksomhederne til at købe mindre biler til direktørerne, o.s.v. Disse tanker har inspireret til den såkaldte Lafferkurve, der skal vise, at der er et niveau, hvor skatterne bliver så store, at befolkningen holder op med at arbejde på lovlig vis.

Ideen er, at statens provenu ved en skatteprocent på 0 også er 0. Ved en skatteprocent på 100 er der ingen, der gider arbejde, og statens provenu bliver derfor også 0. På den måde stiger provenuet først med en stigende skatteprocent for siden at falde. På samme måde stiger arbejdsindsatsen i begyndelsen for at kompensere for skatten, for siden at falde, når arbejdsindsatsen ikke indbringer nok til at være tiltrækkende. Argumentationen indeholder blandt andet den logiske fejl, at arbejdsindsats og provenu ikke behøver at falde, før man når helt op til de 100 %. Først da bliver det meningsløst at arbejde. Ræsonnementet kan således ikke sige noget om, hvor det er mest rationelt at lægge marginalskatteprocenten.

Synspunktet, hvorefter skattesystemet hæmmer eller i hvert fald kan hæmme aktiviteten, har også støtte hos mange af nutidens højrefløjspolitikere. Sammenhængen er dog nok mere kompliceret end som så. Nyere undersøgelser tyder ikke på, at arbejdsindsatsen mindskes ved et højt skattetryk. Under Merkantilismen mente man da også, at skatter fremmede produktiviteten. Den senere "statsminister" Ove Høegh Guldberg skrev i 1771 en moral-økonomisk bog om kong Azan. Heri gik han ind for en rundelig brug af skatter. Gennem disse bliver de fattige mere arbejdsomme (for at tjene til skatten); og de rige tvinges til et mindre forbrug af luksusvarer. Nogle kolonimagter pålagde den lokale befolkning skatter for at tvinge den til at tage arbejde for at skaffe de dertil nødvendige penge.

Som nævnt ovenfor er der måske en del, der kan tale for, at det mest frugtbare *udgangspunkt for forskningen* ikke er, hvorfor folk snyder i skat, men *hvorfor de ikke snyder?* (I dette ligger der ingen forudsætninger om, hvad der er den typiske adfærd). De fleste undersøgelser har dog drejet sig om snyderi. Det ubevidste udgangspunkt i dem er som regel, at det er problemfrit at være lovlydig; man er vant til at tænke (bevidst eller ubevidst), at det kræver mere energi at begå indbrud end at lade være. På skatteområdet er det modsatte imidlertid tilfældet. Lovlydighed er besværlig; den giver arbejde med regnskabsføring, bilagsopbevaring, læsning af indviklede forklaringer til uforståelige skemaer o.s.v. Det er så meget hurtigere, billigere og lettere at snyde end at være lovlydig, at det kan undre, at der overhovedet indleveres rigtige selvangivelser.

En del har søgt at beskrive beslutningen om lovlydig/ulydig adfærd som bestemt af *økonomiske overvejelser*. Med store skatter, skulle man få flere, der mente, at det er i orden at snyde. En undersøgelse af 11 vesteuropæiske lande og U.S.A. (Listhaug & Miller) har imidlertid vist, at Sverige, der havde det *største skattetryk*, klart også havde den største modstand i befolkningen mod at snyde. Nedenstående tabel giver nogle af undersøgelsens resultater; i søjlen med "tax cheat" betyder et lille tal, at der er en høj modstand mod at snyde:

	Total taxes % of GDP<BNP>	Tax cheat
Spain	25.2	2.80
Italy	33.7	1.85
Denmark	45.3	2.39
Norway	48.5	3.34
Sweden	51.3	1.79

Der er således ingen simpel sammenhæng mellem skattebyrde og holdninger til skattesvig. Listhaug og Miller brugte også mere forfinede mål for skattetryk og holdninger end dette; men resultatet blev det samme.

Det rationelle kan imidlertid også være *situationsbestemt*. Hvis sandsynligheden for at slippe igennem opleves som mere profitabel end den straf, efterbetaling m.m., som ville følge, hvis skatteyderen blev fanget, kunne man tænke sig, at det økonomiske menneske ville vælge skattesvigen. Det er også konklusionen i en stor svensk undersøgelse, foretaget af *Urban Laurin*. Han finder, at de, der har chancen, tager den (s. 145). "En aaben Kiste gjør en dristig Tyv", som de gamle sagde (C. H. Hedegaard). Derfor finder Laurin mere fusk hos selvstændige erhvervsdrivende og faglærte arbejdere; det mest ramte område er byggebranchen. Han konstaterer endvidere, at individets tro på opklaringsrisikoen spiller en væsentlig rolle; derimod betyder forestillingen om straffens størrelse ikke synderligt.

Opfattelsen af, at skattesvig er bestemt af en slig ren økonomisk afvejning, er måske udtryk for en for kraftig simplificering af en kompliceret virkelighed. For det 1ste viser undersøgelser over beslutningsprocesserne, at en risiko for et tab ikke nødvendigvis opfattes som lige så tungtvejende som en chance for gevinst. For det 2det påvirkes skattebetaling/snyd som alle andre menneskelige handlinger af andet end rent rationelle kalkyler. Hvad enten man vil forklare den lovlydige eller den lovbrudende adfærd, bliver det relevant at se på de sociale relationer og reaktioner. Udover vennerne, kollegerne o.s.v. et gruppepres i retning af det ene eller det andet? I U.S.A. er det påvist, at jo flere skattesnydere en person kender, jo mere sandsynligt er det, at han/hun selv snyder; tilsvarende siges af Laurin. Som fremhævet ovenfor i forbindelse med årsagerne til underslæb, er det væsentligt, at personen kan "neutralisere" sit lovbrud.

Laurins konklusioner på dette punkt er ikke ganske klare. Han siger (s. 376) både, at "[d]en sociala omgivningens bedömningar av fusk är däremot av underordnet betydelse" og at "[m]edborgarnas uppfattning om de övrigas beteende är av mycket stor vikt".

Såvel med hensyn til handlingsstyring inden for det legale område som inden for det ulovlige er der en del, der taler for, at det afgørende ikke (altid) er økonomiske faktorer i snæver forstand, men snarere *socialpsykologiske faktorer*. Det afgørende er ikke skattebyrden, men hvordan den føles. Gamle skatter er gode og acceptable skatter – uanset niveauet (tænk på folks reaktioner på nye cigaretafgifter); skatter, som man føler, at man får noget for, er mere acceptable, end skatter, som forsvinder over til andre grupper; skatter, som betales en kortere tid for en bestemt ydelse, kan lettere indføres, end skatter, som indføres for al fremtid. Disse følelser er ikke individuelle, men gruppebestemte, og de kan, som nævnt, efter omstændighederne betyde, at der ikke er noget kraftigt socialt pres mod skatteunddragelse.

Observa fandt i 1981, at 47 % af danskerne mente, at det var i orden at tage et job uden at betale skat. Og Gallup konstaterede samme år, at 60 % af befolkningen mente, at det moralske ansvar for skattesvigen lå hos systemet, medens kun 18 % mente, at det lå hos skatteborgeren (Berlingske Tidende 20. september 1981).

Det sociale tryk i retning mod eller bort fra skattesvig er blevet åbenbart i mange landes skattenægterpartier. Følgende tankegangen fra teorien om differentiell association, burde man kunne finde en korrelation mellem tilslutningen til Fremskridtspartiet og antallet af skattesvig – enten gennem en direkte påvirkning eller fordi den bagved liggende faktor er den samme. Listhaug og Miller har fundet en vis støtte herfor. Laurin (s. 377) siger derimod, at "[s]kattemissnöjet genomgående [saknar] samband med inkomstfusket", men nævner dog samtidig en undtagelse herfra: "En relativt liten men särskilt skattetrött grupp, som både vill sänka anslagen till offentliga utgifter och kraftigt sänka skatterna, fuskar i något större utsträckning än övriga."

Litteratur:

HAROLD C. BARNETT: Industry Culture and Industry Economy: Correlates of Tax Noncompliance in Sweden. *Criminology* 1986 s. 553 ff.

OLOF DAHLBÄCK: *Allmänhetens syn på ekonomisk brott*. Stockholm 1988. (Brå Kansli PM no. 4).

FIROUZ GAHVARI: Does the Laffer Curve Ever Slope Down? *National Tax Journal* 1988 s. 267 ff.

ARTHUR B. LAFFER: Supply-Side Economics. *Financial Analysts Journal* sept.-oct. 1981 s. 29 ff.

URBAN LAURIN: *På heder och samvete*. Skattefuskets orsaker och utbredning. Stockholm 1986.

ALAN LEWIS: *The Psychology of Taxation*. Oxford 1982.

OLA LISTHAUG & ARTHUR H. MILLER: Public Support for Tax Evasion: Selfinterest or Symbolic Politics? *European Journal of Political Research* 1985 s. 265 ff.

SHLOMO MAITAL: The Tax-Evasion Virus. *Psychology today* March 1982 s. 74 ff.

KENT W. SMITH & KARYL A. KINSEY: Understanding Taxpaying Behavior: A Conceptual Framework with Implications for Research. *Law & Society Review* 1987 s. 639 ff.

JOACHIM VOGEL: *Aspirationer, möjligheter och skattemoral*. En rättssociologisk undersökning av deklaranter. Stockholm 1970. (Statens offentliga utredningar nr. 25).

EINAR ØVERBYE: *Skatteprogresjon og skattereduserende strategier*. Oslo 1984.

C. Virksomhedskriminalitet

Virksomhedskriminalitet havde en så stor plads i Sutherlands beskrivelse af white collar crime, at det er blevet sagt, at den burde have heddet "Corporate Crime". Der kom i de følgende år nogle andre, om end ikke mange, vigtige undersøgelser; blandt andet af den elektriske branche og kødbranchen i U.S.A. Interessen var især akademisk. Det var først i 1965 med Ralph Naders dokumentation af bilindustriens skammelige adfærd, at offentligheden fik en mulighed for at se, hvad samfundets støtter gjorde for virksomhederne og *mod* forbrugerne. Senere har opmærksomheden været stor, men antallet af undersøgelser er dog stadig ret begrænset. Den næste meget store undersøgelse af U.S.A.s største virksomheder efter Sutherlands pionerarbejde blev gennemført i slutningen af 70'erne af *Marshall B. Clinard, Peter C. Yeager m. fl.* Blandt forskellene på de to store undersøgelser kan nævnes: Medens Sutherland havde gennemgået 70 af de 200 største, tog denne undersøgelse fat på de 477 største samt nogle andre. Den senere undersøgelse undersøgte også flere lovgivningsområder. Medens Sutherland gik et halvt hundrede år tilbage, tog den nye undersøgelse kun en toårs periode.

Virksomheden hverken handler eller gør sig skyldig i forsømmeligheder. Det er dens *styrelse og ansatte*, som handler eller forholder sig passive. Det har ført til analyser af ledere og procedurerne for ledervalg. *Kræver det i almindelighed kriminelle egenskaber at blive virksomhedsleder?* Er J. R. Ewing og Alexis Colby typiske for succesfulde forretningsfolk? Den u.s.amerikanske sociolog Thorstein Veblen (1857-1929) skrev: "The ideal pecuniary man is like the ideal delinquent in his unscrupulous conversion of goods and persons to his own ends, and in a callous disregard of the feelings and wishes of others and of the remoter effects of his actions" (s. 160). Gross konkluderer: "[T]he men at the top of organizations will tend to be ambitious, shrewd and possessed of a non-demanding moral code" (s. 71). For så vidt minder beskrivelserne meget om ældre psykiateres opstilling af

psykopattyper; de selvhævdende og følelseskolde asociale personer kunne enten blive grove, "traditionelle kriminelle", eller de kunne blive succesfulde forretningsfolk. Tanken om de psykopatiske karakterafvigelser er efterhånden opgivet med hensyn til personer, som begår traditionel kriminalitet. Der er ikke meget, som tyder på, at den vil blive lettere at forsvare med hensyn til virksomhedsledere.

En virksomhed er mere end summen af enkeltpersoner, der udgør den. Man kan ikke slutte fra den kendsgerning, at det er fysiske personer, som handler for virksomheden, til, at der nødvendigvis er de samme årsager bag sådanne handlinger som bag deres "private" lovovertrædelser. Det er tænkeligt, at kriminalitet begået af/for en virksomhed må forklares på en helt eller delvis anden måde end enkeltpersoners kriminalitet. Virksomhedskriminalitet må (derfor) – i hvert fald som udgangspunkt – behandles anderledes end fysiske personers kriminalitet. Det gælder såvel, når vi drøfter beskrivelsen, som, når vi leder efter forklaringen. F. eks. savner det mening at sammenligne kriminalitetshyppigheden blandt selskaber med hyppigheden blandt fysiske personer, hvis selskabet karakteriseres som kriminelt, blot fordi én blandt et stort antal ansatte begår én lovovertrædelse, muligvis endog en hædelig lovovertrædelse. På samme måde kan man ikke uden videre gå ud fra, at erhvervskriminalitet kan og bør forklares på samme måde som den organiserede kriminalitet, som f. eks. begås af mafiaen i U.S.A. og Italien.

Selskabers mål synes umiddelbart at være mere enkelt end menneskers mål. Det er en almindelig opfattelse, at de stræber efter den størst mulige profit på langt sigt, medens mennesker – uden for de nationaløkonomiske modeller – har mange andre motiver. "The corporate form of business organization ... has the advantage of increased rationality. The corporation probably comes closer to the "economic man" and to "pure reason" than any other person or any other organization. The executives and directors not only have explicit and consistent objectives of maximum pecuniary gain but also have research and accounting departments by which precise determination of results is facilitated, and have discussions of policies by directors with diverse abilities and diverse interests, so that the sentiments of one person are canceled by those of another." (Sutherland 1961 s. 229). Profitorienteringen i selskabet kan dog være kortsigtet, f. eks. fordi ejerne af eller anden grund har krævet det, eller fordi direktionen har resultatbaserede lønninger. Direktionen og den øvrige ledelse kan desuden have andre mål end den rene profitsøgen, f. eks. at sikre arbejdspladser for de ansatte og

dem selv, og de kan endog gennemføre deres egne mål på bekostning af virksomhedens (aktionærernes) profitmuligheder. På kortere sigt ligner virksomhederne også på andre måder i højere grad enkeltpersoner.

Ovenfor gengaves Mertons skema over måder, hvorpå folk kan reagere, og det blev nævnt, at der er kriminalsociologiske teorier, der tager udgangspunktet i folks mål med tilværelsen. Et af de almindeligt accepterede mål er personlig fremgang, rigdom m.m., "the American dream". Eftersom strafferetten ikke interesserer sig ret meget for folks motiver og mål, men alene for, hvad folk gør for at nå målene, er de tilfælde, hvor (med Mertons terminologi) de institutionaliserede midler bruges (f. eks. afgivelse af stemme på et politisk parti, som går ind for skattelettelse), uinteressante i denne sammenhæng. Og eftersom passivitet i almindelighed ikke er strafbar, er også 'retreatism' normalt uden betydning. Som hovedeksemplet på 'innovation' nævner Merton, at "[t]he history of the great American fortunes is threaded with strains toward institutionally dubious innovation as is attested by many tributes to the Robber Barons"; han citerer Irwin Gordon Wyllies karakteristik, "that the greatest barons were robber barons, men who made their way by corrupting legislatures, appropriating resources, organizing monopolies, and crushing competitors", og han tilslutter sig Veblens udtalelse om det vanskelige i at skelne mellem "praiseworthy salesmanship" og "penitentiary offense" (s. 141 og 169).

Mertons mekanismer antages at fungere i situationer, der er prægede af 'anomi', d.v.s. af en normløshed, der især optræder, "when there is an acute disjunction between the cultural norms and goals and the socially structured capacities of members of the group to act in accord with them" (s. 162). En lignende tankegang er fremført af *Steven Box* (1983) med hensyn til virksomhedskriminalitet. Den går ud på, at når *virksomhedens profitsøgen er i fare, vil den anvende ulovlige midler* over for

- (a) konkurrenterne,
- (b) regeringen,
- (c) de ansatte,
- (d) forbrugerne og
- (e) offentligheden.

Som eksempler nævnes

- (a) industrispionage, patentkrænkelser, bestikkelse, prisaftaler,
- (b) skattesvig, ulovlige bidrag til valgkampagner,
- (c) arbejdsmiljøforbrydelser,
- (d) vildledende markedsføring, varefalsk, manglende produktafprøvning, farlige produkter, og

(e) miljøforbrydelser.

Brugen af disse midler antages at øges, når profitsituationen gøres ringere, f. eks. når

- (a) konkurrenterne forbedrer deres teknologi eller deres markedsføring,
 - (b) regeringen øger kontrollen ved gennemførelsen af nye love eller forstærket håndhævelse af de gamle,
 - (c) fagforeningerne bliver mere aktive,
 - (d) forbrugerbevægelserne bliver mere aktive, og efterspørgslen er elastisk, og
 - (e) offentligheden bliver bevidst om værdien af ren luft o.s.v.
- (Se nærmere s. 34 ff.).

Kjell Haagenen & Per Ole Johansen giver udtryk for det samme: "[D]et ville være oppsiktsvekkende dersom det ikke var noen sammenheng mellom økonomiske vanskeligheter og økonomisk kriminalitet" (s. 6).

Forklaringen passer for det 1ste dårligt på den kriminalitet, som virksomhederne direkte er oprettet for at begå, f. eks. visse former for konkursforbrydelser.

Den passer også dårligt med den tilgrundliggende antagelse om virksomhedernes absolutte og langsigtede profitmaksimering. Hvis de nævnte midler antages at være egnede i en usikker situation, må de antagelig også ofte kunne øge profitten i den sikre situation. Synspunktet må derfor suppleres med en tankegang om, at disse midler kun er hensigtsmæssige i kriser og derfor kun vil blive valgt, når der er tale om krisesituationer. Kriser kan være kortvarige, akutte eller længevarende tilstande. I de akutte kan det være rationelt at anlægge den såkaldte kortsigtede hedonisme.

De mere notable tilfælde af virksomhedskriminalitet kan imidlertid vanskeligt ses som udslag af akutte kriser. Tænk f. eks. på de u.s.amerikanske flyfabrikkers bestikkelse af fremmede regeringer, de schweiziske og vesttyske kemiske værkers ødelæggelse af Rhinen, Tjernobyl, de mange arbejdsulykker på olieplatformene og Fords salg af Pinto. Slig adfærd kan meget vel ses som udtryk for en skrupelløs profitsøgen, men kun dårligt som udtryk for kortsigtet hedonisme. Hvis det er krisekriminalitet, må der være en generel krise i nutidens industrielle samfund. Noget sådant hævdes til tider fra marxistisk hold; der peges på den skærpede konkurrence, den faldende profitrate m.v. I denne sammenhæng, d.v.s. for forståelsen af Box forklaringer, er synsmåden dog mindre interessant. Den ville betyde, at alle virksomheder er i krise og derfor (latent?) kriminelle.

Der er ingen tvivl om, at der begås økonomisk kriminalitet i akutte krisesituationer, men det er næppe frugtbart at tillægge krisen afgørende

vægt. Barnett fandt ingen significant forøgelse af skattesvigssager i de svenske brancher, der havde flest konkurser. Clinard m. fl. fandt i deres store undersøgelse en klar forskel i hyppigheden af overtrædelser, men mønsteret kunne ikke forklares ud fra virksomhedernes økonomiske forhold; de tendenser, der var i retning af, at virksomheder med dårlig økonomi, havde flere overtrædelser, var meget svage (1979 s. 153). I denne sammenhæng må det dog erindres, at Clinard m. fl. kun undersøgte de største virksomheder i U.S.A.

Endvidere må det fremhæves, at det i så fald ikke er situationen, som er kriminogen, men den pågældende virksomhedsledelses opfattelse af situationen, som er det.

Sutherland fremhævede, at virksomhedskriminalitetens rationalitet viser sig i, at selskabet for det 1ste begår den kriminalitet, som der er mindst sandsynlighed for vil blive sat i forbindelse med det, og som ofrene mindst sandsynligt vil kæmpe imod; i denne forbindelse siges det, at underslæb er "the most foolish of white collar crime", fordi den svage funktionær søger at ramme det stærke selskab. For det 2det vælger virksomheden lovovertrædelser, som er svære at bevise, hvis der trods alt skulle komme en undersøgelse og en sag; den begår fortrinsvis overtrædelser af love, hvor grænserne mellem det lovlige og ulovlige er flydende. For det 3dje har selskaber i almindelighed "a policy of "fixing" cases", f. eks. på den måde, at de udnytter politikere til at lægge pres på tilsynsmyndigheden.

Konklusionen var, "that variations among corporations in the violations of law are due principally to positions in the economic structure. This implies that the variations are not due to personal traits. ... First, many corporations violate the antitrust law in certain industrial areas and not in others, although the officers and directors are the same in all these areas ... That is, behavior as to violations of law varies without variations in persons involved in the behavior. Second, many corporations which violated the antitrust law forty years ago are still violating that law, although the personell of the corporation has changed completely. That is, variations in persons occur without variations in behavior as to the antitrust law." (1961 s. 263 f.).

En vis verifikation af dette findes i svenske undersøgelser af sammenhængen mellem branche og skatteunddragelse. Det er således konstateret, at skatteunddragelsen især sker i brancher med stærk konkurrence, med mange mindre virksomheder, med serviceprægede ydelser uden større kapitalinvesteringer og stor økonomisk sårbarhed (Lars Dolmén s. 11 f.).

På den anden side har nogle undersøgelser fundet, at der er mindst bedrageri af forbrugerne i de mindste virksomheder (f. eks. Jesilow et al.).

En del nyere kriminologer har arbejdet med de såkaldte neutraliseringer, f. eks. Matza i forbindelse med ungdomsbander. Donald R. Cressey har betonet, at det er lige så nødvendigt for direktørerne at beherske teknikken med *neutraliserende verbaliseringer*, når de begår kriminalitet for virksomheden, som når de gør det *mod* den. De selvbedragende sløringer er ofte ved hånden. At handlingen nødvendigvis skal opleves i et falsk lys, strider fundamentalt mod det sædvanlige økonomiske synspunkt, der går ud fra, at den handlende er fuldstændig rationel og målrettet. Cressey peger blandt andet på de holdninger, der dukker op til overfladen i talemåder som "Honesty is the best policy, but business is business" og "Governmental regulations of business is socialistic and counterproductive" (1986 s. 201 ff.). Lovbrud undskyldes med, at de er nødvendige for, at virksomheden kan fortsætte sin samfundsnyttige indsats; "it's all right to steal a loaf of bread when you are starving".

Cresseys liste udbygges af Clinard (1979 s. xiv); blandt andet med følgende:

- "(1) All measures ... constitute government interference with the free enterprise system. ...
- (3) The government is to blame because most of their regulations are incomprehensible and too complicated.
- (4) The government is to be blamed because the things being regulated are unimportant.
- (5) ... [M]ost of them are simply errors of omission ...
- (6) Other concerns ... are violating the law, and if the government cannot prevent this situation there is no reason why other corporations cannot also benefit.
- (7) ... [T]he damage is so diffused among a large number of consumers that individually there is little loss. ..."

Hvis opfattelsen af kriminalitet som betinget af differentiell association erstattes af eller knyttes sammen med delkultursynspunkterne, kan opfattelsen sammenfattes i: adfærden afhænger af industrikulturen, der kan defineres som "a set of commonly shared attitudes, techniques, and rationalizations which condition the likelihood that owners, managers, and employees ... will use illegal means to pursue economic goals" (Barnett s. 555).

Litteratur:

- HAROLD C. BARNETT: Industry Culture and Industry Economy: Correlates of Tax Noncompliance in Sweden. *Criminology* 1986 s. 553 ff.
- GARY S. BECKER: Crime and Punishment. An Economic Approach. *Journal of Political Economy* 1968 s. 169 ff.
- STEVEN BOX: *Power, Crime, and Mystification*. London 1983 (her citeret efter 1986-udgaven).
- MARSHALL B. CLINARD: *Illegal Corporate Behavior*. Washington, D.C. 1979.
- LARS DOLMÉN: *Branchundersökningar*. Stockholm 1986.
- E. GROSS: Organizational sources of crime: a theoretical perspective, i N. K. DENZIN (Ed.): *Studies in Symbolic Interaction*. Greenwich 1978.
- CLAES GUSTAFSON: Some Notes Regarding Management Theory, Managers and Economic Crimes. I DAN MAGNUSSON (Ed.): *Economic Crime – programs for future research*. Stockholm 1985. S. 83 ff.
- PAUL JESSLOW, GILBERT GEIS & MARY JANE O'BRIEN: "Is my battery any good?" A Field Test of Fraud in the Auto Repair Business. *Journal of Crime & Justice* 1985 s. 1 ff.
- G. KELLENS: *Banqueroute et banqueroutiers*. Bruxelles 1974.
- MICHAEL LEVI: *Regulating fraud*. White-collar crime and the criminal process. London 1987.
- P. J. ANDERS LINDER: Näringslivets opportunism. *Svenska Dagbladets kronik* 24.7.1988.
- DAVID MATZA: *Delinquency and Drift*. New York 1964.
- RICHARD MCGAHEY: Review Essay. *American Bar Foundation Research Journal* 1984 s. 869 ff.
- ROBERT K. MERTON: *Social Theory and Social Structure*. New York 1957.
- RALPH NADER: *Unsafe at Any Speed*. New York 1965.
- LINDE PELZMANN: *Wirtschaftspsychologie*. 2. Aufl. Wien 1988.
- THORSTEIN VEBLEN: *The Theory of the Leisure Class*. 1899 (her citeret efter Mentor udgaven fra ca. 1987).

VI. Bekæmpelsen af økonomisk kriminalitet: Alment

A. Kontrolopfattelser

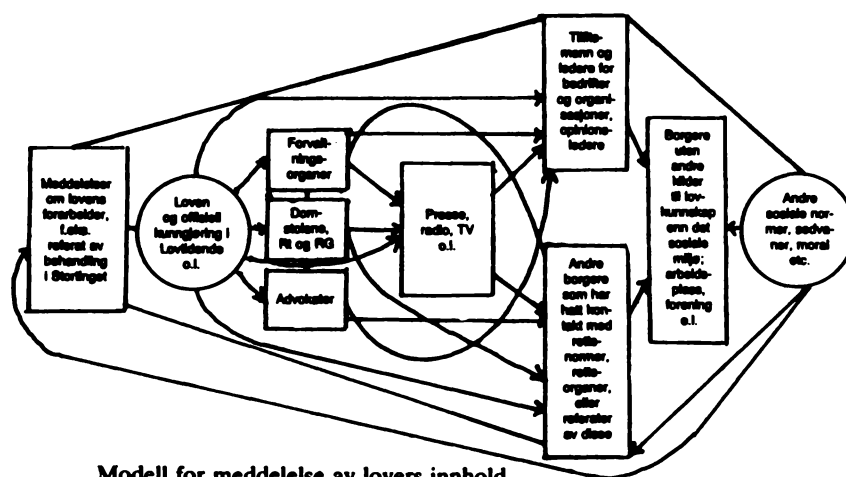
1. De forskellige samfundsvidenskabers syn

Det samfund, som vi lever i, kan opleves på forskellige måder. Det kan ses som et fællesskab, der arbejder for de almene interesser (consensus); det kan også ses som splittet i kæmpende grupper, hvor magthaverne udnytter de svage (konflikt). Sammenhængende hermed kan man enten se de skrevne og uskrevne normer som et funktionelt værktøj, der gør det muligt for samfundet som helhed at overleve og trives, eller som våben i borgerkrigen mellem klasserne, andre grupperinger eller enkeltpersoner. Hvis man ser samfundet som et fællesskab, er den økonomiske kriminalitet en trussel, som må søges bekæmpet af hensyn til almenvellet; og lovregler m.m. er eller bør være midler hertil. Hvis man anskuer samfundet som en valplads, er det særdeles nærliggende at se den økonomiske kriminalitet som en del af magthavernes brede undertrykkelse. Lovregler m.m. vil i så fald ikke blive rettet mod en asocial minoritet, men mod samfundets (egentlige) herskere; det vil gøre det vanskeligt at gennemføre og håndhæve andet end tandløse, symbolske regler. Det må i denne forbindelse bemærkes, at der selvfølgelig godt kan være tale om fællesinteresser på ét område, uden at det gælder på alle. Samfundet kan meget vel være præget af consensus med hensyn til, at det bør være lovreguleret, hvilken side af vejen vi skal køre i, og alligevel være i en dyb indre splittelse med hensyn til reguleringen og udformningen af den økonomiske struktur. Samfundsforskerne har en af deres væsentlige opgaver i afdækningen af holdningerne til og udseendet af sådanne strukturer. På dette punkt er der ingen videnskabelig enighed om, hvad der er den "rette" beskrivelse af vort samfund.

Uenigheden blandt forskerne synes at have en vis sammenhæng med, at forskerne med forskellig faglig baggrund ofte vil vælge forskellige tolkninger. Afhængigt af den faglige baggrund vil forskerne endvidere tillægge forskellige dele af det totale normsystem den afgørende vægt. *Juristerne* har traditionelt set det retlige system som kilden til al social orden. De har bevidst eller ubevidst hyldet den opfattelse, som *Thomas Hobbes* så mælende har givet udtryk for: Uden en central statsmagt ville livet blive en

krig, hvor alle kæmpede mod alle. "The notions of Right and Wrong, Justice and Injustice have no place. Where there is no common Power, there is no Law; where no Law, no Injustice ..., no Propriety, no Dominion, no *Mine* and *Thine* distinct; but only that to be every mans that he can get; and for so long, as he can keep it."

Det retlige apparat er stort, og virkningerne, som tilskrives det, kan knyttes til mange forskellige led. Blot at finde ud af, hvordan kommunikationen af en lovs indhold sker, kan være en særdeles vanskelig opgave. Som illustration gengives Auberts model for "meddelelse av lovers innhold" (Retts sosiologi s. 86):

Modell for meddelelse av lovers innhold.

Og loven indgår kun som en enkelt af de handlingsbestemmende faktorer. Dertil kommer så samspillet mellem de retshåndhævende myndigheder og borgerne.

Økonomer har ofte betonnet synspunkter, som ligner juristernes. Den centrale statsmagt anses for nødvendig, fordi man ellers ville få problemer med at gennemtvunge opfyldelsen af kontrakter, at beskytte ejendom o.s.v. "Civil government, so far as it is instituted for the security of property, is in reality instituted for the defence of the rich against the poor" (Adam Smith). Hvor juristerne tidligere forestillede sig samfundsborgeren som et rettænkende og rethandlende væsen, bonus pater familias, ser de (og mange politikere (især i U.S.A.??)) nu borgeren som en person, der ensidigt og "privatiseret" forfølger selvcentrerede profitmål. "For Americans bred

on Adam Smith and Thomas Jefferson, culture is what's left only after the market economy and attendant social mobility have worked their will" (Merry White). På den baggrund er det forståeligt, at en moderne u.s. amerikansk skole inden for juraen søger at basere retssystemet på økonomiske principper og at udforme regler og domme ud fra disse.

I modsætning til juristerne (og økonomerne) har sociologerne, antropologerne m. fl. ofte givet udtryk for, at det retlige system og ganske særligt den centrale lovgivningsmagt har meget små muligheder for at påvirke, hvad der foregår i samfundet. Dette gælder såvel i almindelighed som specielt med hensyn til kriminalitet. Den norske kriminolog *Nils Christie* har sammenfattet synet på kriminalitetsbekæmpelsen på denne måde: "Jo mer man studerer sitt fag, desto mer pessimistisk blir man nok helt generelt når det gjelder å endre menneskers atferd ved straffende eller behandlende tiltak. Mer pessimistisk blir man også når det gjelder å oppnå kriminalitetsforebyggelse ved hjelp av begrensede sosiale innsatser. Samfunn influeres av dampmaskinens oppfinnelse, datateknologiens framvekst, den protestantiske etik, arbeidstidens organisasjon, karnevalens akseptabilitet, presidentens beslutninger om å trykke på utryddelsesknappen. Men hva vi gjør med lovbyrterne, det blir som vindpust mot lokomotivene." (1987 s. 293).

Der findes givet mange undersøgelser, som kan gøre en skeptisk med hensyn til mulighederne for at påvirke menneskers adfærd ved hjælp af lovgivning. Der er dog også rettssociologiske undersøgelser, der finder, at det er muligt – i hvert fald på visse områder. På den anden side har den svenske rettssociolog *Per Stjernquist* i en undersøgelse af den svenske skovlovgivning fundet, at det forhold, at der stod en lov bag bestræbelserne ikke nødvendigvis gav disse en legitimitet, men at det også kunne udløse en reaktion fra de berørte borgere (s. 205).

Som et eksempel på lovgivningens spinkle påvirkningsmuligheder gennemgås nedenfor en stump Danmarkshistorie.

Litteratur:

VILHELM AUBERT: *Rettssociologi*. Oslo [1982?].

NILS CHRISTIE: Fagets fiender. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1987 s. 291 ff.

ROBERT C. ELLICKSON: A Critique of Economic and Sociological Theories of Social Control. *The Journal of Legal Studies* 1987 s. 67 ff.

THOMAS HOBBS: *Leviathan, or the Matter, Form, and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil*. 1651.

PER STJERNQUIST: *Law in the Forests*. A study of public direction of Swedish private forestry. Lund 1973.

MERRY WHITE: *The Japanese Educational Challenge: A Commitment to Children*. 1988.

2. Da jyderne blev lovlydige

Som nævnt ovenfor, var samfundet på 1700tallet bureaukratisk ud i det parodiske. Nationaløkonomerne og administratorene mente på den tid, at rigets fremtid afhang af, om købstæderne kunne blive stærke handelsknudepunkter. Det var de langt fra. Endnu op i 1800tallet var en stor del af dem nærmest brolagte landsbyer, som havde svært ved at opfylde statsmagtens krav om teglhæng, om hegn omkring byen o.s.v. Brændevin var på den tid en meget vigtig dagligvare, og det var derfor væsentligt for købstæderne at få monopol på at handle med den. Der fandtes også derfor en mængde forordninger på alkoholområdet. I 1689 fik bønderne forbud mod at brænde vin, og forbudet blev gentaget adskillige gange senere. I 1776 udvidedes det til også at gælde præster, herremænd m. fl. på landet.

Bønderne fortsatte imidlertid med at brænde, og lovgivningsmagten med at true med strenge straffe. Efter en forordning fra 1773 skulle ulovlige brændevinsredskaber ødelægges på stedet. Det var hårdt; deres værdi svarede til en femtedel af, hvad et godt hus eller en gård kostede. Desuden måtte bonden bøde 10 rigsdaler; den kontante del af en tjenestepiges eller karls årsløn i Jylland var på den tid 3 rigsdaler. Hvis bonden ikke betalte bøden, kunne herremanden gøre det for ham. Som kompensation måtte bonden så arbejde 180 dage for herremanden på eget underhold. Ved gentagen brændevinsbrænd var straffen 2-6 måneders frihedsstraf for bonden.

Der blev lavet razziaer og husundersøgelser af myndigheder og af private købstadsborgere. De overleverede sager tyder på, at nogle købstadsboere nærmest gjorde sig et erhverv af dette. De kunne anmode om politiledsagelse, køre ud til en landsby, vælge en tilfældig gård, gennemrode alle gemmer i huset, stikke spyd ned i halmen o.s.v. Og hvis de fandt noget, tilfaldt en del af udbyttet dem.

Bønderne protesterede. Når politi og toldvæsen kom til landsbyen, samlede de sig truende omkring hestevognen, og til tider overfaldt de direkte myndighedspersonerne. I 1776 måtte der udkommanderes to ryttereskadroner for at nedgøre befolkningen på Lolland, som var kommet i oprør på grund af dette. Den følgende retslige undersøgelse omfattede 536 personer. Selv om denne sag skiller sig ud på grund af omfanget, er den langt fra enestående efter sin natur.

Lovgivningsmagten reagerede mod disse vanskeligheder ved at kaste endnu flere retssikkerhedsgarantier over bord. Hvis man ikke kunne finde ud af, hvilke landsbyboere der havde deltaget i opløbet, skulle amtmanden arrestere to af byens "vederhæftigste" gårdmænd og fængsle dem, indtil de navngav de skyldige. Blandt de skyldige skulle man så ved lodtrækning

udtage to eller flere, som skulle dømmes til fæstningsarbejde ”paa et eller fleere Aar efter Sagens Beskaffenhed”. Denne forordning fra 1776 er vel fiskalstrafferettens Nadir.

I slutningen af 1700tallet udformedes de kendte menneskerettighedserklæringer i Frankrig og i De amerikanske Fristater. Synspunkter af den art trængte efterhånden også ind i dansk ret. Det medførte blandt andet, at husundersøgelser blev afskaffet på flere områder. Men ikke på brændevinsområdet. Alliancen mellem statens interesse i afgifter, købstædernes i produktion og omsætning, og godsejernes i arbejdskraftens ædruelighed var for stærk.

Det foregående er en kort sammenfatning af mere end 150 års indædt kamp mellem bønderne og det øvrige samfund. Resultatet synes nærmest at være blevet, at bønderne af ikke nærmere undersøgte årsager tabte på Sjælland, men vandt i Jylland. Omkring 1840 indberettede toldinspektøren i Sæby, at med undtagelse af de aller største herregårde drev enhver gård og ethvert nogenlunde stort hus brændevinsbrænding eller var i det mindste i besiddelse af redskaberne hertil. I herredet, fortsatte han, fandtes der betydelige værker, der var i gang året rundt. Landboerne holdt særlige brændevinskarle. Og, slutter han, landboerne assurerer hinanden mod skaderne ved toldvæsenets besøg. Fra andre steder i Jylland er der bevaret sådanne forsikringsaftaler.

Noget af baggrunden for bøndernes stædige fastholden ved hjemmebrænderiet må søges i, at de brugte affaldet fra brændingen til kreaturfoder. Det var den almindelige opfattelse, at det havde samme foderværdi som det korn, der var brugt ved brændingen. Og så kunne man jo lige så godt få snapsen oven i købet. Endvidere kunne man få køerne til at æde det tørre halm, når det var blandet op med affaldet. Endelig blev mælken ekstra god. Det var en erfaring i byerne, at brændevinsbrænderens køer gav den bedste mælk. Det kan ikke undre, at landbefolkningen nødtigt ville have udgifter og besvær med at hente den nødvendige brændevin i købstaden. Og når så gode grunde yderligere kunne understøttes af en retfærdig harme over, at lovgivningen gjorde landboerne til andenrangs mennesker i forhold til købstadsborgerne, er det naturligt, at lovlydigheden havde trange kår på landet.

I 1843 prøvede statsmagten noget nyt. Den tilbød at købe brændevinsredskaberne for metalværdien. Umiddelbart skulle man ikke tro, at et sligt tilbud kunne have synderlig interesse. Hvis man ville sælge sit apparat, havde det altid været muligt at få metalværdien hos skrothandleren. Og markedsværdien for et funktionsdueligt må have været højere. Alligevel

blev der ud over landet afleveret 11 000 redskaber. De fleste kom fra Jylland. Det svarede til, at hver 8nde eller 9ende familie på landet i Jylland afleverede et apparat. Og det er måske ensbetydende med, at hver 3dje familie, som kunne aflevere, faktisk gjorde det. Det var kun de velstående, som havde brændevinsredskaber af metal. De fattige brugte deres gruekeddel med en hat af ler.

Hvorfor denne pludselige lovlydighed? Man må selvfølgelig først spørge, om jyderne faktisk blev lovlydige. En højtstående embedsmand med mange års erfaring med hjemmebrændere mente, at bønderne blot solgte deres apparater for at få råd til at købe nye og bedre. Denne forklaring har ikke kunnet overbevise mig. Der synes at være tilstrækkelig mange beretninger fra indsamlere af folkeminder og andre om en faktisk ændring på den tid til, at det er usandsynligt, at toldvæsenets skepsis har haft et reelt grundlag. Så i det følgende lægger jeg til grund, at der faktisk skete en ændring.

Det kan blankt afvises, at det kan have haft betydning, at den nye forordning truede med strenge straffe, hvis redskaberne ikke blev afleveret. De foregående 150 år havde tydeligt vist, at bønderne ikke blev påvirket af slige trusler.

Det mest nærliggende er, at apparaterne blev afleveret, fordi de alligevel ikke blev brugt. Men hvorfor var de gået af brug? Var det fordi folk var hørt op med at drikke snaps? Det var på den tid, at afholdsbevægelsen havde sin første korte blomstring. Den første af disse foreninger blev stiftet i 1840. Vi ved ikke meget om dem, men der kan næppe være nogen rimelig tvivl om, at de ikke har haft en så stor styrke, som en sådan forbrugsændring skulle være udtryk for. Det var også i denne periode, at Grundtvigianismen og Indre Mission dukkede op. Det er dog urealistisk at tro, at de allerede havde en sådan styrke i de tusind hjem, at snapsedrikkeriet skulle blive forkastet.

Det, der skete, var ikke, at bønderne holdt op med at drikke snaps, men at de holdt op med at lave den. Regeringens officielle forklaring på dette var, at det var lykkedes for den at overbevise meningsdannerne i nærsamfundet om det uheldige i brænderiet. Det skulle være sket gennem sognerådene og aviserne. Nu er det imidlertid ikke sandsynligt, at de nyvalgte sognerådsmedlemmer ændrede deres holdninger radikalt, blot fordi de fik en henvendelse fra toldvæsenet eller regeringen. Hvis sognerådene skulle have haft denne funktion, måtte deres retsbevidsthed (først) være præget af de folkelige bevægelser. Og det mangler vi, som nævnt, al grund for at antage.

I Slesvig gjaldt der andre regler for brænding end i kongeriget. Der var en

ret stor legal eksport fra hertugdømmet nordpå, men alligevel var det den almindelige opfattelse i samtiden, at hovedparten af den udførte brændevin blev smuglet over Kongeåen. Man hævdede også, at smugleriet mellem de to dele af riget steg på den tid. Det kan man naturligvis ikke have nogen begrundet mening om i dag. Det må alligevel være tilladeligt at tro, at der blev drukket mindst lige så meget smuglerbrændevin i Nørrejylland efter 1843 som før.

Samtidig steg den legale produktion i købstæderne betydeligt.

Endelig var der blevet etableret lovlige brænderier på landet i Jylland. Deres produktion var i 1840 ca. 5 000 liter, i 1841 ca. 160 000 liter og i 1842 ca. 225 000 liter. I samtiden mente man, at landbrænderiernes produktion udelukkende blev solgt på landet. Og det er der ingen grund til at betvivle.

Meget groft sagt, blev 10 000 hjemmebrændingsapparater erstattet af en legal produktion, som oversteg 225 000 liter, d.v.s. mindst 23 liter købebrændevin (+ smuglerbrændevinen) om året for hver omvendt hjemmebrænder. Det er sandsynligvis her, at man skal finde forklaringen på, at hjemmebrændernes apparater var blevet overflødige.

Lovlydigheden skyldtes næppe loven, men samfundets udvikling. Dette resultat underbygges af, at man ser en lignende udvikling fra de små hjemmebrænderier i retning af store fabriksbrænderier i Sverige og Norge i den samme periode. Lovlydigheden skyldes næppe loven, skrev jeg, og tænkte på regeringens forordning. Men der er andre love end de juridiske. Nationaløkonomerne har deres økonomiske love. Markedsmekanismene udtrykkes i og bestemmes af udbud og efterspørgsel. Og her er lovlydigheden stor – selv i Jylland. Og det kan vel endog siges, at de økonomiske love gælder renest på mange kriminelle områder. Det betyder også, at de illegale goder bliver udkonkurreret af de legale, når disse er bedre, billigere o.s.v. Jyderne holdt op med hjemmebrændingen, da købesnapsen blev mere velsmagende end den hjemmelavede, og da det blev mere rentabelt at sælge sit korn og købe sin snaps end at brænde kornet til snaps.

Der kan ikke være tvivl om, at fabriksbrænderiernes fuselfri produkter smagte bedre end den hjemmelavede snaps. Det, som er mere spændende, er overvejelser om, hvad der derudover indgår i lovovertrædernes eller de mulige lovbyrdes beregninger af "rentabiliteten". Der er mange mulige faktorer. Det sikre er, at 150 års kamp mellem myndigheder og borgere klart viste, at truslen om endog meget strenge straffe kun indgik som en ganske ubetydelig forøgelse af omkostningerne ved vurderingen af dispositionerne. Den lektie fortjener at blive husket.

Litteratur:

VAGN GREVE: Da danskerne opgav hjemmebrændingen. *Alkoholpolitik* 1984 s. 24 ff. med henvisninger.

B. Kontrolformer

1. Normtyper

Selv om retsfilosoffer ofte har understreget, at det kun er statsmagten, der har ret til at anvende magt for at gennemtvinge handlinger, er dette åbenbart udtryk for en blindhed. Normsystemerne i samfundet er mangedelte, og de fungerer på mange måder. Alle normer gennemtvinges imidlertid (ellers ville de ikke være normer), om end det sker med forskellige midler; staten har derfor på ingen måde monopol på at anvende tvang.

Der er visse gennemgående træk i samfundets måde at håndhæve normer på. Og de findes, hvad enten der er tale om retlige eller ikke-retlige normer. Den sædvanlige og/eller normfølgende adfærd lades i almindelighed i fred. Positive afvigelser indbringer ofte belønninger. Negative fravigelser medfører hyppigt ubehageligheder. Disse vil i *juristens* verden kunne være straf, betaling af erstatning, berøvelse af rettigheder o.s.v.; gevinsterne kan være tildeling af monopoler, udbetaling af statstilskud, meddelelse af byggetilladelser m.m. *Økonomisk* set vil reaktionerne have karakter af tab eller profit. I den *sociologiske* sfære vil sanktionerne på den ene side kunne være udstødning af gruppen, den "kolde skulder", sladder o.s.v.; på den anden side er det tildeling af højere status, magt, indflydelse m.m.

Nogle af disse mange reaktioner er spontane; andre kan indføres/afskaffes gennem et valg. Dette sidste gælder i udpræget grad de retlige positive og/eller negative forholdsregler og sanktioner.

Målet er at fri samfundet for uønskede handlinger eller mere realistisk at mindske antallet af dem. Valget af forebyggende midler forudsætter klarhed over, hvordan samfundet fungerer i almindelighed og over årsagen eller årsagerne til, at den almene – positive eller negative – kontrol har vist sig at være utilstrækkelig i større eller mindre grad. (Jfr. kapitel V umiddelbart ovenfor). En sådan "klarhed" kan det være meget vanskelig at opnå; samfundet er så kompliceret, at det tit må bero på et løst skøn, om "sandheden" er fundet. Selv hvis det lykkes, eller man i det mindste tror, at det er lykkedes, er man ikke ved vejs ende. Det er ikke tilstrækkeligt at kende årsagen til et onde. Årsager kan ofte bekæmpes eller neutraliseres på flere forskellige måder – eller det kan være uden for menneskelig magt at påvirke dem overhovedet. Eftersom indgrebene må foretages i det komplicerede samfundsapparat, er det meget vanskeligt at overskue, hvad de

faktiske virkninger af et indgreb vil blive, og det er næsten umuligt at forestille sig de totale virkninger.

Juristerne og økonomerne forudsætter ofte, at borgerne foretager rationelle afvejninger og valg på grundlag af kendskabet til gældende ret og de faktiske konsekvenser. Sociologerne er mere tilbøjelige til at antage, at styringen sker gennem ubevidste og uerkendte sociale pres. Som nævnt af Nils Christie, er der blandt kriminologier en dyb skepsis over for straffesystemets reelle muligheder for at påvirke kriminalitetsmønsteret, hvilket står i skarp modsætning til mange politikeres tilsyneladende klippefaste tro på det modsatte.

Hvad enten man har den juridiske eller en af de sociologiske opfattelser af samfundet, er det åbenbart, at personer og/eller grupper (til tider) får nye adfærdsmønstre og -normer. Normer eksisterer ikke som statiske fænomener. De er i stadig udvikling; mangfoldige faktorer i samfundet påvirkes af dem og påvirker dem. Nogle af disse kan magthaverne eller medmenneskene eventuelt ændre bevidst; andre er i det væsentlige spontane.

Hvis det lægges til grund, at lovgivningen og administrationen kan påvirke samfundet og den enkelte borgers forhold, er det væsentligt at holde sig for øje, at virkningen af et indgreb ikke nødvendigvis indtræffer inden for den tilsigtede gruppe eller på det ønskede område.

Dette kan illustreres med et eksempel fra et andet retsområde. Man har sammenlignet folks drikkevaner i Norge og U.S.A. Det viser sig, at nordmænd, som ved, at de skal køre hjem fra et selskab, drikker på en helt anden måde, end nordmænd, som ved, at det ikke er aktuelt for dem. Når man spørger dem om grunden hertil, peger de på straffetruslen og -risikoen. I U.S.A. drikker både chaufføren og hans passagerer på nogenlunde samme måde. Det betyder, at der er færre påvirkede i den norske trafik end i den u.s.amerikanske. Lovgivningen synes at have nået sit mål. Men det er kun tilsyneladende, for loven skulle jo egentlig ikke forhindre spritkørsel, men forhindre ulykker på grund af spritkørsel. Og tallene for disse synes ikke at være påvirkede af de lavere tal for påvirkede bilister. Den mest nærliggende tolkning er, at loven kan hindre en gruppe mennesker i at køre spritkørsel, og at de spritbilister, som laver ulykkerne, er i en anden gruppe, som ikke er påvirkelig af straffetruslen.

Overført til andre områder af lovgivningen kan det f. eks. betyde, at restriktioner af mange arter, som indføres for at bekæmpe en eller anden form for kriminalitet, meget vel kan gøre livet surt for hovedparten af befolkningen uden at påvirke den kriminelle del nævneværdigt.

Litteratur:

JOHS. ANDENÆS: Nyere forskning om almenprevensjonen – status og kommentar. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1977 s. 61 ff.

Samme: Trafiklovgivning og almenprevensjon – særlig om promillekjøring. *Lov og Rett* 1983 s. 378 ff.

JOHN R. SNORTUM, RAGNAR HAUGE & DALE E. BERGER: Deterring alcoholimpaired driving: A comparative analysis of compliance in Norway and the United States. *Justice Quarterly* 1986 s. 141 ff.

2. Samspillet mellem den retlige og den ikke-retlige kontrol

Alle menneskelige handlinger og undladelser er bestemt af en række forskellige handledeterminanter, blandt hvilke de retlige ofte kan være lidet betydningsfulde i forhold til sociale og økonomiske faktorer. Som udgangspunkt er der al grund til tro, at dette også er tilfældet med hensyn til de handlinger og undladelser, som kaldes 'økonomisk kriminalitet'. Diskussionen af mulige og eksisterende kontrolformer bør foretages med en bredere horisont end den snævre strafferetlige. Når man vil forstå, hvordan de sociale kontrolmekanismer opstår og fungerer, må man medinddrage elementer af statskundskab, organisationsteori, sociologi, psykologi, økonomi o.s.v.

Det er en ganske udbredt opfattelse, at økonomisk kriminalitet skyldes pengebegær eller med andre ord *rene økonomiske faktorer*. Det er ganske karakteristisk, at Andenæs efter at have afvist "det forenklede syn på menneskelig motivasjon som modellen om det rasjonelle valg repræsenterer" hos lovovertrædere og potentielle lovovertrædere, dog finder den rimelig "med hensyn til mange hvitsnippforbrytelser" (1977 s. 63). Der er heller ingen rimelig tvivl om, at gridskhed og pengetrang *kan være* den afgørende eller en vigtig faktor. I denne forbindelse må man dog ikke glemme, at der findes modsat rettede økonomiske faktorer – også bortset fra det retlige systems bøder og erstatninger. Det er dårlig reklame for en virksomhed at blive forbundet med handel med Sydafrika; det gælder både for legetøjsfabrikker og benzinselskaber. Produktion af nogle få sundhedsfarlige skimmeloste kan ødelægge markedet i længere tid o.s.v. Boykot af virksomheder, som ikke vil betale rimelige lønninger, har været anvendt langt tilbage af fagforeningerne. I de senere år har flyselskaber mistet kunder, når det er blevet omtalt, at de smøler med sikkerhedseftersyn. Indien nægtede at købe flere svenske våben, da det blev kendt, at tidligere mellemmand var blevet bestukne.

Omgivelsernes afstandtagen fra kriminalitet tillægges i almindelighed stor betydning for lovligheden. På den økonomiske kriminalitets område siges det ofte, at denne handledeterminant er betydningsløs. Argumenta-

tionen kan f. eks. lyde således: Der er ikke noget, der tyder på, at direktører og bestyrelsesmedlemmer, som har begået grov virksomhedskriminalitet bliver fyret eller får en negativ modtagelse i golfklubben og på villavejen.

Da ledelsen af en kendt dansk datavirksomhed blev sigtet for anstiftelse af drab på en konkurrent, påvirkede dette ikke forretningsforbindelserne væsentligt. Et marketingsanalyse-selskab havde kort før sigtelserne kom frem foretaget en undersøgelse af virksomhedens pålidelighed som samarbejdspartner nu og i fremtiden. Virksomheden havde her scoret 2,5 på en 4-skala. Efter at sigtelsen for mordforsøget var blevet rejst, og der havde været en stor medieomtale heraf, faldt vurderingen kun til 2,3. Børsen skrev som kommentar til analyseselskabets undersøgelse: "Der skal øjensynlig meget til at ryste branchen." og brugte rubrikken "Mordforsøg skader ikke [- -] data" (2. februar 1988).

I Kay Wilhelmsen-sagen blev to bankdirektører sigtet for medvirken til checkkrytteri m.m. til 80 mio. kr. Efter en uge i isolation i varetægtsfængselet blev de sat på fri fod af landsretten. I et interview udtalte den ene senere: "Da var jeg klar over, at jeg ikke blev bankmand igen. Samtidig kom der mange henvendelser fra bankens kunder og fra mennesker, jeg aldrig havde kendt. De ringede og sagde: 'Mangler du et job, så kom her.'"" (Søndags-B.T. 29. juni 1988).

Det empiriske grundlag for de meget generelle påstande synes trods alt noget tyndt. I modsat retning taler også en del avisskildringer af de sociale problemer, der opstår for sigtede (for økonomisk kriminalitet) og deres børn, når "bagmandspolitiet" har startet en sag.

Det ville imidlertid også af andre grunde være besynderligt, om de sociale handledeterminanter aldrig skulle virke her. Det ville betyde, at der altid hos omgivelserne var en gennemført og generel værdineutral holdning eller sågar en direkte støtte til fordel for økonomiske forbrydelser. Et mere naturligt udgangspunkt er, at der er forskelle på brancherne, på vurderingen af de forskellige typer af lovovertrædelser, mellem nationerne o.s.v. Der er f. eks. ingen grund til at tro, at kollegerne ser med samme overbærenhed på kreditbedrageri som på skattesvig. Aubert fandt da også i sin gamle undersøgelse af forretningsfolks holdninger, at disse bedømte prislovsovertrædelser strengere end rationeringsforseelser; og begge disse kategorier blev vurderet helt anderledes end "'vanlige' kriminelle forbrydelser (underslag ...)" (s. 29). I denne forbindelse må det ikke overses, at f. eks. overtrædelser af miljø- og arbejdsmiljøkrav kan give en virksomhed en forbedret konkurrencesituation over for kollegerne. Det kan tænkes at påvirke deres opfattelse af det acceptable – helt uden hensyn til deres generelle mening om slige regler.

I de seneste år er det blevet almindeligt accepteret, at forretningsetik har og bør have en væsentlig betydning. Heri ligger også en afvisning af de økonomiske motivers enevælde.

Sidst, men langt fra mindst: virksomhedsledere er samfundsborgere, som alle os andre, og som sådanne påvirkelige og påvirkede af de værdier, som i øvrigt findes her.

Som eksempel kan nævnes en undersøgelse af Harvard Business Reviews læsere (Brenner & Molander). Man spurgte dem, der mente, at forretningsverdenens etiske standarder var blevet forbedret gennem de sidste 15 år, om årsagen hertil.

Svarene var:

Public disclosure; publicity; media coverage; better communication	31 %
Increased public concern; public awareness, consciousness, and scrutiny; better informed public; societal pressures ..	20 %
Government regulation, legislation, and intervention; federal courts	10 %

Litteratur:

JOHS. ANDENÆS: Nyere forskning om almenprevensjonen – status og kommentar. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1977 s. 61 ff.

VILHELM AUBERT: Statsdirigering og rettsoppfatninger i det private næringsliv. *Statsøkonomisk Tidsskrift* 1951 s. 15 ff. (Også trykt i sammes *Likhet og Rett* Oslo 1964 som kapitel 6).

S. N. BRENNER & E. A. MOLANDER: Is the ethics of business changing? *Harvard Business Review* januar-februar 199 s. 59 ff.

DONALD C. CRESSEY: Honesty is the Best Policy: Self-Regulation as a Strategy for Maximizing Corporate Profit. *Tidsskrift for Rättssociologi* 1983/84 s. 177 ff.

VII. Forvaltningsretlige tiltag

A. Indledning

I tidens løb har den samfundsmæssige regulering haft skiftende intensitet, og magthaverne har brugt forskellige dele af det retlige system. Det kan være civilretlige foranstaltninger (erstatning m.m.), strafferetlige (politikontrol, bøder m.m.) eller forvaltningsretlige (administrativ kontrol, næringstilladelser, forbud m.m.). Alvar Nelson nævner (s. 47 ff.) følgende muligheder for sanktioner:

- (1) civilrættslige ingripanden (f. eks. hævebeføjelse ved køb),
- (2) insyn i verksamheten (f. eks. repræsentanter for offentligheden i bestyrelser og uafhængig revision),
- (3) intern kontroll inom branchen (f. eks. vejledende anvisninger fra brancheorganisationerne eller annoncekampagner rettet til forbrugerne),
- (4) kontroll genom reklamationsnämnder (f. eks. patientklagenævn),
- (5) kontroll genom arbetstagarna (f. eks. sikkerhedsrepræsentanter og repræsentanter i bestyrelserne),
- (6) näringsförbud,
- (7) etableringskontroll (f. eks. ved vagtværn),
- (8) riskspridning genom avgifter eller obligatorisk försäkring, og
- (9) kontroll av anbudsangivare vid upphandling.

I Danmark var der en særdeles intens forvaltningsretlig regulering under Merkantilismen og den er kommet igen – om end, trods alt, mindre intenst – siden krisen i 1930'erne. Som nogle få blandt mange eksempler på den forvaltningsretlige kontrol kan nævnes arbejdstilsynets af arbejdsmiljøet, toldvæsenets af momsregnskaber, finanstillsynets af banker og sparekasser og (endnu) monopoltilsynets af konkurrenceforholdene mellem virksomhederne. E.F. har styrket det planøkonomiske element og dermed statsstyringen. Tendensen til statslig kontrol findes dog også uden for E.F.; f. eks. hævdes det ofte, at Sverige er et udpræget eksempel herpå ("Forbuds-Sverige").

I U.S.A. har der i tidens løb været et skift bort fra strafferetlig regulering over til forvaltningsretlige tiltag. Det gennemførtes efter en kraftig kritik; herunder blandt andet af, at der anvendtes straf på objektivt grundlag (d.v.s. selv om der ikke engang var tale om uagtsomhed hos den handlende). Sutherland havde ingen forståelse for disse principielle betænkelig-

heder; for ham var de formentlig led i overklassens selvbeskyttelse. En af årsagerne til skiftet fra det 19. århundredes politimæssige til nutidens forvaltningsretlige kontrol har været den tekniske udvikling, som har medført, at inspektørerne nu i videre omfang må være teknisk kyndige. På grund af deres uddannelse og sociale placering har de nu snarere en professionsrolle (i sociologisk forstand) end en rolle som politibetjent (Nancy Frank s. 5 og 9). Det gør det nærliggende at tillægge dem en selvstændig kompetence til at give påbud og forbud. Omfanget af kontrol og antallet af kontrolorganer m.m. steg kraftigt i 1970'erne i U.S.A.; befolkningens reaktion mod dem var en del af grundlaget for valget af Reagan til præsident. En tilsvarende ændring i holdningerne ses inden for samfundsvidenskaberne i U.S.A. Medens de tidligere 'public interest theories' gik ud på, at kontrolsystemet fremmede almenvellet, så har historikere og økonomer i de senere år forkastet denne opfattelse. I dag ser de toneangivende snarere indgrebene som redskaber i interessegruppernes kamp; og mange af dem er overbeviste om, at kampen foregår sundest, når der ikke er noget indgreb.

Litteratur:

NANCY FRANK: *From Criminal Law to Regulation. A Historical Analysis of Health and Safety Law*. New York 1986.

ALVAR NELSON: Kontrollnivå och kontrollmetoder – juridiskt perspektiv. I *Dold ekonomi kontrollnivå och samhällsmoral*. Stockholm 1981. S. 36 ff.

ROMAN TOMASIC: *The Sociology of Law*. London 1985.

B. Kontrolorganerne og deres beføjelser

Ved politimæssige undersøgelser såvel som ved tilsynsmyndighedernes kontrolforanstaltninger er der tre beføjelser, som er særlig betænkelige ud fra privatlivs- og retssikkerhedsbetragtninger, men som omvendt er særlig ønskelige ud fra offentlige effektivitetsbetragtninger:

- (1) at den kontrollerede under strafansvar skal give oplysninger om sin virksomheds og sine egne forhold,
- (2) at tilsynsmyndigheden har krav på adgang til eller på udlevering af virksomhedens regnskabsbøger, kemiske formler, korrespondance o.s.v., og
- (3) at tilsynet har krav på at foretage husransagninger m.m.

Traditionelt er politiets muligheder for ransagninger, udspørgninger o.s.v. blevet begrænset af grundloven, retsplejeloven og andre love, medens andre kontrolorganer har haft langt videre beføjelser til at foretage kontrol, indkræve oplysninger o.s.v. Det har især været tilfældet så længe

undersøgelsen var led i en almindelig kontrol i modsætning til gennemførelsen af en konkret straffesag. Toldere har således traditionelt haft videre beføjelser end politifolk til at ransage m.m. Umiddelbart er det besynderligt, at lovlydige borgere skal have færre rettigheder som værn mod myndighedernes indtrængen end (muligt) kriminelle har. Alligevel er retstilstanden utvivlsomt sådan. Medens *statsforfatningsretten*, *strafferetten* og *straffeprocessretten* har betonet borgerens rettigheder over for den farlige og truende stat, har *forvaltningsretten* understreget statsmagtens praktiske behov for kontrol og inspektion. Og det sidstnævnte synspunkt har i vidt omfang sejret hidtil; statsmagten har altid haft en særlig forståelse for statsmagtens behov.

Danmark har forpligtet sig til at efterleve *den europæiske menneskerettighedskonvention*. Dennes artikel 8 lyder:

- ”1. Enhver har ret til respekt for sit privatliv og familieliv, sit hjem og sin korrespondance.
2. Ingen offentlig myndighed kan gøre indgreb i udøvelsen af denne ret, undtagen for så vidt det sker i overensstemmelse med loven og er nødvendig i et demokratisk samfund af hensyn til den nationale sikkerhed, den offentlige tryghed eller landets økonomiske velfærd.”

Disse bestemmelser kan sammenholdes med *grundlovens* § 72:

”Boligen er ukrænkelig. Husundersøgelse, beslaglæggelse og undersøgelse af breve og andre papirer samt brud på post-, telegraf- og telefonhemmeligheden må, hvor ingen lov hjemler en særlig undtagelse, alene ske efter retskendelse.”

Til trods for sin smukke indledning er § 72 reelt indholdsløs som begrænsning for lovgivningsmagten. Den siger blot, at der kræves en dommers medvirken ved krænkelser af boligen, medmindre loven siger noget andet.

Politiet er undergivet en række specielle begrænsninger i *retsplejeloven*, f. eks.:

”§ 750. Politiet kan foretage afhøringer, men kan ikke pålægge nogen at afgive forklaring og ingen tvang må anvendes for at få nogen til at udtale sig. ...

§ 752. Inden politiet afhører en sigtet, skal han udtrykkeligt gøres bekendt med sigtelsen og med, at han ikke er forpligtet til at udtale sig. ...

§ 794. Ransagning af en sigtets bolig eller andre rum, gemmer eller person ... kan finde sted, når

...

2) der foreligger påviselig grund til at antage, at spor af forbrydelsen ... dér vil være at finde.

§ 797. Ransagning, hvori den, hos hvem den skal iværksættes, ikke udtrykkelig samtykker, kan som regel kun finde sted ifølge retskendelse. ... ”

Andre myndigheder end politiet har, som nævnt, hyppigt mulighed for at gå endnu videre. Som eksempel kan tages følgende bestemmelser fra *momsloven*:

”§ 20. Registrerede virksomheder skal senest 1 måned 20 dage efter udløbet af hver afgiftsperiode til toldvæsenet angive størrelsen af virksomhedens udgående og indgående afgift i perioden ...

§ 31. Toldvæsenet er berettiget til at foretage eftersyn i lokaler, der benyttes i forbindelse med driften af registreringspligtige virksomheder, og til at efterse virksomhedernes varebeholdninger, forretningsbøger, øvrige regnskabsmateriale samt korrespondance m.v.

...

Stk. 3. Det i stk. 1 nævnte materiale skal på toldvæsenets begæring udleveres eller indsendes til toldvæsenet.

§ 32. Leverandører til registreringspligtige virksomheder skal på begæring meddele toldvæsenet oplysning om deres leverancer af varer og ydelser til disse virksomheder.

...

Stk. 4. Toldvæsenet er berettiget til at foretage eftersyn af varebeholdninger og regnskaber m.v. hos de i stk. 1 ... omhandlede virksomheder samt til at gennemse kontrakter m.v. hos virksomheder, der finansierer registrerede virksomheder.

§ 33. ...

Stk. 2. Politiet yder toldvæsenet bistand efter regler, der fastsættes efter forhandling mellem ministeren for skatter og afgifter og justitsministeren..

... ”

Baggrunden for sådanne regler er, at megen kontrol ville blive virkningsløs eller sågar umulig, hvis tilsynsorganerne skulle opfylde de samme eller lignende betingelser, som politiet skal under efterforskningen af kriminelle handlinger. Forvaltningen føler, at den har et meget stort behov for oplysninger. ”Problemet er i virkeligheden ... om man helt skal opgive at anvende tilsyns- og kontrolordninger, som de kendes i dag, og alene ... anvende ... forudgående godkendelsesordninger og ... straf. ... [S]pørgsmålet er, om dette er en i effektivitetsmæssig henseende acceptabel løsning. Man kan således[?] sige, at adgangen til at foretage kontrolindgreb set fra det offentlige side er en afvejning mellem på den ene side ønsket om at kontrollere, at gældende regler overholdes, og på den anden side ønsket om at gøre dette på en så lidt ressourcekrævende måde som muligt.” (Betænkning nr. 1039 s. 128). Argumentationen kan besmykkes; f. eks. på følgende måde: ”Hvis f. eks. en skatteborger ... skulle nægte adgang og have ret til

det, må han nok have noget at skjule, for ellers havde han jo ingen grund til at nægte skattemyndighederne adgang.” (Justitsminister(!) K. Axel Nielsen, Folketingstidende 1966-67 sp. 3758 ff.). I tysk teori har man drøftet, om den forfatningsretlige proportionalitetsgrundsætning fører til, at der skal anvendes kontrolforanstaltninger over for alle, eller til, at der skal bruges (skærpet) straf over for de få, som ellers ville blive fanget; hvis det faktisk er valget, hvad er så det mest belastende?

Også når det drejer sig om økonomisk kriminalitet, virker det ganske barokt, at administrationen må mase sig frem, så længe den ikke har føje til at mistænke en person, men måske også kun så længe. Problemet er så at sige, hvornår forvaltningsretten hører op og afløses af strafferetsplejen. Skal det gøre nogen forskel med hensyn til beføjelser, om forvaltningsmyndigheden under udøvelsen af sit tilsyn eller sin kontrol får mistanke om et strafbart forhold? Kan politiet, efter at det har begyndt en efterforskning af et strafbart forhold, få bistand fra en forvaltningsmyndighed under anvendelse af denne myndigheds videre beføjelser? Hvad man end måtte mene om disse retspolitiske spørgsmål, må det undre, at gældende ret er forholdsvis uafklaret på så vigtigt et punkt. (Betænkning nr. 1039 s. 143 ff.).

Fra den forvaltningsretlige ekspertise peges der på, at det ikke bør være afgørende, om der f. eks. foreligger ”en straffeprocessuel sigtelse ... idet alene det forhold, at en myndighed mener, at noget er galt, vil kunne bevirke, at sagens oplysning vanskeliggøres. ... Hertil kommer, at det ... bør tillægges betydelig vægt, at man kan bevare den ... nævnte praksis, hvorefter politiet ... [kan] anmode om yderligere oplysninger, uden at strafferetsplejens regler skal følges” (s. st. s. 152 f.). Klarere kan konflikten mellem den straffeprocessuelle retssikkerhed og den forvaltningsretlige effektivitetstankegang næppe fremstilles. Den gældende retstilstand kan ikke opretholdes, hvis nutidens udvikling skal fortsætte i retning af stadig større beskyttelse af privatlivet. Som det er blevet sagt af en u.s. amerikansk højesteretsdommer: ”[T]he knock on the door in any health inspection case may lay the groundwork for a criminal prosecution”.

På den anden side kan en modsat tendens blive af betydning. Virksomhedsforhold bliver i stadig stigende grad set som offentlige anliggender. Det fører til, at der retspolitisk kan antages andre regler for erhvervsvirksomhederne, end der er acceptabel med hensyn til enkeltpersoner. Medens enkeltpersoner har krav på en privat sfære, har offentlige organer (herunder(?) selskaber m.m.) en naturlig pligt til åbenhed – med de få undtagelser som følger af hensynet til statens sikkerhed og lignende.

Samtidig må det dog huskes, at administrationen på nogle områder også med hensyn til enkeltpersoner har så vidtgående beføjelser, at det er umuligt at passe dem ind i et sådant modificeret helhedssyn. Det mest udprægede eksempel er formentlig, at toldvæsenet har en kolossalt omfattende hjemmel til at underkaste personer, der passerer (eller har passeret) landegrænserne, meget indgående personundersøgelser.

Se f. eks. følgende beskrivelse af en konkret sag givet i et foredrag holdt af Københavns vicepolitidirektør Ole Nørgaard: "Ved højlys dag kommer en ung kvinde med fly fra Amsterdam til København. Der står to af vore unge narkofolk ... og de siger til hinanden: "Hende der, hvad skal hun i Amsterdam? Hun har en gang før været med fly fra Amsterdam, hun er da vist ikke en helt normal turist?". Deres optrædne sjette sans siger dem, at hun har heroin med.

Så gør man det, som er den normale trafik. Man siger til tolderne: "Hende der!". Og vore gode kolleger indenfor toldvæsenet endevender hende. De splitter hendes bagage ad. Der er ingen heroin. ... Så ringer man ind og får forholdsordre. Den lyder på: "Ud på retsmedicinsk institut med hende ..."

Der fandt lægerne så 40 gram heroin i hendes vagina. ...

Se i denne situation er der jo ingen vanskeligheder. Men forestil Dem bare, at der ingenting var ... For hvad var egentlig det reelle grundlag for dette "politiovergreb på en sagesløs turist?". Det er jo det, der vil blive overskriften dagen efter. Og det er egentlig svært at svare på ...

Må jeg til sidst sige, at vi har mødt en overordentlig stor forståelse fra retternes side ..."

Denne beskrivelse tyder dog på, at man i praksis går videre, end loven tillader det (jfr. betænkning nr. 1039 s. 47). Og hvis man handler inden for lovens ord, er der trods alt visse begrænsninger, som følger af de almindelige principper for lovlig forvaltning, f. eks. at der ikke må ske urimelig personforfølgelse, udøves magtfordrejning eller anvendes indgreb, der er ude af proportion med det tilsigtede formål (s. st. s. 129).

Tilsynsmyndighederne føler ofte, at de eksisterende vide beføjelser er utilstrækkelige. Apparaterne udbygges derfor med *tvungne indberetninger* fra arbejdsgivere, banker, sparekasser o.s.v. Også dette synes accepteret af den "almindelige retsbevidsthed". Derimod har det givet anledning til debat her og i andre lande, om privatpersoner bør have indberetningspligter vedrørende andre privatpersoner, eller med andre ord om de bør have pligt til eller i det mindste opfordres til "angiveri".

Man har blandt andet diskuteret den såkaldte *måneskinsparagraf* i skattekontrollovens § 7 A, efter hvilken private bygherrer har pligt til at oplyse, hvilke håndværkere de har benyttet til om- og tilbygningsarbejder. Bestemmelsen blev indsat ved lov nr. 244 af 8. juni 1979 for at hæmme brugen af sort arbejdende håndværkere (Folketingstidende 1978-79 A sp. 2785). Sanktionen er, at der ikke kan udstedes ibrugtagningstilladelse, og at der kan pålægges tvangsbøder; paragraffen er ikke sanktioneret med straf. Kommunernes Landsforening var kraftig modstander af dens indførelse. Den har især advokeret for, at den skulle ophæves, efter at de kommunale bygningsinspektører mange steder opgav at håndhæve den (Politiken 12. november 1985). Faktisk har den ikke megen betydning; de store byggerier er i vidt omfang undtaget, jfr. bekendtgørelse nr. 506 af 14. december 1979, og ved de små byggerier anvender man ikke længere ibrugtagningstilladelser.

I 1982 var der en principiel debat i almenheden, efter at statsskattedirektoratet og toldvæsenet havde luftet planer om en kampagne, hvor danskerne skulle opfordres til "angiveri" i skatte- og momssager. Observa spurgte et udsnit af befolkningen, om "De selv kunne følge en sådan opfordring til anmeldelse af sort arbejde, hvis De fik kendskab til tilfælde heraf?". Svarene fordelte sig således:

Absolut ja	1 %
Måske nok	4 %
Det vil jeg nok ikke	33 %
Det vil jeg absolut ikke	59 %
Ved ikke	3 %

Og den samme tendens viste sig, når man spurgte, om de pågældende troede, "at andre ville følge en sådan opfordring":

Ja, mange	4 %
Ja, få	38 %
Nej, ingen/så godt som ingen	48 %
Ved ikke	10 %

(Se nærmere Jyllands-Posten 8. april 1982).

Litteratur:

Betænkning om tvangsindgreb uden for strafferetsplejen. Nr. 1039. 1985.

PETER GERMER: Husundersøgelse og undersøgelse af papirer uden for strafferetsplejen. *Juristen* 1967 s. 133 ff.

OLE NØRGAARD i *Kriminalitet og kriminalitetsbekæmpelse*. Uddrag af en debat på ... Rolighed i Skodsborg. 1977. S. 32 ff.

EVA SMITH: *Straffeprocessen*. Grundlæggende regler og principper. 1988.

KLAUS TIEDEMANN: *Wirtschaftsstrafrecht und Wirtschaftskriminalität I*. 1976.

C. Kontrolorganernes faktiske funktion

Inden for det forvaltningsretlige system er der et stort tal særlige myndigheder m.m., som skal føre tilsyn o.s.v. Hos disse kontrolorganer m. fl. er der til tider den opfattelse, at lovovertræderne er amoralske og beregnende personer, som køligt foretager en økonomisk analyse af fordele og ulemper ved den kriminaliserede adfærd; på den ene side udbyttet eller besparelsen, på den anden side den retlige sanktion og sandsynligheden for denne. Man møder også et andet syn hos de tilsynsførende: på grund af manglende

dygtighed og omhu kommer de erhvervsdrivende uforsætligt til at overtræde loven; det er snarere virksomhedens struktur end ledelsens moral, der er af betydning. Afhængigt af, om tilsynsmyndigheden har den ene eller den anden opfattelse, vil den vælge henholdsvis *en afskrækkende rolle som "politi"* eller *en vejledende rolle som hjælper*. Man kan tale om henholdsvis *vejledere* og *overvågere*. Nogle retssociologer beskriver de to kontrolformer som henholdsvis bureaukratiske og demokratiske (Stjernquist s. 205). Jørgen Jepsen taler om forhandlingssystemer, som i nogen grad dækker det samme, som her kaldes vejledning (1987). I virkelighedens verden vil der selvsagt forekomme alskens blandinger og gradueringer. I det følgende tales der kun om de rene tilfælde; det er for så vidt en gennemgang af nogle retssociologiske, teoretiske typer. De er især blevet fremhævet i u.s. amerikansk forskning; der er dog ingen tvivl om, at de kan genfindes – som mere eller mindre rene former – i den danske forvaltning.

Vejlederne søger en reel løsning på sikkerhedsproblemerne m.m. sammen med de aktuelle eller potentielle lovbyggere. De bruger normalt ikke de eksisterende straffemuligheder. De eksisterer kun som en udtalt trussel, der gøres udtalt i tilfælde, hvor virksomhederne af den ene eller anden grund undlader at gå ind i et konstruktivt samarbejde. Vejlederne betragter sig selv som pædagoger, der på venskabelig måde kommer med information og ekspertise. Kontakten skal føre frem til en enighed mellem virksomheden og tilsynsmyndigheden om fremtidige procedurer. Vejlederne ser intet problem i at behandle "gode" virksomheder lempeligt, hvis der opstår et forbigående problem i eller for dem. Brug af straf over for virksomhederne er for disse myndigheder udtryk for, at administrationen ikke selv har klaret sine opgaver. Jo lavere antal straffe, des bedre målopfyldelse.

Straf anvendes især, når der er en konflikt mellem virksomheden og myndigheden. Det har som konsekvens, at det ikke nødvendigvis er "de værste", men snarere "de mest uomgængelige" virksomheder, der bliver straffet. Og det bør yderligere bemærkes, at uomgængeligheden lige så vel kan være forårsaget af uhøflighed m.m. hos myndigheden som hos virksomheden. Brugen af straffen vil således let ske under sådanne omstændigheder, at det fundamentale lighedskrav ikke bliver respekteret.

W. G. Carson har undersøgt det engelske fabrikstilsyn. Inspektørerne "did not see themselves as members of an industrial police force primarily concerned with the apprehension and subsequent punishment of offenders. Rather, they perceived their major function to be that of securing compliance with the standards of safety ...". Det viste sig i deres optegnelser, hvor de forskellige virksomheder blev karakteriseres som "good", "bad", "co-operative", "putting production first" o.s.v. Det sås også af de midler, som fabriksinspektørerne anvendte for at

opnå lovlighed. Det var kun i ganske få tilfælde, at inspektørerne rejste straffesag, og det var ikke engang i forbindelse med de alvorligste ulykker. Deimod betød virksomhedens fortid meget, jfr. følgende tabel, hvor reaktionerne er sat i relation til, om der er tale om recidiv ("repeated offences"):

Type of decision	None %	Detected for	
		2nd time %	3rd or more time %
No formal action	3.0	7.8	19.3
Notification of matters requiring attention	92.5	38.7	17.5
Notification of matters urgently requiring attention	0.9	35.2	43.9
Indirect threat of prosecution	1.9	11.3	8.8
Direct threat of prosecution	0.4	4.2	7.0
Prosecution	1.1	2.1	3.5

Gennem vejledernes holdning og omgængelighed opnår de at blive betragtede som fornuftige personer, når de kommer på besøg (ikke på inspektion!). Hvis de har tilstrækkelig faglig baggrund, vil virksomhederne kunne og ville bruge dem som "konsulenter". De kan kende billige og hensigtsmæssige løsninger på organisatoriske og tekniske problemer, og på den måde opfyldes deres funktion. Stjernquist fandt således, at de svenske skovmyndigheder gav skovbrugerne råd om anskaffelse af planter og frø, om mærkning og om mulighederne for økonomisk støtte fra det offentlige.

Det er imidlertid ikke farefrit for vejlederne at gå frem på den måde. Tilsynet kan i den grad blive fanget i en sådan rolle, at det tager uberettiget meget hensyn til virksomhedens interesser og glemmer de (andre) samfundsmæssige hensyn, som det egentlig er sat til at varetage. Dette gælder såvel for den enkelte tilsynsførende som for tilsynsmyndigheden som sådan. I u.s.amerikansk teori taler man om de *kuede myndigheder* ('agency capture') og de *stækkede myndigheder* ('agency cooptation'). De normer, som kuede og stækkede myndigheder skal påse overholdelsen af, ændrer karakter fra at være minimumsregler til at være idealmål. Pæne virksomheder stilles ugunstigt i konkurrencen med de mindre pæne, som blæser på de opstillede, men ikke håndhævede krav. Aktive og idealistiske ansatte i såvel myndigheden som virksomheden frustreres, tager deres parti, giver op eller søger bort. Myndighederne bliver generelt svage og tør højst udfordre de mindste og svageste lovovertrædere. Det bliver husmændenes

og ikke storfabrikkernes miljøforbrydelser m.m., som bliver påtalt og forfulgt.

Et tydeligt tegn på, at en myndighed er blevet *kuet*, er, at den kun stiller de "krav", som de "kontrollerede" virksomheder finder acceptable. Det betyder, at det er virksomhedernes interesser af økonomisk og anden art, som reelt er de normgivende. Der gennemføres kun nogle få reguleringer, og de håndhæves med overbærenhed. Hvis de "kontrollerede" virksomheder har forskellige interesser, vil den kuede myndighed rette sig mod de svageste blandt dem.

Myndigheden kan blive kuet gennem forskellige sociale processer. Den simpleste er at pålægge store opgaver, men nægte de nødvendige økonomiske ressourcer. De fleste tilsynsmyndigheder er betydeligt mindre, end folk tror. I Finanstilsynet er der f. eks. 105 ansatte til at føre tilsyn med 700 banker, forsikringselskaber og andre med i alt 65 000 ansatte (Politiken 1. december 1988). Miljøministeriet og Kommunernes Landsforening har indgået en aftale om, at kommunerne bør have mindst én miljømedarbejder per 10 000 indbyggere. 22 kommuner har ikke engang én per 20 000 indbyggere. (Politiken 2. december 1988). (Se også ovenfor i kapitel IV).

Ministre og andre politiske organer kan håndplukke tilsynsmyndighedens chef blandt personer, som har særlig "forståelse" for de pågældende virksomheder. Det kan være personer, som tidligere har været ansat af dem, eller som senere vil søge over i den type af privat virksomhed.

Det politiske pres kan også have en endnu mindre håndgribelig karakter.

Den slags misbrug af det politiske system dukker hyppigt op i den kritiske presse. Det er ofte vanskeligt at verificere påstandene på en måde, så de kan lægges "videnskabeligt" til grund. En illustration af samspillet kan findes i Søren Mørchs gennemgang af relationen mellem banktilsynet og regeringen i forbindelse med den store undersøgelse af Landmandsbanken i tyverne (særligt s. 92 ff.).

L. Reeve Stearns (1979) har beskrevet det svenske arbejdstilsyns virksomhed. Da arbejderne pres for at få sikrere forhold blev tilstrækkeligt kraftigt, gennemførtes der love, der pålagde virksomhederne at ændre forholdene, og der skabtes en tilsynsmyndighed. Fra 1949 til 1976 steg antallet af tilsynsførende fra 170 til over 400. "Law in action" er imidlertid noget andet end "law in the books". Hvis de tilsynsførende arbejdede samvittighedsfuldt, ville de få kritik og blive udsat for politisk pres. Fanget mellem et politisk pres *for* at kontrollere og *mod* at kontrollere, løste det svenske arbejdstilsyn *sit* problem ved at reducere antallet af inspektioner. Til gengæld steg antallet af konferencer m.m. "[T]heir allocation of resources and modes of "cooperation" seem directed more toward compliance with the economic *status quo* than toward social change on the safety front".

Omvendt kan processen være helt åbenlys: myndigheden kan stækkes gennem anbringelse af repræsentanter for de pågældende virksomheder i

styrelsen. Myndighedens arbejdsmuligheder kan også stynes gennem krav om, at visse beføjelser kun må udøves med samtykke fra repræsentanter for branchen m.m.; se f. eks. kravene i den danske butikstidslovs § 10, stk. 4, til tiltalerejsning:

”Påtale finder kun sted efter begæring af de foreninger eller organisationer, som handelsministeren bemyndiger dertil.”

Det er ikke engang nødvendigt at kræve et egentligt samtykke fra de berørte for at hindre effektive indgreb. Blot et krav om høring m.m. af de berørte parter eller om forberedelse af generelle eller konkrete sager i organer, hvor disse er repræsenterede, er udtryk for en formodning om og forventning til, at høringen eller samrådet kan påvirke udfaldet. Hvis arbejdsmiljøkrav således kræver en mere eller mindre formaliseret godkendelse i organer, hvor arbejdsgiverne har en væsentlig indflydelse, må arbejdsmiljømyndighederne karakteriseres som mere eller mindre stækkede.

Se f. eks. følgende bestemmelser i arbejdsmiljøloven:

”§ 66. Formålet med arbejdsmiljørådet er at give arbejdsmarkedets parter medindflydelse på indsatsen for et sikkert og sundt arbejdsmiljø. Rådet har følgende opgaver:

2) Rådet udtaler sig om og giver forslag til lovændringer og nye regler samt om de enkelte sager, som arbejdsministeren eller direktøren for arbejdstilsynet forelægger for rådet.

§ 67. Arbejdsmiljørådet består af en formand, 12 repræsentanter for de ansatte, 10 repræsentanter for arbejdsgiverne, en læge og en videnskabelig medarbejder ved Danmarks tekniske højskole. ... ”

Hvis man oplever vort samfund som et consensussamfund, hvor alle i samdrægtighed arbejder frem mod et fælles mål, er sådanne procedurekrav udtryk for en optimal sagsbehandling, der sikrer det bedst mulige beslutningsgrundlag. Hvis man ser samfundet som præget af fundamentale konflikter mellem interessegrupper, vil høringsregler m.m. være udtryk for en uheldig begrænsning af muligheden for og magten til at gennemtvinge et rigtigere system.

Myndighederne kan således kues eller stækkes gennem lovskabte begrænsninger af deres handlemuligheder. De kan også kues gennem mindre åbenlyse og lidet håndfaste påvirkninger. Jo mere tid en tilsynsførende tilbringer på en virksomhed og sammen med dens ledelse, jo mere ens vil de let blive i holdninger og opfattelser. De tilsynsførende vænner sig til tingenes tilstand og accepterer alt, hvad der har karakter af at være status quo. Der er i sådanne tilfælde ikke tale om bastante påvirkninger som bestikelse og lignende; det er simpelthen et spørgsmål om en gradvis opstående identifikation med repræsentanterne for industrien, når man har drukket tilstrækkelig mange kopper kaffe sammen. Kontrollanter og kontrollerede kommer til at kende hinanden og fungerer derefter i overensstemmelse med de sociale normer, d.v.s. høfligt og uden at genere hinanden.

Tænderne kan, som nævnt, hives ud såvel på ledelsesniveau (gennem reglerne og ansættelserne) som på det underordnede niveau (gennem socialiseringsprocesser). Hvis man vil hindre slig tilpasning og den deraf flydende underkuelse af myndigheden som sådan, kan der iværksættes forskelligt. Et værn kan være en høj grad af 'professionalisering', d.v.s. et højt fagligt niveau med fælles normer og holdninger blandt de tilsynsførende. En anden mulighed er ad forskellige veje at ændre holdningerne, eventuelt så gennemgribende, at vi i stedet får "overvågere" (jfr. nedenfor). Andre værn kan ligge i interne reguleringer og flytninger af de ansatte; sådanne løsninger kan være nærliggende, når kontrolprocessen ses fra chefniveauet; der vil dog let komme en omkostning bestående i, at det indgående kendskab til bestemte områder forsvinder med den "tvangsflyttede" person.

Den anden hovedkategori af tilsynsmyndigheder blev ovenfor kaldt *overvågerne*. De går i modsætning til vejlederne strikte frem efter lovbogen og anvender straffeбудene, selv om der er tale om forholdsvis bagatelagtige sager, og selv om virksomheden har nogle ganske rimelige undskyldninger for lovovertrædelsen. Deres regelorientering kan let blive så kraftig, at de er lidet tilbøjelige til at gøre noget ved uregulerede forhold, selv om disse kan være nok så betydningsfulde. Og hvis de vil gøre noget, begynder de med at få gennemført præcise og omfattende regler. De nedlægger forbud og stiller umaskerede krav.

På den måde skaffes der åbenbare resultater (forbud m.m.), som er velegnede til statistisk bearbejdelse og til optagelse i årsberetninger. Målet burde imidlertid ikke være at påtale lovbrud, men at hindre skader; og antallet af registrerede lovbrud er ikke nødvendigvis en indikator for

forebyggelsens effektivitet. Tværtimod kan det åbenbare være det mest uvigtige. At registrere bliver let til et mål i sig selv. De tilsynsførende, og især de underordnede blandt dem, vil føle, at det først og fremmest er deres opgave at træffe beslutninger og påtale overtrædelser; de føler ikke, at de direkte skal højne sikkerheden, sundheden o.s.v. i samfundet. De kan godt begrunde reglerne og reaktionerne ved hjælp af henvisninger til, at der skal skabes sikkerhed m.m., men det er et fjernere mål, som ikke direkte indgår i dagligdagen. Man indfører parkeringsvagter for at skabe parkeringsmuligheder i City; men vagterne noterer bilisterne, selv om der er masser af tomme pladser lige ved siden af de noterede.

Alle formelle procedurer er tidsrøvende, og overvågeren vil derfor tvivle på at bruge mindre tid på virksomhedsbesøg m.m. end den "vejledende" kollega gør.

Overvågernes åbenbare brug af samfundets magtapparat – både som udtalt trussel og som realitet – markerer tydeligt, at der er en konflikt mellem samfundets og virksomhedens interesser. Det fører til, at virksomheden ikke tør bruge de tilsynsførendes faglige viden til at finde en god løsning på problemer, som opstår. Tværtimod vil den søge at skjule alle problemer; ledelsen venter med god grund, at alt vil blive brugt mod den. Det betyder endvidere, at der skabes og/eller accentueres større eller mindre fjendskab mellem industrien og myndigheden, og mellem den tilsynsførende som person og ledelsen. På længere sigt kan det føre til, at der kommer et politisk pres – åbent eller fordækt – med henblik på en nedlæggelse eller begrænsning af tilsynsmyndighederne og/eller deres handlingsmuligheder. Og når sådanne bølger breder sig, kan de understøtte populistiske strømninger vendt mod papirnussere o.s.v. Omvendt kan og må tilsynene i disse tilfælde i et vist omfang hente støtte i forbrugerbevægelser, fagforeninger m.m.

Hvad enten der er tale om den ene eller den anden kontroltype, kan tilsynet anvende forskellige *kriterier for udvælgelsen af kontrolobjekter*. Inden for politiforskningen taler man om *proaktive* og *reaktive* strategier. Det proaktive politi opsøger selv de muligt kriminelle situationer. Det reaktive politi lader sig styre af anmeldelser og klager. Ganske tilsvarende kan gælde ved alle andre kontrolorganer.

De proaktive anvender ressourcerne på de områder, som af dem betragtes som de væsentligste.

De reaktive lader det omliggende samfund dirigere indsatsen. Derved hindres i nogen grad den underkuelse, som blev nævnt ovenfor; på den anden side er det langt fra givet, at det er den synlige kriminalitet, som

almindelige mennesker faktisk har mulighed for at klage over, der er den farligste. Papirfabrikken, som udleder kraftigt farvet spildevand, behøver på ingen måde at være værre for miljøet, end kemikaliefabrikken, som udleder usynlige tungmetaller. En del af de farligste carcinogener, f. eks. asbeststøv, er vanskelige at opdage, selv for trænede arbejdere. Et reaktivt arbejdstilsyn fristes til at forebygge ulykker og pludselige skader i stedet for at forebygge den langsigtede nedbrydning af helbredet. Et reaktivt monopohtilsyn er mere tilbøjeligt til at se på konkrete krænkelser gennem virksomhedernes udtrykkelige aftaler end på de langsigtede strukturelle forhold.

Valget af model får også andre virkninger. Hvis myndigheden vælger den reaktive model ("fire brigade policing"), mister dens ansatte den menneskelige kontakt med og kendskab til borgerne. På den anden side kan det være mere tilfredsstillende at forebygge end at behandle tilfælde, hvor det er gået galt. I denne forbindelse er det værd at mærke sig, at det ofte er de trivielle forhold, f. eks. et manglende rækværk, som forårsager de store skader.

Litteratur:

- J. ALDERSON: *Policing Freedom*. Plymouth 1979.
- W. G. CARSON: White-Collar Crime and the Enforcement of Factory Legislation. *The British Journal of Criminology* 1970 s. 383 ff.
- WILLIAM CHAMBLISS & ROBERT SEIDMAN: *Law, Order, and Power*. 2nd ed. Reading, Mass. 1982. S. 265 ff.
- COLIN S. DIVER: A Theory of Regulatory Enforcement. *Public Policy* 1980 s. 257 ff.
- NANCY FRANK & MICHAEL LOMBNESS: *Controlling Corporate Illegality. The Regulatory Justice System*. Cincinnati, Ohio 1988.
- BRIDGET M. HUTTER: An Inspector Calls. The importance of proactive enforcement in the regulatory context. *The British Journal of Criminology* 1986 s. 114 ff.
- NILS JAREBORG & ALVAR NELSON: Sozialstaat und Wirtschaftsverbrechen, i KARL-HANS LIEBL (Hrsg.): *Internationale Forschungsergebnisse auf dem Gebiet der Wirtschaftskriminalität*. Pfaffenweiler 1987. S. 201 ff.
- JØRGEN JEPSEN: Miljøkriminalitet. I sammes *Økonomisk kriminalitet* 1980 s. 134 ff.
- Samme: Anklagemyndighedens samarbejde med særmyndigheder i sager om økonomisk kriminalitet. I *Rapport från kontaktseminariet i Esbo, Finland 1987*. Helsingfors 1988. S. 117 ff.
- SØREN MØRCH: *Det store bankkrak*. Landmandsbankens sammenbrud 1922-1923. 1987.
- L. REEVE STEARNS: Fact and Fiction of a Model Enforcement Bureaucracy: The Labour Inspectorate of Sweden. *British Journal of Law and Society* 1979 s. 1 ff.
- Samme: A Priority for Worker Health and Safety: Lessons from the British Coal Mines. *Contemporary Crises* 1983 s. 271 ff.
- PER STJERNQUIST: *Law in the Forests. A study of public direction of Swedish private forestry*. Lund 1973.

KLAUS TIEDEMANN: Wirtschaftsstrafrecht und Wirtschaftskriminalität I. 1976.
P.O. TRÄSKMAN: Rättssäkerhetsaspekter vid åtgärder mot ekonomisk kriminalitet I. I
Ekonomisk brottslighet. Nordisk Ministerråd [1986?]. S. 9 ff.
HENRIK ZAHLE: Dansk forfatningsret 5. 1986. S. 243 ff.

VIII. Strafferetlige tiltag I: Systemet og formålet

A. Det strafferetlige system

Strafferet bruges som betegnelse for de retsregler m.m., der fastlægger, hvad der er strafbart, og hvorledes der reageres mod de strafbare lovovertrædelser. Ordet benyttes også om den del af retsvidenskaben, der behandler disse regler m.m. Strafferetten kan inddeles i

- 1) den "almindelige", borgerlige strafferet,
- 2) forvaltningsstrafferetten,
- 3) politistrafretten og
- 4) den militære strafferet.

2-3, eventuelt 2-4, kaldes *specialstrafferet*.

Den "almindelige", *borgerlige strafferet* har sit tyngdepunkt i Borgerlig Straffelov. Straffeloven blev i det væsentlige udformet omkring 1ste verdenskrig, men først vedtaget i 1930. Loven er dog ændret mange gange siden, så en stor del af dens bestemmelser er nye eller ændrede. Straffebestemmelser, som findes i andre love, kaldes for *særlove*. Det er f. eks. skattelovene, toldloven, miljølovene, fiskerilovene, færdselsloven og politilovene.

For så vidt angår *lovovertrædelserne* er afgrænsningen mellem den "almindelige" strafferet og specialstrafferetten stort set sammenfaldende med delingen mellem straffeloven og særlovene. Den "almindelige" strafferet behandler næsten udelukkende den borgerlige straffelovs "særlige del" (§§ 98-305). Heri kan man f. eks. finde bestemmelserne om kreditbedrageri, databedrageri, mandatsvig og skyldnersvig. Omvendt har specialstrafferetten i videre forstand som sit område (næsten) alle de forseelser, som findes i særlovene.

Denne formelle opdeling svarer til en reel opdeling af lovstoffet. Straffeloven omfatter groft sagt de alvorligste *direkte angreb på staten og på den enkelte borgers person, fred og gods*. Særlovgivningens strafbelagte reguleringer omfatter derimod de mest forskelligartede forhold, der kun har det til fælles, at de er strafsanktionerede. Negativt følger af det nævnte, at de kun sjældent vedrører direkte krænkelser af enkeltpersoners integritet og

ejendom. Der er dog en glidende overgang mellem dem; f. eks. fra det bedrageri mod almenheden, som straffes efter straffelovens § 279, til den vildledende annoncering, som hører under markedsføringsloven.

At straffeloven efter den herskende opfattelse bør rumme *de alvorligste forbrydelser*, selv om disse derved løsrives fra deres naturlige sammenhæng, ses blandt andet af, at § 289 om de alvorlige skatte- og toldforbrydelser fik plads i straffeloven og ikke i kontrolloven, henholdsvis i toldloven. På tilsvarende måde straffes de groveste bogføringsforbrydelser efter straffelovens § 302, medens de mindre grove skal bedømmes efter særlovgivningen.

Straffeloven afspejler endvidere den kendsgerning, som det kan være svært at begrunde rationelt, at jurister opfatter direkte angreb på enkeltpersoner som meget alvorligere end de mere indirekte angreb på almenheden. F. eks. bedømmes forgiftning af enkeltpersoner langt strengere end selv meget alvorlige forgiftninger af miljøet.

Til tider kaldes overtrædelser af straffeloven for *den traditionelle kriminalitet*. Denne betegnelse er i og for sig rigtig. De fleste af de centrale bestemmelser – drab, tyveri, hærværk m.m. – har været en del af lovgivningen lige så længe, som vi har haft straffelove. Benævnelsen er imidlertid vildledende, eftersom den får en til at tro, at særlovgivningens regler er ”moderne kriminalitet”. Og det er langt fra rigtigt. Blot et flygtigt gennemsyn, f. eks. af de omfangsrige lovsamlinger fra 1700tallet, gør det hurtigt klart, at datidens lovgivning ikke adskilte sig synderligt fra nutidens. Det var også dengang erhvervsregulerende love, næringslove, afgiftsbestemmelser, toldregler o.s.v., som fyldte bøgerne. Og de var lige så spækkede med straffebestemmelser, som nutidens er.

På den tid fandtes de bestemmelser, som vi nu har i straffeloven, i Christian den 5tes Danske Lovs 6te bog af 1683. Den blev dengang opfattet som et udtryk for de evigtgældende naturretlige principper. Derimod blev politibestemmelserne i kongernes forordninger og plakater blot set som tidsbundne påbud, der viste statsmagtens stadig skiftende vilje. En sådan retsopfattelse ligger os i dag meget fjernt, men realiteten bag tvedelingen er i og for sig uændret. Tyveribestemmelsen og de øvrige straffelovsparagrafer er bestandige. Derimod tages gerningsindholdet i særlovgivningens straffebestemmelser uafdeligt op til nyvurdering af lovgivningsmagten. Straffereglen i en skattelov eller en fiskerilov kan tilsyneladende have en lang levetid, men den får jo kun sit egentlige indhold gennem lovens og bekendtgørelsernes detaljerede påbud og forbud; og de ændres, som bekendt, meget ofte.

Specialstrafferet omfatter, som nævnt ovenfor, den del af strafferetten, som ikke er en del af den "almindelige" strafferet (eller af den særlige militære strafferet). Regler, hvis overholdelse alene eller i det væsentlige påses af politiet, henføres til *politistrafretten*. Det er f. eks. bestemmelserne om overlæs (i færdselsloven), om gadehandel (i politivedtægterne), om lukketid (i loven om butikstid) og om ansvaret for avisernes indhold (i presseloven). De fleste love fra justitsministerens ressort hører hertil.

Love på de andre ministeriers områder er – i det omfang de overhovedet har strafferetlig interesse – i almindelighed led i *forvaltningsstrafferetten*. Det karakteristiske for denne del af systemet er, at kontrollen med reglernes overholdelse først og fremmest udøves af andre forvaltningsorganer end politiet. Det kan f. eks. være primærkommunerne, finanstilsynet eller levnedsmiddelkontrollen.

Hvis et områdes betydning skal måles ved *antallet af* – administrative og/eller judicielle – *straffesager*, som det giver anledning til, kan der ikke være tvivl om, at den vigtigste del af forvaltningsstrafferetten er *fiskalstrafferetten*. Det er den del af strafferetten, der skal beskytte de offentlige kassers indtægter i form af skatter, told og afgifter.

På de fleste *andre forvaltningsstrafferetlige områder* er der kun få straffesager. Det er ikke ensbetydende med, at der kun sjældent forekommer strafbare lovbrud, og heller ikke med, at de begåede overtrædelser er ligegyldige bagateller, og slet ikke med, at området er uden samfundsmæssig betydning. Som et eksempel kan tages arbejdsmiljøområdet. Det er realistisk at regne med, at der forekommer et sekscifret antal overtrædelser om året, og at arbejdstilsynet ser mange tusinde af dem, men antallet af fældende straffedomme er kun omkring 100. Lignende forskelle findes på miljøområdet, i levnedsmiddelsektoren o.s.v. På nogle områder kan det lille sagsantal føres tilbage til, at de ansvarlige myndigheder kun fører en lemfældig eller sporadisk kontrol – enten på grund af manglende ressourcer eller ud fra en bevidst/ubevidst vurdering af lovovertrædelserne som ligegyldige bagateller. Nok så vigtigt er det dog som regel, at forvaltningsmyndigheden kan have valgt at bruge andre metoder til at opnå en passende lovlydighed, f. eks. den ovenfor (i kapitel VII) nævnte rolle som vejleder.

Sondringen mellem den almindelige strafferet og specialstrafferetten har som udgangspunkt ingen retlig betydning. Straffelovens § 2 bestemmer, at straffelovens almindelige del (§§ 1-97 c) finder anvendelse på alle borgerlige forhold, for så vidt ikke andet er bestemt.

De vigtigste *generelle undtagelser* fra princippet i straffelovens § 2 gælder kravet om tilregnelse (forsæt/uagtsomhed/objektivt ansvar) og formen for

bødestraffens udmåling (dagbøder/sumbøde). Straffelovens § 19 gør det til den almindelige regel, at der kræves forsæt inden for straffelovens område (medmindre andet fremgår af den konkrete bestemmelse), medens både uagtsomhed og forsæt straffes i særlovene (medmindre andet fremgår af den konkrete bestemmelse). Af straffelovens § 51, stk. 1, fremgår det, at indenretlige bøder (d.v.s. bøder som idømmes af eller vedtages for en domstol) for straffelovsovertrædelser som udgangspunkt skal udmåles som dagbøder, medens forseelser på specialstrafferettens område skal straffes med "almindelige" bøder (sumbøder).

I de enkelte særlove findes der mange *specielle undtagelser*. Der er f. eks. ofte hjemmel til at pålægge en kollektiv enhed (et aktieselskab, en andelsforening o.s.v.) straf; derimod er det aldrig muligt at straffe en kollektiv enhed efter straffeloven. I ret vidt omfang er der hjemlet et objektivt ansvar i særlovene, d.v.s. strafansvar, selv om der hverken har foreligget uagtsomhed eller forsæt; på straffelovens område kræves der altid mindst uagtsomhed.

Ved *fortolkningen af bestemmelserne* kan der også vise sig nogle typiske forskelle. F. eks. vil særlovgivningens bestemmelser hyppigere være begrænset til at gælde for handlinger (eller virkninger), som begås (eller indtræder) i Danmark. De fleste af straffelovens bestemmelser har derimod universel gyldighed; de skal i princippet overholdes, hvor man end befinder sig.

Nogle lande har en *særlig lovgivning* om forvaltningsstrafferetlige emner. Det har vi praktisk taget ikke i Danmark. Anklagemyndigheden behandler imidlertid de sager, der som udgangspunkt påses af forvaltningen, lidt anderledes end de sager, som ganske hører under politiet. I domstolenes praksis kan man også se nogle reelle forskelle. De strafferetlige grundprincipper anerkendes fuldt ud i den "almindelige" strafferet, noget mindre i politistrafretten og tillægges kun begrænset vægt inden for forvaltningsstrafferetten; kravet om utvetydig lovhjemmel udvandes f. eks. i forvaltningsstrafferetten. Vi ser igen spændingen mellem på den ene side den strafferetlige betoning af borgerens retssikkerhed over for statsmagten og på den anden side det forvaltningsretlige ønske om en effektiv administration.

Litteratur:

INGER DÜBECK: "alt hvis Politien egentlig vedkommer ..." Forholdet mellem Danske Lov og den såkaldte politiordning. I DITLEV TAMM (Red.): *Danske og Norske Lov i 300 år*. 1983. S. 145 ff.

GORM TOFTEGAARD NIELSEN: Særlovgivningen – forvaltningstvang eller straf I. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1981 s. 17 ff.

HANS THORNSTEDT: *Vissa specialstraffrättsliga problem*. Stockholm 1975.

Samme: Straffrättsligt ansvar inom näringslivet i Sverige. I *Lov og frihet*. Festskrift til Johs. Andenæs. Oslo 1982. S. 357 ff.

SVEN ZIEGLER: Særlovgivningen – forvaltningstvang eller straf II. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1981 s. 23 ff.

B. Straffeteorier

1. Indledning

Formålet med anvendelsen af straf beskrives i en *straffeteori*. Manden på gaden kan have en teori, og strafferetsteoretikeren har altid en teori. Hele retssystemet kan opfattes som et udtryk for en eller anden form for straffeteori; i dette sidste fald må man analysere systemet og finde dets skjulte budskab. Medens enkeltpersoners straffeteorier kan være velgennemtænkte og sammenhængende, kan sligt kun sjældent siges om et retssystems eller en myndigheds straffeteori; det skyldes blandt andet, at systemet er opstået gennem en lang historisk proces og derfor er præget af mange modstridende opfattelser og interesser såvel inden for epokerne som mellem epokerne.

Straffeteorierne er som sagt udtryk for, hvilke virkninger der tilstræbes, og hvilke midler der søges anvendt til at nå det ønskede mål. Ordet *teori* bruges således i en ganske anden mening, end når man taler om en videnskabelig teori. Straffeteorierne er menneskelige valg, og som sådanne er de politiske, avidenskabelige beslutninger. Man kan derfor ikke bevise rigtigheden af dem; der er intet sandhedskriterium. Derimod kan man eventuelt påvise meningsløsheden i det forfægtede synspunkt. En godtgørelse af meningsløshed kan ske gennem en logisk analyse, der viser en indre uoverensstemmelse i argumentationskæden (jfr. f. eks. nedenfor om de repressive teorier). Beviset kan også føres gennem empiriske undersøgelser, der med tilstrækkelig stor sikkerhed viser, at man ikke kan nå de valgte mål ved hjælp af de påståede midler (jfr. f. eks. nedenfor om, at der faktisk kommer større tilbagefald, når man bruger mere indgribende sanktioner).

Litteraturen er særdeles omfattende. Nogle oversigter kan findes i

JOHS. ANDENÆS: *Almindelig strafferett*. 2. utg. Oslo 1974. (Ny udgave ventes i 1989).

Samme: Nyere forskning om almenprevensjonen – status og kommentar. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1977 s. 61 ff.

KNUD WAABEN: *Strafferettens specielle del*. 1983. Kapitel 1.

KNUD WAABEN: *Strafferettens ansvarslære*. 1987. Kapitel 4.

Se endvidere om de almindelige spørgsmål:

VILHELM AUBERT: Straff, belønning og retssikkerhet. I *Lov og frihet*. Festskrift til Johs. Andenæs Oslo 1982. S. 35 ff.

TORSTEIN ECKHOFF: Almenprevensjon og forvaltningslovgivning. S. st. s. 99 ff.
 ANDREW von HIRSCH: Nyklassicism, proportionalitet och straffets grunder. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1982 s. 97 ff.
 SV. GRAM JENSEN: Straffens grundproblemer. *Juristen* 1967 s. 227 ff.
 NILS JAREBORG: Kriminalisering. I STEN HECKSCHER, ANNIKA SNARE, HANNU TAKKALA & JØRN VESTERGAARD (Red.): *Straff och rättfärdighet – ny nordisk debatt*. Stockholm 1980. S. 33 ff.

2. Sociale teorier

Når straffeteorien er udtryk for, hvad der (af en eller anden) tilstræbes med straffesystemet, kan teorien ikke blot gå ud på, at der bør straffes, fordi en person *har* overtrådt loven. Det var sligt, som man tidligere kaldte *repressive* (d.v.s. *bagudrettede*) straffeteorier. Noget sådant savner imidlertid mening. Et formål kan ikke med sproglig mening ligge i fortiden.

Derimod kan det være *et* formål eller formålet med straffen at mindske de sociale spændinger, som er opstået eller kan være opstået som følge af forbrydelsen. Det kan også være et formål eller formålet at straffe for at få offeret eller andre til at undlade selvtægt over for gerningspersonen o.s.v. Sådanne teorier kan sammenfattende kaldes *sociale straffeteorier*.

Teorierne om straffens formål bør i så fald knyttes sammen med en videnskabelig teori om straffens faktiske funktion. Straffeteorien om straf *for at fremme* sammenholdet i samfundet modsvares af den sociologiske videnskabelige teori om, at straf *faktisk skaber* sammenhold. Fremtrædende sociologer har påpeget, at samfundet kommer til at fungere som et fællesskab gennem ofringer af sydebukke. Straffen er altså som social foreteelse for så vidt uafhængig af forbrydelsen. Hvis der ikke begås nok forbrydelser, må man kriminalisere andre og flere handlinger. Hvis man straffer for mange eller de forkerte personer, må man af- eller nedkriminalisere. Et vist indicium for rigtigheden af denne opfattelse kan findes i, at antallet af straffede er forbavsende konstant; det synes stort set upåvirket af ændringer i antallet af anmeldte forbrydelser og andre sociale forhold. Hvis man accepterer et sådant syn på straffens funktion i samfundet, bliver det samtidig let forståeligt, at samfundets støtter ikke bliver straffet for deres økonomiske forbrydelser. De er af mange grunde uegnede som sydebukke og sonofre.

En anden social straffeteori tager udgangspunktet i, at straf per definition udtrykker en bebrejdelse og fordømmelse af skadelige handlinger. Når dette kombineres med det synspunkt, at lige skadelige handlinger skal fordømmes lige meget af retfærdighedsgrunde, når man til, at der også bør straffes, selv om straffen ikke har nogen gunstig virkning på det pågældende område. (Se f. eks. Träskman s. 697). Denne argumentation har virket lidet

overbevisende på de fleste danskere; den er ofte baseret på principper, som forekommer de fleste af os at være alt for metafysiske.

Litteratur:

P. O. TRÄSKMAN: Straffrätt och ekonomisk brottslighet. I *Festskrift till Hans Thornstedt*. Stockholm 1983. S. 695 ff.

3. Præventive teorier

De fleste personer – i hvert fald de fleste, der beskæftiger sig med disse spørgsmål i dagens Danmark – giver udtryk for, at straffesystemets formål bør være at påvirke borgernes adfærd, så denne bliver overensstemmende med lovgivningen. Slige teorier er *kriminalpræventive*. I ren form kom disse teorier frem i Oplysningstiden; og siden har de været centrale inden for strafferetten og kriminalpolitikken.

I de senere år har de fået ny aktualitet gennem økonomernes behandling af området. Hos dem behandles hele det strafferetlige og -processuelle system (ofte) som et produktionsapparat, der producerer sikkerhed for borgerne. De fleste af disse modeller virker noget primitive, men de har i det mindste det fortrin, at de ikke som de ældre juristmodeller opstiller det kriminalitetsfri samfund som målet. Når sikkerhedsproduktionen må konkurrere med andre brancher om begrænsede ressourcer, bliver det lettere at indse, at omkostningerne ved det kriminalitetsfri samfund kan blive så store, at borgerne kan og vil vælge at bruge de givne ressourcer til at stille andre sociale behov.

Forebyggelsen kan tænkes opnået ad forskellige veje. Traditionelt deles teorierne op i de *almenpræventive* (også kaldet de generalpræventive) og de *individualpræventive* (også kaldet de specialpræventive) afhængigt af, om adressaten for retssystemets budskab er almenheden – eventuelt større ubestemte grupper af (antaget) potentielle lovovertrædere – eller om adressaten er særligt udvalgte individer – typisk personer, der allerede har begået en lovovertrædelse. Både i den faglige og i den læge retspolitiske debat bruges betegnelserne imidlertid om så vidt forskellige reaktioner, at de i bund og grund er fuldstændig intetsigende. 'Individualprævention' omfatter f. eks. såvel halshugning og livsvarigt fængsel som ambulant psykiatrisk behandling, tildeling af invalidepension og finansiering af en højere uddannelse. 'Almenprævention' har et tilsvarende bredt og heterogent område; begrebet kan således dække anvendelse af drakoniske straffemetoder, virkningen af høje opklaringsprocenter og påvirkning af samfundets moralniveau. Denne fundamentale uklarhed i sprogbrugen er så katastrofal, at

den må føre til, at alle, der ønsker at føre blot nogenlunde klar tale, bør undgå at bruge udtrykkene.

Endnu værre end uklarheden i sprogbrugen (men formentlig ofte sammenhængende hermed) er det, at der er en udpræget tilbøjelighed hos mange politikere og praktikere til at begå den logiske fejl at slutte fra det faktum, at ét almenpræventivt element har én virkning på ét område, til, at et andet almenpræventivt element også virker på et ganske andet område.

F. eks. argumenterer nogle for at skærpe straffen for narkotikasmugleri under henvisning til, at det er bevist, at bilister kører langsommere på motorvejene, når der er synlige politibiler. Det sker selvfølgelig ikke så åbenbart, som det fremstilles her; argumentationskædens reelle indhold sløres gennem brugen af ordet "almenprævention" eller synonymmer. Man kræver en straffeskærpelse på narkotikaområdet for at afskrække narkotikahandlere og henviser herved udtrykkeligt eller underforstået til almenpræventionen. Hvis nogen så ytrer skepsis over for dette argument og f. eks. gør gældende, at straffene på narkotikaområdet er blevet skærpede mange gange i løbet af den sidste snes år, uden at der er sket nogen mindsning af omsætningen, lyder svaret, at det er "videnskabeligt bevist, at almenpræventionen virker". Det er for så vidt rigtigt, men de videnskabelige "beviser" vedrører alle ganske andre retsområder og ganske andre sanktionsændringer. (For at gøre tankegangen færdig, må det tværtimod siges, at den historiske erfaring inden for det område, som ligner narkotikahandelen mest, viser, at straffens størrelse er uden betydning for omsætningens størrelse. Det gælder såvel de gamle danske erfaringer med hjemmebrændere som U.S.A.s og Norges erfaringer med alkoholforbud i Mellemkrigstiden).

Der er selvfølgelig intet, der hindrer, at man slår *flere fluer med ét smæk*. Hvis man tager retten til at være revisor fra en person, virker det "individualpræventivt" ved at fjerne en forudsætning for hans/hendes fremtidige kriminalitet og samtidig "almenpræventivt" ved at afskrække kollegerne. Men det er vigtigt at fastholde, at en fornuftig diskussion om strafferetlige spørgsmål kun kan foregå, hvis deltagerne for sig selv og hinanden gør det klart, om de ønsker at bruge den ene, den anden eller flere veje til målet, det kriminalitetsfri samfund – og, hvis man vil bruge flere: hvilke og i hvilken kombination. Det er ikke nok at sige, at man hylder et pragmatisk blandingssystem; det viser blot tankens uklarhed.

Ovenfor i kapitel V behandledes årsagerne til kriminalitet. I denne forbindelse, hvor det drejer sig om at forebygge kriminalitet, er problemet, hvordan man neutraliserer disse. Svarende til en given kriminalitetsteori (om årsagen) har man en eller flere straffeteorier (om valget af reaktionen). *De fleste af nutidens kriminalpræventive teorier falder i en af de følgende hovedgrupper:*

- (a) straffen skal virke forebyggende gennem psykiateres/psykologers behandling (individualprævention),
- (b) straffen skal virke forebyggende gennem socialrådgiveres socialterapeutiske behandling (individualprævention),
- (c) straffen skal virke forebyggende gennem afskrækkelse (kan være såvel individualprævention som almenprævention, afhængigt af hvem der agtes afskrækket),
- (d) straffen skal virke forebyggende gennem moraldannelse (som regel almenpræventiv teori, men den kan også være individualpræventiv), og
- (e) straffen skal være uskadeliggørende ('inkapacitering' m.m.) (individualprævention).

I det følgende gennemgås meget kort de ovennævnte typer af teorier.

a. Psykiatrisk/psykologisk behandling

Forudsætningerne for, at denne teori kan have mening, er, at de kriminelle eller i det mindste en identificerbar del af dem er psykisk afvigende, og at disse kan tvangsbehandles. Når det drejer sig om økonomisk kriminalitet har dette aldrig været gjort gældende med blot nogen styrke. Selvfølgelig kan en økonomisk kriminel være psykisk afvigende og behandlingstrængende; men der er ikke i almindelighed nogen grund til at antage, at sådanne kriminalitetsformer er udslag af biologiske eller psykiske forstyrrelser. (Her bortses fra, at en lille gruppe utilregnelige sindssyge også kan begå sådanne former for kriminalitet; i praksis er det sjældent den slags personer, som optræder i de egentlige økonomiske straffesager). I et vist omfang har man henvist til, at økonomisk kriminelle har psykopatiske karaktertræk, men selv i disse tilfælde gøres det ikke gældende, at det er muligt at "kurerere" disse karakterdefekter gennem behandling.

I øvrigt er denne type af straffeteorier også i det væsentlige opgivet med hensyn til de "traditionelle" kriminelle, skønt man vel snarere ville tro, at den kunne være relevant for dem.

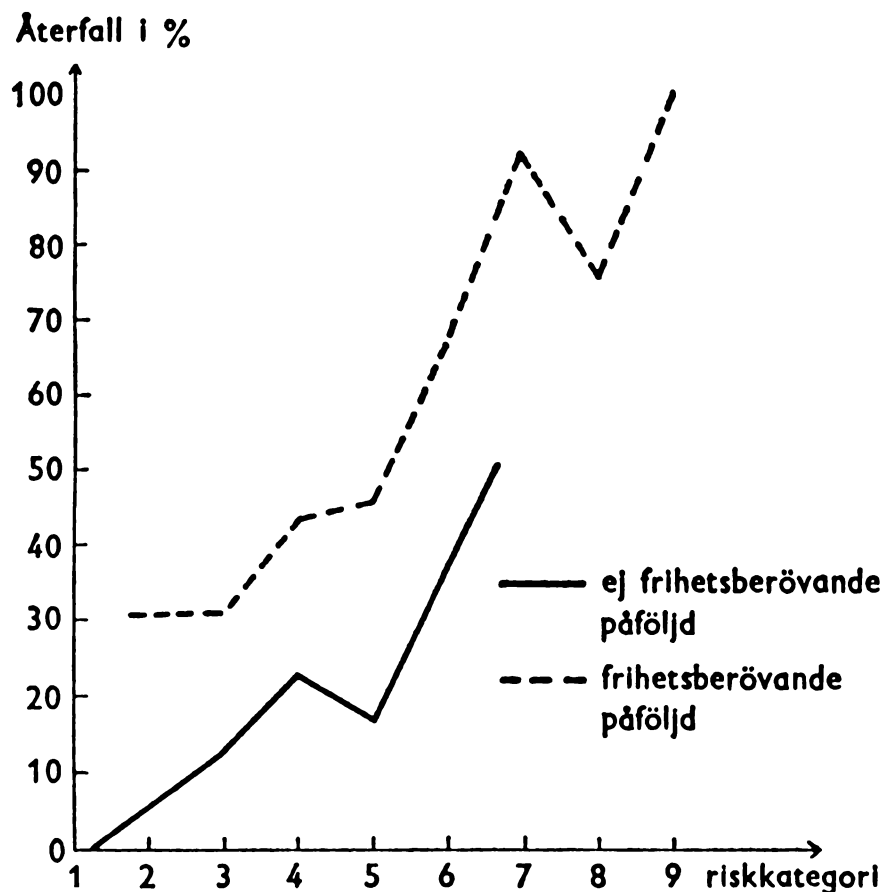
b. Socialterapeutisk behandling

Der er ingen tvivl om, at de registrerede og især de fængselsdømte "traditionelle" kriminelle gennemgående har haft og har langt dårligere sociale forhold end gennemsnitsarbejderen. Det er også muligt, at denne forskel på dømte og ikkedømte personer ikke udtømmende kan forklares ved, at der er sådanne skævheder i retsapparatet, at de svageste bliver udvalgt som sonofre. Det er endvidere tænkeligt, ja sandsynligt, at der er en årsagssammenhæng mellem dårlige sociale forhold og kriminalitet.

Fra dette kan man imidlertid ikke slutte, at straffe i form af socialterapeu-

tiske tvangsforanstaltninger kan nedbringe recidivet. De kriminologiske effektivitetsundersøgelser har igen og igen vist, at risikoen for tilbagefald kun i meget ringe grad påvirkes af sanktionsvalget, om overhovedet. Når der ved sofistikerede kriminologiske undersøgelser afdækkes nogle forskelle, er det gennemgående træk, at den *mindst indgribende* straffeform også er den *mindst kriminogene* (d.v.s. kriminalitetsfremkaldende) reaktion. Med andre ord: man vil altid have de bedste chancer for at mindske sandsynligheden for tilbagefald ved at behandle de kriminelle blidere og mere menneskeligt.

Som illustration bringes en kurve fra en lidt ældre svensk undersøgelse (Börjeson s. 160); der findes nyere undersøgelser, som viser det samme. Ud af den vandrette akse er de forskellige kriminelle anbragt i grupper efter hvilken risikokategori, de tilhører. Op ad den lodrette akse

angives gruppens faktiske tilbagefaldsprocent. Med stigende risikokategori øges tilbagefaldsprocenten. Når man opdeler personerne efter, om de har været underkastet en frihedsberøvende sanktion (den brudte linje) eller kriminalforsorg i frihed (den ubrudte linje), kan man konstatere, at uanset størrelsen af den kriminelles belastning vil sandsynligheden for, at den pågældende ikke falder tilbage, altid være størst, når der anvendes kriminalforsorg i frihed.

Et andet gennemgående træk i kriminologiske effektivitetsundersøgelser er, at ændringer i de sociale forhold kun påvirker tilbagefaldet, når ændringerne fremtræder som *tilbud* til den kriminelle, *ikke* hvis de er *påtvungne*. Selv om det almindelige sociale system også af den grund burde udbygges for de "traditionelle" kriminelle, fører dette ikke uden videre og naturligt til indførelsen eller anvendelsen af lignende foranstaltninger som hjælp for erhvervslivets kriminelle. Ved de fleste former for økonomisk kriminalitet i snæver forstand er tanken om en arbejdsmark for socialrådgivere åbenbart meningsløs.

Litteratur:

BENGT BÖRJESON: *Om påföljders verkningar*. En undersökning av prognosen för unga lagöverträdare efter olika slag av behandling. Stockholm 1966.

RICHARD MCGAHEY: Crime, Criminal Justice, and Economics. *American Bar Foundation Research Journal* 1985 s. 869 ff.

Kriminalforsorg – Socialforsorg. Betænkning nr. 752. 1975.

c. Afskrækkelse

Vi kan alle ud fra en selvbetragtning endossere, at muligheden for at blive udsat for negative reaktioner kan påvirke menneskers adfærd. Også her er de store generaliseringer imidlertid ofte de store meningsløsheder. Med store generaliseringer tænker jeg på udtalelser af typen: "I shall assume that most potential criminals are sufficiently rational to be deterrable – an assumption that has the support of an extensive literature" (Posner s. 1205). Det er nødvendigt at analysere det hele noget nærmere, før man opbygger en straffeteori på slig introspektion eller menneskeopfattelse.

(a) *Hvem påvirkes af truslen?* Opdager de latente lovovertrædere faktisk straffetruslen og indretter sig efter den? Eller har den kun aktualitet for personer, som alligevel aldrig ville udføre den forbudte handling? (Jfr. herved eksemplet ovenfor (kapitel VI.B.1) om spritkørsel i Norge og U.S.A.). Jurister er vant til at klare sig med (hvad de anser for) common sense, d.v.s. med at anse verden for at være, som de selv umiddelbart opfatter den. Eftersom straffetruslen for dem er skrækindgydende, tror de fleste dommere, anklagere og strafferetsteoretikere, at den har denne

virkning på alle mennesker. Det er tit svært at indse, at andre personer kan fungere anderledes end en selv. Og det glemmes let, at de individuelle og sociale vurderinger afhænger af ens tilhørsforhold til en social gruppe.

Thomas Mathiesen skriver på lignende måde: "Den delen av forretningsstanden m.v. som stort sett holdes tilbake fra grå eller svart økonomisk virksomhet gjennom normative bindinger, lever i en normativ tegnstruktur eller moralsk fortolkningsramme som samtidig gjør at straffen fremstår som en faretruende avskrekkende reaksjon eller et rimelig moraldannende budskap. De som ikke holdes tilbake av normative bindinger befinner seg derimot i en normativ tegnstruktur som nøytraliserer straffens avskrekkende virkning. Igjen spissformulert: Overfor dem som ikke "trenger" den, fungerer allmennprevensjonen; overfor dem som "trenger" den, fungerer den ikke." (s. 106).

På den anden side er det blevet fremhævet, at forretningslivets kriminelle er de mest påvirkelige for straftruslen, "because they satisfy two conditions: they do not have a commitment to crime as a way of life and their offenses are instrumental rather than expressive. White collar criminals are also more deterrable than working class criminals because they have more of those things that can be lost by criminal conviction ..." (Braithwaite 1985 s. 16).

Begge sæt af synspunkter er nok for firkantede. Glaser taler mere nuanceret om personers 'differential anticipation'. I dette ligger, at personer afstår fra at begå kriminalitet på grund af deres "anticipation of its consequences, but the anticipations are determined by (1) the person's total conventional and criminal social bonds; (2) the person's prior social learning experiences that have provided skills, tastes, and ideas conducive to gratification in criminal or in alternative pursuits; and (3) the person's perceptions of needs, opportunities, and risk when interpreting momentary circumstances" (s. 217 f.). Han fremhæver dog samtidig, at dette kun har betydning ved forsætlige lovovertrædelser. Det kan imidlertid synes rimeligt at antage, at der er tilsvarende påvirkningsfaktorer ved uagtsomhedsovertrædelser og ved lovovertrædelser, der straffes, selv om der hverken foreligger forsæt eller uagtsomhed.

Denne erkendelse er i nogen grad trængt igennem for så vidt angår personer, som opleves som kommende fra en ganske anden kultur inden for samfundet, f. eks. rockere. Det er imidlertid sandsynligt, at noget ganske tilsvarende også gælder på de områder, som vi beskæftiger os med i denne bog, selv om vi ikke på samme måde og ganske umiddelbart oplever det som nærliggende. Nogle undersøgelser tyder på, at straf især virker afskrækkende i de højere sociale klasser (Schwartz & Orleans). Der er nok

god grund til at tro, at der ville komme lignende forskelle frem, hvis man sammenlignede embedsmænd med forretningsdrivende inden for de sociale klasser. Embedsmænd, som har valgt et arbejde fyldt med tryghed, kan meget vel reagere anderledes over for risikoen for straf, end forretningsfolk, der gennem erhvervsvalget har vist sig risikovillige. (Sammenhold også den ovenfor omtalte kriminologiske erfaring, at fiskere gennemgående er mere kriminelle end landmænd). Dertil kommer, at embedsmænd meget vel kan reagere afvisende over for lovbrud generelt (formel lovlydighed), fordi deres kolleger reagerer sådant, medens forretningsfolk lige så vel kan handle konkret, fordi deres kolleger vurderer den enkelte situation snarere end det abstrakte.

(b) Ved hvilke forbrydelser virker truslen? Udgangspunktet må være, at den virker bedst, når lovovertrædelserne er mest overlagte. Derved bliver det et spørgsmål, om den økonomiske kriminalitet – som det ofte antages (se f. eks. Andenæs s. 63) – besluttet på grundlag af en velovervejede cost-benefit-kalkyle. Se nærmere om dette ovenfor i kapitel V.

(c) Forøger straffetruslen de allerede eksisterende trusler af anden art væsentligt? Forøger risikoen for straf f. eks. den afskrækkelse, der ellers ligger i erstatningsretten? Betyder f. eks. den sædvanlige bøde på nogle tusinde kroner for uagtsomt drab overhovedet noget ved siden af den sociale reaktion og erstatningskravet på flere hundrede tusinde kroner? Og bør man snarere ændre f. eks. forsikringsrettens regresregler end straffereglerne, så erstatningens præventive funktion ikke i samme omfang kan ophæves gennem tegning af forsikringer? Vil en revisor føle sig mere afskrækket af muligheden for en bøde end af muligheden for, at aktionærerne kan gennemføre et erstatningskrav mod ham/hende? Er en bøde i retten værre end en kollegial fordømmelse fra et nævn? Det er lutter spørgsmål; men spørgsmål som må besvares, før man med føje kan gå ind for (mere) straf. Og disse svar foreligger ikke som andet end gisninger i dag.

(d) Hvilket led i straffetruslen er det relevante? Borgerne kan påvirkes af den offentlige debat. Den offentlige debat kan medføre, at der gennemføres en lov med forbud og påbud. Private, politiet eller andre myndigheder kan undersøge, hvad der sker i en forretning eller fabrik, og eventuelt indgive anmeldelse. Anklagemyndigheden kan rejse straffesag. Domstolene kan dømme. Dommen kan blive fuldbyrdet. Dommen og det øvrige sagsforløb kan blive omtalt i massemedierne eller i mere private samtaler. Hvis der er

en virkning, kan den stamme fra et af disse enkelte led eller eventuelt fra flere led i fællig. Jfr. herved kapitel VI ovenfor.

Udtrykt økonomisk bliver det straffeteoretiske problem: "What is the best mix of spending on police, courts, prisons, and social programs to achieve crime control?" (McGahey s. 869). Idet man dog som altid må tage forbehold for økonomernes kapitalisering af menneskelige omkostninger.

Meget taler for, at det afgørende ofte ikke er *straffens størrelse*, men dens *vished*. Det betyder f. eks., at man ikke altid øger afskrækkelsen og mindsker kriminaliteten ved at skærpe straffen. Det er selvfølgelig her underforstået, at ændringen sker inden for de rammer, som der i praksis kan være tale om. Der findes paradeeksempler, som viser virkningen af, at samfundets kontrolapparat sættes ganske ud af drift. Der er f. eks. skildringer af borgernes reaktioner under politistrejker eller i den politiløse tid under Besættelsen. De færreste af disse eksempler kan give nogen vejledning i de valgsituationer, som faktisk opstår i virkelighedens verden (Christie s. 55). At erstatte straffen for rovmord med en bøde på 200 kr. eller en parkeringsafgift med hængning ville givet påvirke adfærden, men det er jo ikke disse spørgsmål, som rejser sig, for andet end fantasier. De realistiske ændringer inden for vort politiske og retlige system vil kunne være, at maksimalstraffen for skattesvig blev hævet fra 4 til 8 år, eller at en takstmæssig bøde på 50 000 kr. for en eller anden arbejdsmiljøforbrydelse blev erstattet af en frihedsstraf på 14 dage eller 1 måned. Det er lidet sandsynligt, at det vil kunne afspejle sig i kriminalstatistikken.

På nogle (mange?) felter vil en ændring i (opfattelsen af) *opklaringssandsynligheden kunne* påvirke kriminalitetshyppigheden. På langt de fleste kriminalitetsområder er sandsynligheden for at blive registreret ganske lav. Inden for 'økonomisk kriminalitet', er der grund til at tro, at størrelsen snarere skal udtrykkes i promiller end i procent.

Undersøgelser (som desværre angår andre forbrydelser end økonomisk kriminalitet) synes endvidere at vise, at de stærkt kriminelle personer har den mest realistiske opfattelse af risikoen, hvorimod de lidet kriminelle eller de meget lovlydiges vurdering af sandsynligheden for at blive fanget ofte er urealistisk høj. Der er umiddelbart al grund til at tro, at det samme gælder inden for den økonomiske kriminalitets område. "Corporate executives contemplating the possibility of being required to commit corporate crime know that they face a regulatory agency which for the most part will be unable to detect what is going on, and in the minority of cases when it does, it will have no heart and few resources to pursue the matter into the

criminal courts. This enforcement structure does little to deter corporate crime” (Steven Box s. 47).

På de fleste områder vil det kræve en meget betydelig indsats af ressourcer for at opnå en mærkbar faktisk ændring af opklaringssandsynligheden. Hvis toldvæsenet har ressourcer til at undersøge 1 % af de rejsende, der passerer grænsen, vil en fordobling af antallet af toldere kun medføre, at 2 % kan undersøges.

Selv om det intet har at gøre med dette spørgsmål, kan det dog være rimeligt at erindre om forskellen på teori og praksis. Inden for etaterne kan det som i alle andre store organisationer være særdeles vanskeligt at gennemføre ændringer i prioriteringerne. Det er let nok – og formentlig rigtigt – at gøre gældende, at samfundets kontrolapparat med hensyn til parkeringsforseelser er større end med hensyn til miljø- eller arbejdsmiljøovertrædelser, eller at sige, at politiet i Middelfart har et personale til at klare de ordinære forbrydelser i denne politikreds med, der er 50 % større, end SØK har til at klare de vanskeligste forbrydelser i hele landet med. Men det har ofte vist sig politisk og administrativt vanskeligt at gøre stort ved de bureaukratiske strukturer og de etablerede interesser.

Det kræver også en del at forklare eller indbilde de stærkt kriminelle, at opklaringssandsynligheden er blevet ændret. Dertil kommer, at opklaringssandsynligheden skal op i et niveau, så den får motiverende kraft.

Det nærmere *samspil mellem opfattelsen af opklaringssandsynligheden og straffestørrelsen* er vanskeligt at belyse empirisk. Det afhænger desuden af kriminalitetens art.

Tittle fandt således i en u.s.amerikansk undersøgelse, at opklaringssandsynligheden kun betød noget ved skattesvig, ulovligt spil og vold, hvis straffen var høj; derimod havde opklaringssandsynligheden ikke nogen selvstændig betydning ved tyveri og marihuanarygning (s. 209 ff.).

(e) *Forhindres kriminaliteten eller flyttes den?* Hvis det lykkes gennem afskrækkelse at reducere en bestemt kriminalitetsform, vil de fleste umiddelbart være glade. Reelt kan det imidlertid betyde, at vi kastes fra asken og ind i ilden. Hvis forretningerne får så effektive tyverialarmer, at indbrudstyvene afskrækkes, kan dette meget vel betyde, at vi får en tilsvarende eller sågar større stigning i antallet indbrud i private hjem. Hvilket ud fra de fleste synspunkter vil være en samfundsmæssig forringelse. Økonomisk betyder de måske det samme, men mentalhygiejnisk er indbrud i boliger langt mere skadelige end indbrud i kontorer og lagre.

Litteratur:

STEVEN BOX: *Power, Crime, and Mystification*. London 1983 (her citeret efter 1986-udgaven).

JOHN BRAITHWAITE: White Collar Crime. *Annual Review of Sociology* 1985 s. 1 ff.

NILS CHRISTIE: Forskning om individualprevensjon kontra almenprevensjon. *Lov og Rett* 1971 s. 49 ff.

D. GLASER: A Review of Crime-Causation Theory and its Application. I N. MORRIS & M. TONRY (Eds.): *Crime and Justice*. Chicago 1979.

Richard McGahey 1985.

MICHAEL LEVI: A Criminological and Sociological Approach to Theories of and Research into Economic Crime. I DAN MAGNUSSON (Ed.): *Economic Crime – programs for future research*. Stockholm 1985. S. 32 ff.

THOMAS MATHIESEN: *Kan fengsel forsvares?* Oslo 1987.

RICHARD A. POSNER: An Economic Theory of the Criminal Law. *Columbia Law Review* 1985 s. 1193 ff.

RICHARD D. SCHWARTZ & SONYA ORLEANS: On Legal Sanctions. *University of Chicago Law Review* 1967 s. 274.

CHARLES R. TITTLE: *Sanctions and Social Deviance: The Question of Deterrence*. New York 1980.

d. Moraldannelse

Medens de ældre almenpræventive straffeteorier især lagde vægt på afskrækkelsen (straffens størrelse og vished), betoner nogle af de mest fremtrædende skandinaviske i dag straffens moraldannende funktion og dermed straffens indirekte påvirkning af kriminaliteten. Opfattelsen går ud på, at straffen er nødvendig for at skabe og bevare moralen i samfundet. Ad denne retlige vej understøttes de ikke-retlige normer, og der opstår på den (indirekte) måde (oplevelsen af) et socialt pres, som i de konkrete situationer hindrer uønskede handlinger.

Der er ingen tvivl om, at lovgivningsmagten i visse tilfælde kan skabe vaner, som eventuelt kan påvirke den almene opfattelse af, hvordan et ordentligt menneske opfører sig. Et eksempel er Sveriges overgang til højrekørsel i 1967; derefter kørte pæne mennesker i højre side af vejen. Hvis lovgivningen fastlægger en maksimalrente for udlån, er det tænkeligt, at renter over denne størrelse efterhånden ikke blot vil blive anset for lovstridige, men også som "ågerrenter" og umoralske. Mulighederne for en moralskabelse eller -understøttelse afhænger dog af, hvilket livsområde, vi befinder os på – om det er et moralsk ladet eller et moralsk neutralt område.

Lovgivning på et moralsk neutralt område vil kun sjældent kunne ændre dettes karakter af at være moralsk neutralt – i hvert fald ikke på kortere sigt. Tilhængerne af denne straffeteori taler derfor også om, at den ene generations lovgivning kan blive den næste generations moral.

På moralsk ladede områder vil lovgivningens virkninger afhænge af, om den skal understøtte eller modarbejde samfundsmoralen. Hvis lovgivningen og strafferetsplejen understøtter den almindelige opfattelse, vil denne måske i visse tilfælde kunne styrkes. Effekten er dog i almindelighed næppe stor.

Efter den store skandale om Lockheed Aircraft Corporations bestikkelse af japanske regeringsmedlemmer med flere gennemførtes der i U.S.A. en Foreign and Corrupt Practices Act (1977). Michael Levi fandt i en undersøgelse (1987) af holdningerne til forskellige forbrydelser, at u.s.amerikanske oversøiske selskaber udtrykte større afstandtagen fra oversøisk korruption, end andre selskaber gjorde. Levi ser dette som et muligt udslag af den gennemførte lov. Det mest sandsynlige er dog nok, at såvel lovgivningen som holdningen hos virksomhedslederne er følger af den (ændrede) almindelige vurdering, der skabtes af debatten omkring Lockheed selskabet.

Hvis lovgivningen sker på et moralsk ladet område, men i strid med den fremherskende moral, vil den kun have få chancer. I hvert fald ikke medmindre de kriminaliserede handlinger er meget synlige. Og i så fald er det gennem afskrækkelse, ikke gennem moralpåvirkning.

Det vil sige, at lovgivningen i praksis kun kan styrke en allerede eksisterende moral. Og formentlig kun, hvis befolkningen ikke opfatter det hele på den måde, at den nu kan forholde sig passiv, fordi det offentlige har overtaget håndhævelsen. Realistisk set, er der således næppe grund til at tro, at der kan skabes megen moral ved hjælp af straffelovgivning. Og det er måske meget heldigt. Nutidens strafferet er gennemsyret af synspunkter fra 1700tallets moralopfattelse. Strafferettens mest fundamentale dele udtrykker en luthersk intentionalisme upåvirket af samfundsændringer og udviklingen inden for den almene etik. Det gør det i hvert fald vanskeligt at acceptere som retspolitisk mål, at det bør være den nuværende strafferets formål at påvirke den almindelige moral.

Derimod kan den offentlige debat omkring lovforslag på samme måde som andre former for offentlig debat påvirke samfundsmoralen og dermed borgernes adfærd.

Litteratur:

JAY S. ALBANESE: Zehn Jahre danach: Die Lockheed-Auslandszahlungen – Bestechung oder Erpressung? I KARLHANS LIEBL (Hrg.): *Internationale Forschungsergebnisse auf dem Gebiet der Wirtschaftskriminalität*. Pfaffenweiler 1987. S. 8 ff.

JOHS. ANDENÆS: Strafferet og moraldanning. I *Festskrift for P. O. Ekelöf*. Stockholm 1972. S. 37 ff.

Johs. Andenæs 1977.

MICHAEL LEVI: *Regulating Fraud*. London 1987.

NIGEL WALKER: Morality and the Criminal Law. *The Howard Journal* 1964.

e. Uskadeliggørelse ('inkapacitering').

Medens de fremherskende individualpræventive teorier tidligere koncentrerede sig om psykiatrisk, psykologisk og/eller pædagogisk påvirkning (behandling) af den kriminelle, er en fremtrædende form for individualpræventiv tankegang (i udlandet) i disse år baseret på en tanke om uskadeliggørelse gennem indespærring ('incapacitering'). Grundtanken i denne straffeteori er, at lovbryderen skal uskadeliggøres ved at blive fjernet fra samfundet.

Det 1ste problem er, at denne teori i ren form ikke fortæller, hvordan man skal hindre personens første kriminalitet, men kun tilbagefaldet. Det 2det er, at såvel praktiske som etiske hensyn forbyder, at alle lovbyggere isoleres på livstid. Det er åbenbart, at vi må "nøjes" med træffe virkelig drastiske foranstaltninger over for de egentlig farlige. Og disse kan ikke findes med blot en tilnærmeligvis acceptabel sikkerhed; det gælder såvel om psykiatere og psykologer, som om jurister. Vanskelighederne med at sortere de kriminelle hænger formentlig sammen med, at kriminalitet i højere grad er situationsbestemt end personbestemt.

Hertil kommer, at det er moralsk suspekt at straffe personer for forbrydelser, som de endnu ikke har begået. (Smh. Thomas Mathiesen s. 122 ff.).

Litteratur:

ANDREW von HIRSCH: Selective Incapacitation Reexamined: The National Academy of Sciences' Report on Criminal Careers and "Career Criminals". *Criminal Justice Ethics* 1988 s. 19 ff.

Thomas Mathiesen 1987.

4. Sammenfatning

Sammenfattende viser denne meget korte gennemgang af de fremherskende straffeteorier vanskelighederne ved at finde en acceptabel teori. At påføre andre mennesker lidelse uden et velbegrundet formål er altid uetisk. Når dette formål ikke kan findes på en velbegrundet måde, fører dette til, at man ikke kommer uden om at advokere for den hurtigst gennemførlige reduktion af det strafferetlige system. Det har da også været et fremtrædende træk i de sidste 25 års kriminalpolitiske debat. En skole inden for denne bevægelse karakteriseres som 'abolitionister'.

En del tilhængere af af- og nedkriminalisering har undtaget de økonomisk kriminelle. En sådan begrænsning er dog meningsløs; den er rent emotionel. Hovedparten af argumenterne til fordel for af- og nedkriminalisering gælder i lige så høj grad for lovovertrædere med slips som for lovovertrædere uden. Dertil kommer, at der ud fra de samme personers

typiske syn på økonomisk kriminelle er endnu mindre at risikere på dette område. "For er det en kriminalitet som i dag i hvert fall ikke blir kontrollert gjennom kriminalisering, så er det denne [den store økonomiske kriminaliteten]" (Thomas Mathiesen s. 253).

Reduktion af straffesystemet virker ofte i praksis som et meget livsfjernt mål. Og det gælder selv om kravet kan være nok så velbegrunnet. At kravet om drastiske af- og nedkriminaliseringer faktisk har vanskeligt ved at blive accepteret af såvel politikere som praktikere, skyldes formentlig en almenmenneskelig tendens til at nægte at opgive selv en modbevist opfattelse, så længe man ikke har en anden at sætte i stedet. I hvert fald, når opfattelsen er så nedgroet, som disse er. Det højeste, man kan opnå, er, at folk psykologisk set flygter til den "mindst modbeviste" opfattelse af omverdenen. Inden for straffeteoriernes historie viser det sig i pendulsvingene mellem almenpræventive skoler og individualpræventive skoler. Og når begge trænges tilstrækkeligt kraftigt, flygtes der til metafysiske retfærdighedsbetragtninger.

Litteratur:

NILS CHRISTIE: *Pinens begrensning*. Oslo og København 1982.

Thomas Mathiesen 1987.

IX. Strafferetlige tiltag II: Strafudmåling

A. Retshistorisk skitse

Den kriminalpolitiske bedømmelse af de forskellige forbrydelsesarter har ændret sig betydeligt med tiden. Straffene for tyveri og andre berigelsesforbrydelser mod privatpersoner er uafladeligt blevet mildere siden midten af 1700tallet. Dette kan være en naturlig følge af, at formuegoder ikke længere har den samme betydning for private personers muligheder for at overleve, som de har haft tidligere. Derimod er straffene for lignende forbrydelser mod det offentlige, f. eks. skattesvig, blevet skærpede i de senere årtier. Dette kan skyldes, at det statslige apparat – i ordenes videste forstand – siden begyndelsen af 1930'erne har påtaget sig en række nye opgaver, som skal finansieres ved hjælp af skatter, afgifter og told. I nutiden er det ikke strengt nødvendigt for privatpersoner at have penge for at overleve, men staten må have dem for at opfylde sine opgaver.

En anden meget langstrakt tendens – også den kan føres mere end 200 år tilbage – er, at voldelige handlinger bedømmes som mere og mere uacceptable. Det har for det 1ste medført, at området for den lovlige vold til stadighed er blevet indskrænket, så der nu kun er en snæver rest tilbage for politi m.fl. Arbejdsgivere, skolelærere o.s.v. har ikke længere nogen korporlig revselsesret. Den skærpede afstandtagen viser sig for det 2det i, at straffene for overtrædelser af bestemmelserne om legemsbeskadigelse, forvoldelse af livsfare o.s.v. efterhånden blevet hårdere. På den økonomiske kriminalitets område afspejler det sig i strafferammerne på miljø- og arbejdsmiljøområderne. Der er dog stadig betydelig forskel på bedømmelsen af vold efter straffeloven og arbejdsskader efter arbejdsmiljøloven.

B. Den almindelige retsbevidsthed

Et er, hvad juristerne fastsætter som den "rette" straf. Et andet kan være, hvordan gennemsnittsborgeren, "kvinden/manden på gaden", vurderer slige handlinger. I de senere år er der gennemført en række retssociologiske og kriminologiske undersøgelser af befolkningens og befolkningsgruppers

vurdering af forskellige lovovertrædelsers grovhed. I en del af dem indgår spørgsmål om skattesvig, sort arbejde m.m., men det er sjældent, at spørgsmålene er formulerede således, at de kun dækker de dele af området, som har karakter af økonomisk kriminalitet i snæver forstand.

Der synes at være en almindelig tendens til, at jo mere generelt spørgsmålet om det ønskværdige straffniveau er formuleret, jo strengere straffe ønsker "kvinden/manden på gaden". De svarer altid ja til spørgsmål af typen: "Skal straffene skærpes? Bør voldsforbrydere/røvere/voldtægtsmænd o.s.v. straffes strengere?" Dette hænger sikkert delvis sammen med, at de fleste i sådanne situationer er tilbøjelige til at forestille sig hændelsesforløb hentet fra forbrydelsens groveste ende, ikke fra den mildeste, og ej heller fra den typiske del af den skala, som handlingerne i virkelighedens verden er spredt udover. Omvendt bliver ønsket om en streng straf mindre og mindre, jo mere viden den pågældende bibringes. Når et hypotetisk eller virkeligt hændelsesforløb beskrives fyldigt for "kvinden/manden på gaden", vil denne ofte foreslå en straf, som ikke adskiller sig væsentligt fra den takst, som faktisk anvendes i retspraksis. (Dette synes i hvert fald at gælde i de forholdsvis homogene nordiske lande). Også af den grund er det særdeles beklageligt, at næsten alle undersøgelser bruger så kortfattede sagsbeskrivelser, at der er grund til at tro, at svarene kan være blevet "skæve" af den grund.

Et andet gennemgående træk er, at de adspurgte tillægger skadens størrelse (beløbet) en meget stor betydning i forbindelse med vurderingen af grovheden.

Nogle undersøgelser tyder også på, at virksomhedernes kriminalitet ses som grovere end kriminalitet mod virksomheder. Tilsvarende bedømmes ejendomsforbrydelser mod enkeltpersoner som grovere end ejendomsforbrydelser mod myndigheder og virksomheder.

Undersøgelserne er af mange grunde gennemgående uegnede til at vise noget om, hvad der bør være straffenes absolutte niveau, men de kan give en væsentlig information om, hvordan folk betragter forbrydelsernes indbyrdes placering på en skala. Kriminalpolitisk må det kraftigt understreges, at det ikke er nogen selvfølge, at straffeniveauet og/eller den indbyrdes rangfølge af lovovertrædelserne bør følge opinionsmålingernes resultater. Det er ikke altid forkert at lytte til fagfolk eller at gøre sig grundige overvejelser i stedet for at følge helt spontane reaktioner fra personer med yderst begrænset viden.

AIM har i 1985 undersøgt den danske befolknings vurdering af en række lovovertrædelser, som alle førte til et udbytte på 1000 kr. (Balvig & Høigård

s. 23). De følgende tal angiver, hvor mange der mener, at den pågældende lovovertrædelse er meget alvorlig:

Lave en P-skade og køre	74 %
Tage ting fra arbejdspladsen	65 %
Lægge på erstatningskrav til forsikringsselskab .	40 %
Opgive for lidt på selvangivelsen	36 %
Ikke betale rigtig licens	25 %
Smugle vin, spiritus m.v.	16 %

Som et andet eksempel på undersøgelser af lovovertrædelsers grovhed og indbyrdes rangorden kan bruges følgende tabel (fra Jones & Levi). Den gengiver svarene fra nogle 25-54-årige personer. De adspurgte var blevet bedt om at indplacere nogle forbrydelser på en skala fra 1 (det mindst alvorlige) til 11 (det mest alvorlige):

A bogus mail-order company obtains £ 1000 from private individuals	8,18
A bogus company obtains £ 2000 in goods from a large manufacturer	7,20
A car dealer 'clocks' a car by 20 000 miles	6,32
Dishonestly obtaining £ 20 social security	5,74

Man kan også få et indtryk af folks vurderinger ved at spørge dem om, hvad de selv kunne begå (fra Johnston & Wood):

Might do it	Age Group			
	18-24	25-34	35-54	55-
Evade VAT <oms> on repair	80 %	80 %	73 %	50 %
Bribe dustmen to take away rubbish	70 %	65 %	63 %	45 %
Pocket extra change from shop	40 %	27 %	17 %	6 %

En afstandtagen fra en handling er imidlertid ikke nødvendigvis det samme som, at den pågældende mener, at handlingen er strafværdig. Dette kan illustreres ved følgende tabel (fra van Houtte & Vinke), hvor "Dis." betyder "Disapproval" og "Pun." står for "Punishment":

	Neder- landene		Belgien	
	Dis.	Pun.	Dis.	Pun.
S. fakes his accounts by shifting a decimal point. The income figure for his tax-return is reduced by 10 000 guilders as a result of this manipulation	94 %	89 %	81 %	77 %
S. disregards the safety regulations in a factory	98 %	82 %	95 %	77 %
S. changes a receipt for 10 guilders into 100 guilders in order to deduce this amount from his taxable income	94 %	75 %	80 %	69 %
S. sells liquor without the requisite permit	82 %	75 %	69 %	63 %
S. does not allow the revenue office to examine his accounts	88 %	59 %	71 %	55 %
S. backdates a receipt for tax deduction purposes	76 %	57 %	66 %	54 %
S. orders his workmen to work overtime without a permit	49 %	38 %	61 %	51 %
A doctor redecorates his office and living-room. All costs are booked as expenditure for his practice	56 %	33 %	65 %	49 %
S. keeps his pub open after closing time ..	72 %	55 %	53 %	43 %
A wage-earner does odd jobs on his own account in his spare time, earning 500 guilders a year extra. He does not record this income on his tax return	30 %	19 %	22 %	15 %

Af denne tabel fremgår det også, at der kan være store forskelle mellem to lande, som ellers på mange måder ligner hinanden. Des større varsomhed må vises, når det drejer sig om at sammenligne lande med meget forskellige kulturer.

En lidt mere gradueret bedømmelse af strafværdigheden findes i en svensk opinionsmåling (SIFO 1980-01-08):

	Hur stort brott?			
	Stort	Litet	Inget	Ej svar
En byggnadsarbetare är ensamföretagare och tjänar på olika jobb 10.000 kr. utan kvitto, som han inte deklarerar	66 %	29 %	3 %	2 %
En man har sin utkomst från en grävmaskin och gör ett dike år en bonde för 1.000 kr. utan etc.	38 %	53 %	7 %	2 %
En verkstadsarbetare hjälper till att installera ett avlopp i en somerstuga och får 1.000 kr. etc.	12 %	62 %	25 %	1 %
En rörmokare och en målare byter tjänster för 1.000 kr. utan att skatta	10 %	42 %	46 %	1 %

C. Dansk strafferet

Lovgivningningen og de andre former for retsskabelse drejer sig ikke kun om, hvorvidt der skal bruges straf eller ej; det er ikke blot et spørgsmål, om en handling bør kriminaliseres eller ej. Det er mindst lige så vigtigt at finde ud af, hvad straffen bør være, hvis/når man gør handlingen strafbar. Hvordan skal *den generelle eller konkrete strafudmåling* foregå? Hvad skal der tillægges vægt? Det er åbenbart, at forskellige lovovertrædelser behandles vidt forskelligt i retssystemet – med eller uden føje. Sammenhold sanktionerne, som er blevet brugt i de følgende eksempler (og bemærk i denne forbindelse, at der meget vel kan være erstatningsforpligtelser og store sagsomkostninger, som, uden at blive nævnt her, vil blive lagt oven i straffen):

To indbrudstyre dræbte en lejligheds indehaver. Den ene blev idømt 16 års fængsel; den anden, der kun var 21 år, fik 12 års fængsel. (Højesterets dom fra 1986).

En mand kvalte sin hustru, efter at hun havde indgivet separationsandragende og var flyttet fra lejligheden med deres 5-årige barn. 12 års fængsel. (Højesterets dom fra 1983).

En chauffør svingede til højre og dræbte derved en cyklist, der kom kørende på cykelstien. 20 dagbøder à 150 kr. og betinget frakendelse af kørekortet. (Vestre Landsrets dom fra 1986).

En byggevirksomhed lod udføre tagarbejde i 4 m højde uden sikkerhedsnet og sikkerhedsbælte. En arbejder styrtede ned og brækkede lårbenet m.m. Bøde på 10 000 kr. (Vestre Landsrets dom fra 1984).

Salg til U-lande af medicin, som er forbudt af sundhedsgrunde her i landet. Straffrit.

Tre 16-17-årige malede graffiti på S-tog og bygninger, henholdsvis 16, 12 og 9 gange. Den ene fik 60 dages hæfte, hvoraf de 30 dage var betingede, samt erstatningspligt på 24 000 kr. til DSB. De to andre fik hver 40 dages hæfte (heraf 20 dage betinget), samt henholdsvis 18 000 kr. og 14 000 kr. i erstatning til DSB. (Højesterets dom fra 1988).

Utsigtet, men ulovlig udledning af 5 t insektbekæmpelsesmiddel i fjord. Bøde på 40 000 kr. (Vestre Landsrets dom fra 1985).

Disse domme er udtryk for retssystemets vurdering af handlingernes grovhed. Først har Folketinget fastsat rammen for strafudmålingen; dernæst har domstolen bestemt, hvad straffen helt præcist skal være i det konkrete tilfælde. Dette skal ske på grundlag af de centrale strafudmålingsprincipper, som fremgår af straffelovens § 80:

"Stk. 1. Ved straffens udmåling skal der tages hensyn til lovovertrædelsens grovhed og til oplysninger om gerningsmandens person, herunder om hans almindelige personlige og sociale forhold, hans forhold før og efter gerningen samt hans bevæggrunde til denne.

Stk. 1. At gerningen er udført af flere i forening, vil i reglen være at anse som en skærpende omstændighed."

I henhold til straffelovens § 2 skal disse principper ikke blot bruges på straffelovsbrud, men også på særlovsovertrædelser.

Som det ses, falder hensynene efter loven i to grupper: en, der knytter sig til handlingen, og en, der knytter sig til personen. I retspraksis er der på mangfoldige områder faktisk sket en standardisering af straffen ud fra egenskaber ved *handlingen*. Det betyder med andre ord, at man næsten altid undlader at tage de personlige forhold i betragtning, eller at de tillægges ringe betydning ved siden af handlingen. Det gælder eksempelvis ved fastsættelsen af bøder for bagatelagtige færdselsforseelser, ved de store bøder og de korte frihedsstraffe for spritkørsel, og for den sags skyld også ved de lange frihedsstraffe for narkotikaforbrydelser.

En lignende tendens kan iagttages på visse områder af økonomisk kriminalitet.

Se f. eks. følgende formulering i rigsadvokatens meddelelse nr. 8/1986 vedrørende grænsen for frihedsstraf ved overtrædelse af fiskallovgivningen: "Ved forsætlige overtrædelser af fiskallovgivningen – bortset fra toldlovsovertrædelser – anvendes frihedsstraf, når den unddragne skat eller afgift overstiger 100.000 kr."

Inden for forvaltningsstrafferetten begynder en straffesag typisk med en undersøgelse, som gennemføres af forvaltningsmyndigheden. Når den er afsluttet, sendes sagens akter til politiet med en anmodning om, at der må

blive rejst tiltale. I denne forbindelse giver forvaltningsmyndigheden hyppigt udtryk for, hvilken straf anklagemyndigheden bør søge at opnå hos domstolene. Statsadvokat Karsten Hjorth har sagt, at særmmyndigheder ofte vil ønske urealistisk strenge straffe og en meget standardiseret sanktionspraksis. Anklagemyndigheden må – ifølge ham – sikre, at der på trods af dette ønske tages hensyn til balancen mellem forskellige typer af lovovertrædelser, den hidtidige praksis, den tid der er forløbet siden forbrydelsen, de foranstaltninger som den pågældende har gjort eller prøvet at gøre for at afhjælpe det ulovlige forhold og den *sigtedes personlige, navnlig økonomiske forhold*.

Denne påpegning er i god samsvar med § 80s krav.

Efter princippet i straffelovens § 84, stk. 1, nr. 8, skal der ved strafudmålingen tages hensyn til, at den dømte frivilligt har bestræbt sig på at genoprette den skete skade. Man får derfor ikke håbe, at Ellen Margrethe Basse har ret i, at dette "nok er særegent for straffepraksis inden for bygge- og miljøområdet" (s. 873).

For så vidt angår det sidste led i Hjorths opregning, har hans forbehold formentlig et mere begrænset område, end man umiddelbart kunne tro. Og dette gælder til trods for, at straffelovens § 51, stk. 3, udtrykkeligt har fremhævet, at der ved fastsættelsen af bøder vil "være at tage særligt hensyn til den skyldiges betalingsevne".

I 1972 fastlagde Højesteret principperne for udmålingen af bøder i kildeskattesager. Bøderne blev fastsat efter en bestemt procentsats per måned af den til enhver tid værende restance. Rigsadvokat Per Lindegaard og Birgitte Vestberg gav dommene følgende rammende kommentar: "Hverken markeds- eller personaleforhold, eller de tiltaltes dårlige økonomiske forhold i form af ringe indtægt eller negativ formue, har haft indflydelse på bødefastsættelsen i disse sager, hvor Højesteret har frigjort sig fra principperne i straffelovens § 51, og alene ladet bødens størrelse afhænge af lovovertrædelsens omfang".

Hvis der er tale om en straffelovsovertrædelse og hvis bøden afgøres af en dommer (i modsætning til bøder, der vedtages ved en aftale mellem den sigtede og politiet eller en anden administrativ myndighed), skal bøden normalt have karakter af dagbøder. Antallet af dagbøder skal vise forbrydelsens grovhed og den enkelte dagbod skal vise den tiltaltes gennemsnitlige dagsindtægt, jfr. straffelovens § 51, stk. 1. Til trods for den klare lovbestemmelse har domstolene også standardiseret disse bøder. Det kommer markant frem, når anklagemyndigheden i en vejledning kan skrive således:

"Normaldagbøden har i en lang årrække været 100 kr. og bør søges hævet på anklagemyndighedens initiativ, også af hensyn til en bedre harmonisering med bødeforvandlingsstraffene ved sumbøder. Udgangspunktet for anklagemyndighedens påstand bør her være en dagbødsstørrelse på 150 kr., men således at en lavere dagbod ... accepteres af hensyn til en passende afrunding af det samlede bødebeløb."

(Rigsadvokatens meddelelse nr. 3/1988).

Standardiseringen ud fra forbrydelsens grovhed gælder ikke overalt. I god overensstemmelse med lovens strafudmålingsprincipper er det lettere at få en betinget dom for berigelsesforbrydelser, f. eks. underslæb og mandatsvig, hvis den skyldige lever under *gode sociale forhold*.

Det har været gjort gældende, at domstolene ved udmålingen af en forskyldt fængselsstrafs længde også burde tage hensyn til, at økonomisk kriminelle fra de højere sociale lag på grund af straffen indirekte rammes af betydelige sociale skader af anden art (statustab). Det er også blevet påstået, at højstatusfolk lider mere end lavstatusfolk ved at sidde i fængsel, således at deres straf burde være kortere. På den anden side er det blevet sagt, at højstatusfolk burde straffes strengere, fordi de er eller i hvert fald har været i en begunstiget social situation, så deres lovovertrædelse ikke på samme måde kan undskyldes med, at de har været i nød.

De nævnte argumenter bør ikke tillægges vægt ved strafudmålingen efter gældende dansk ret. Derimod kan det være berettiget at tage et vist hensyn til, at den pågældende på grund af lovovertrædelsen er blevet afskediget fra sit arbejde, jfr. princippet i straffelovens § 87.

Selv efter anklagemyndighedens reduktion af særmyndighedens strafkrav vil der i praksis ofte ske en yderligere mindskning, når domstolene udmåler den faktisk forskyldte straf. Karsten Hjorth (s. 142 f.) peger i denne forbindelse på følgende, *andre omstændigheder*, som i praksis drages ind:

1) Domstolene følger befolkningens almindelige opfattelse, hvorefter f. eks. miljølovsovertrædelser er mindre grove end f. eks. vold.

2) Virksomheden anses for nyttig i lokalområdet, f. eks. af hensyn til beskæftigelsen. Det kan have gjort, at den kommunale tilsynsmyndighed gennem længere tid har set gennem fingrene med overtrædelsen.

I sensommeren 1988 udtalte en borgmester fra Nordvestjylland, at man der ser med andre øjne på forureningsindustri og udslip af giftige kemikalier, end loven foreskriver. På den måde søgte han at lokke virksomheder til området. (Bornstein).

På samme tid opstod der en kraftig diskussion om kommunernes skatteligning af store erhvervsvirksomheder. Enkelte kommuner forhøjede kun et par procent af virksomhedernes skattegrundlag. Andre kommuner var helt oppe omkring 30 %. Formanden for Foreningen af Skatteråd, Kristian Thulesen udtalte i den anledning: "Meget tyder på, at der ligger en bevidst politik bag fra kommunernes side. Når et firma skal flytte eller etablere sig, ser de også på, hvilke kommuner der tillader mest i skattemæssig henseende. Det ved kommunerne sikkert godt." (Søndagsavisen 30. oktober 1988).

3) Domstolene ønsker meget klare direktiver fra lovgivningsmagten, før de bryder strafudmålingstraditionen.

4) Det er meget svært at bevise forsæt. Strafudmålingen forudsætter derfor, at der (højst) har været uagtsomhed hos den dømte. Det betyder, at strafudmålingen i disse sager bør sammenholdes med den generelt lave udmåling ved (andre) uagtsomhedsdelikter.

Det er også ganske legitimt, at domstolene tager hensyn til, at den dømte allerede har "afsonet" en del af sin straf gennem den langvarige sagsbehandling med mange retsmøder, jfr. princippet i straffelovens §§ 86 og 87.

D. Den retspolitiske debat

På Christiansborg og i massemedierne kritiseres domstolenes strafudmåling i økonomiske sager hyppigt. Kritikken går især ud på, at økonomisk kriminalitet bedømmes mildere end anden tilsvarende kriminalitet, og at straffene for økonomisk kriminalitet er så lave, at det kan betale sig at forurene, at spare på arbejdernes beskyttelsesforanstaltninger, at snyde i skat o.s.v.

1. Straffenes relative niveau

Det mest fundamentale retfærdighedskrav er, at det ens skal behandles ens. Det er derfor nærliggende at undersøge, om straffene på det her behandlede område er på samme niveau, som gælder eller bruges for andre lovovertrædelser, der svarer til dette.

Det 1ste spørgsmål bliver, *hvad der skal inddrages i sammenligningen*. Kan man med føje nøjes med at sammenligne det objektive, handlingen, eller skal der også tages hensyn til de subjektive elementer, gerningspersonen. Og hvilke er de relevante elementer (objektive og/eller subjektive)? Kan man f. eks. se bort fra, at de fleste, der findes skyldige i de større økonomiske sager, er førstegangsstraffede med ordnede sociale forhold? Det er, som sagt, elementer, som ved de almindelige berigelsesforbrydelser taler for at anvende betinget straf.

Når man (alene) sammenligner handlingerne, bliver det 2det problem: *Hvorledes skal man vægte forskellige handlinger?*

Hvorledes skal man f. eks. vurdere en miljøforurening, der skønnes at ville forøge procenten af kræfttilfælde på egnen i de kommende årtier, over for en uforsvarlig omgang med skydevåben, eller over for en forsætlig eller uagtsom legemsbeskadigelse ved bilkørsel. Dette vanskeligt besvarlige spørgsmål er dog nærmest af teoretisk interesse. I praksis synes det at være åbenbart, at domstolene anvender en langt mildere udmåling, når en person udsætter en ubestemt kreds af personer for skader, end når offeret er et konkret, identificeret individ. Det er også tydeligt, at midlet er af afgørende betydning; når skaden voldes ved fysiske angreb (slag, økser,

skydevåben o.s.v.) bedømmes det hele langt strengere, end når skaden voldes ved kemikalieudslip, udgravninger m.m. Ved legemsangreb af de typer, der bedømmes efter straffeloven, er den altovervejende sanktion en ubetinget frihedsstraf; ved "legemsangreb" som led i miljø- eller arbejds-miljøkriminalitet anvendes bøder.

Inden for denne bogs område anvendes frihedsstraf i praksis kun ved grove fiskale lovovertrædelser; men selv her er maksimumstraffen typisk halvt så høj, når offeret for svigen er statskassen, som når den besværges af en privatperson eller et privat selskab (sammenhold f. eks. straffelovens §§ 286 og 289).

Det er næppe berettiget at påstå, at domstolene ikke behandler ens forhold ens; den danske domstolsstruktur og den danske praksis for udnævnelse af dommere sikrer en høj grad af homogenitet. Derimod kan man retspolitisk diskutere domstolenes kriterier for, hvad der er sammenlignelige handlinger. Dansk strafudmåling bestemmes først og fremmest af en fast tradition. Der har nok været en tendens til, at domstolene for ukritisk har fortsat den traditionelle udmåling uden at overveje berettigelsen heraf, herunder ikke mindst om samfundet og samfundets værdier er blevet ændrede. En større åbenhed på dette punkt ville formentlig påvirke den af Karsten Hjorth nævnte balance mellem forskellige typer af forbrydelser.

I U.S.A. har man haft en ganske lignende debat. Det u.s.amerikanske system er formentlig på godt og ondt væsentligt mere åbent over for påvirkninger fra det omgivende samfund end det danske. I U.S.A. har man i de senere år set en stigende tendens til at bedømme de grovere økonomiske forbrydelser som "traditionelle forbrydelser". En lignende tendens er måske på vej i U.K.

I *the Ford Pinto case* (1978) blev der rejst tiltale mod Ford Company for uagtsomt drab. Ford havde markedsført og solgt Pinto-modellen, selv om bilen var konstrueret på en måde, så den eksploderede ved selv ret ubetydelige påkørsler bagfra, og selv om en ændring kun ville have medført en minimal merudgift. Et internt memorandum havde konkluderet, at fabrikken ikke skulle foretage den tekniske ændring, som ville koste \$ 11 per bil, eftersom det blev beregnet, at det kun ville redde 180 liv om året. Selskabet gjorde først noget ved konstruktionen, da mange hundrede var indebrændt i Pinto-bilerne. Anklagemyndigheden fik ikke held til at få domstolene til at bedømme denne sag efter de almindelige drabsbestemmelser.

I *People v. Film Recovery Systems, Inc.* (1985) blev et aktieselskabs præsident, direktøren for en fabrik og værkstedslederen derimod fundet skyldig i 'murder' og i adskillige tilfælde af hensynsløs fareforvoldelse. De havde på en uforsvarlig måde udsat arbejderne på en kemisk virksomhed for en cyanidforbindelse, og en af arbejderne døde heraf. Straffen blev – for hver af de dømte – 25 års fængsel for drabet og 14 x 364 dage for fareforvoldelsen. Selskabet som sådant blev fundet skyldig i uagtsomt drab og idømt bøder på i alt \$ 28 000.

Tendensen til i stigende grad at ligestille de økonomiske forbrydelser med de ”klassiske” straffelovsovertrædelser kan også findes i den skærpede danske vurdering af de fiskale forbrydelser (især skatte- og toldsvig), men selv på dette punkt er vi – efter min mening – langt fra en ligebehandling.

Man kunne også have anlagt en ganske anden vurdering. Hvis man havde sammenlignet arbejdsmiljøovertrædelser med færdselsforseelser, ville man være kommet frem til, at den nugældende retspraksis fører til urimeligt strenge resultater på arbejdsmiljøområdet.

Dette blev fremhævet af dommer Niels Ehrenreich, Brødstrup. ”Derfor nøjedes han med at give en landmand ... en bøde på 2000 kr. for at have kørt på høstarbejde med sin mejetærsker ... , skønt der manglede en skærm over kraftoverføringsakselen fra traktoren.” (Jyllands-Posten 14. juli 1988).

2. *Straffenes absolutte niveau*

Uanset hvordan de økonomiske forbrydelser skal bedømmes i forhold til andre typer af forbrydelser, må man finde et absolut niveau. I denne forbindelse opstilles det ofte som et krav i medierne og af de politiske organer, at straffen skal afhænge af skadens størrelse. Argumentet får typisk den form, at kriminalitet ikke må kunne betale sig. Derfra drages den slutning, at bøderne skal være så store, at homo oeconomicus ikke vil udsætte sig/sin virksomhed for dem.

Der anlægges hyppigt i denne forbindelse en ret naiv vindings-tab-betragtning. Det lægges til grund – af såvel politikere som jurister – at (bøde)-straffen bør være lige så høj som eller højere end den tilsigtede fortjeneste for at virke handlingsdirigerende.

Derved overses det for det 1ste, at der også bør tages hensyn til sandsynligheden for, at henholdsvis vindingen og den strafferetlige reaktion indtræder. Udgangspunktet burde således snarere formuleres som:

$$\begin{aligned} &\text{sandsynligheden for bøden} \times \text{bøden} > \\ &\text{sandsynligheden for vindingen} \times \text{vindingen}. \end{aligned}$$

Det ville i praksis betyde en mange gange større forhøjelse af bøden.

Argumentet er imidlertid stadig for simpelt. Inden for ledelsespsykologien er det dokumenteret, at der ikke uden videre kan sættes lighedstegn mellem størrelsen af tabet og størrelsen af vindingen, når de anskues som handlingsstyrende faktorer. Hvis en direktør med et to-årsbudget på \$ 300 000 skal træffe en afgørelse i en sag, der (med en mulighed på 50 %) kan indbringe \$ 300 000, vil han ifølge en u.s.amerikansk undersøgelse vige tilbage, hvis risikoen (også af størrelsen 50 %) overstiger \$ 55 000 (Swalm).

Hvis denne beslutningsproces skal karakteriseres som en profitstyret, må det nok siges, at direktører er mindre interesserede i økonomisk vinding for virksomheden end i deres egen personlige risiko for afskedigelse m.m.

Debatten er også blevet forplumret af, at man ikke har gjort sig klart, at der er tre principielt ganske forskellige *mål for de retlige indgreb*:

- 1) genopretning af den skete skade,
- 2) inddragelse af udbyttet ved kriminaliteten, og
- 3) straf for den udviste brøde.

Genopretningen af den skete skade kan være en egentlig retablering. Man kan i visse situationer pålægge virksomheder eller andre at genskabe den tidligere, faktiske situation, f. eks. ved at fjerne bygninger eller affald. Oftest må man dog i stedet nøjes med at retablere den tidligere formuefordeling; den forurenende landmand må betale for de ørreder, som hans gylle har dræbt i dambruget o.s.v. Dette er ikke strafferet, men (især) erstatningsret.

Det erstatningsretlige system lægger afgørende vægt på, at der er en konkret person (eller institution), som er blevet krænket på en konkret måde. I Danmark er det næppe muligt for staten, amtet eller privatpersoner at gennemføre erstatningskrav, når havbunden er blevet ødelagt af udledt gips, når søfugle dør i oliepøler, eller når risikoen for kræft i et område stiger på grund af kemikalieudslip. I U.S.A. kendes blandt andet 'class actions' (hvor grupper eller repræsentanter for grupper anerkendes som søgsmålsberettigede); dette institut kan i nogen grad løse dette problem. Det ville i hvert fald være mere nærliggende at gennemføre ændringer i det danske erstatningsretlige og/eller procesretlige system (af denne eller anden type) end at kræve, at strafferetten skal kompensere for de civilretlige brist.

Dette ville også være i overensstemmelse med den tendens, som der i øvrigt har været i de senere år til at betone offerets betydning i retssystemet. Det gælder såvel videnskabeligt (en omfattende victimologisk forskning) som lovgivningsmæssigt (udvidede regler om erstatning og om procesassistance under forskellige former).

Derimod er det et led i det klassiske, strafferetlige reaktionssystem, at forbryderens *vinding inddrages* (i det omfang det ikke allerede er sket eller vil ske gennem betaling af erstatning). Det er en af *konfiskationsinstituttets* funktioner. Straffeloven har sågar søgt at gøre inddragningen særlig let at

gennemføre ved at slække på kravene til beviset for vindingens størrelse, jfr. § 75, stk. 1:

”Udbyttet ved en strafbar handling eller et hertil svarende beløb kan helt eller delvis konfiskeres. Savnes der fornødent grundlag for at fastslå beløbets størrelse, kan der konfiskeres et beløb, som skønnes at svare til det indvundne udbytte.”

I praksis prøver anklagemyndigheden kun sjældent at gennemføre konfiskationskrav i de økonomiske straffesager (bortset fra sager om ulovligt fiskeri og om handel med udryddelsestruede dyr og planter). Det hævdes ofte, at årsagen til denne passivitet skal søges i, at det, de gange man har prøvet, har vist sig for vanskeligt at løfte selv det reducerede beviskrav. En naturlig konsekvens af dette synes at være, at man bør nedtone de sædvanlige påstande om de store fortjenester, som opnås gennem økonomisk kriminalitet. Når anklagemyndigheden ikke engang kan få domstolene til at skønne over vindingen, må påstande af den type antageligt være urimeligt svagt funderede.

I stedet er det lykkedes at få domstolene til at tage de voldte skader og risici samt den mulige vinding i betragtning som *strafudmålingsfaktorer*. Domstolene vælger på den måde ofte at acceptere ganske løse påstande om vinding. Der sker reelt en konfiskation – uden at konfiskationsbetingelserne nødvendigvis er opfyldte.

En virksomhed, der fremkaldte film, havde udledt spildevand, der indeholdt for meget sølv, i stedet for at aflevere fremkalder- og fikservæskerne til den lokale modtagestation for kemikalieaffald. Det var ubestridt opgjort, at virksomhedens besparelse udgjorde ca. 310 000 kr. Virksomheden blev herefter pålagt en bøde på 310 000 kr. og direktøren en bøde på 40 000 kr. (Retten i Århus 17. februar 1987).

Dommen kan illustrere, at der til tider er en ganske nøje sammenhæng mellem vinding og bødeudmåling.

Tilsvarende kan også illustreres af en ny dom (Ugeskrift for Retsvæsen 1989 s. 13): En arbejdsgiver og en arbejdsleder havde ikke sørget for forsvarlig afstivning m.m. i en udgravning. En arbejder, som nivellerede bunden, blev dræbt ved et jordskred. Højesteret fastslog: ”Ved fastsættelsen af bøder i medfør af arbejdsmiljølovens § 83 ... må der ... tages hensyn til den økonomiske interesse, der kan være forbundet med at tilsidesætte sikkerhedsforskrifter. Det er oplyst, at merudgifterne ved at udføre udgravningen forskriftsmæssigt ville have været omkring 30.000 kr. Herefter finder Højesteret, at selskabets bøde bør forhøjes til 40.000 kr.”

Domstolenes praksis har nogen støtte i straffelovens § 51, stk. 2, og megen i specialbestemmelsen i miljøbeskyttelseslovens § 83, stk. 5. Og det er derfor først og fremmest sådanne bestemmelsers eksistensberettigelse, som jeg

betvivler. De forårsager, at systemet bliver forplumret. Ved en bevidst adskillelse af retablering, inddragelse af vinding og pålæg af straf (fremmet gennem ophævelsen af straffelovens § 51, stk. 2, og miljøbeskyttelseslovens § 83, stk. 5) ville systemet blive klarere og rimeligere. Det ville måske også få den uberettigede del af kritikken til at forstumme.

3. Hvem skal udmåle straffen?

I ældre tid var straffelovene meget specificerede, og lovgiveren havde på forhånd lagt meget snævre rammer for dommernes strafudmåling i de konkrete sager. I perioder har store dele af straffene været helt lovbestemte. Jfr. f. eks. følgende bestemmelse fra toldforordningen af 1768:

”Dersom nogen fører fremmed Humle Landverts fra Hertugdømmene ind i Danmark, videre end til Colding og Ribe, da skal, af hver Karre med Humle, som betrædes, betales i Straf 20 Rigsdaler.”

I nyere tid har der været en tendens til at udvide domstolenes beføjelser på dette punkt. Til trods for at de eksisterende rammer er så vide, at det er vanskeligt at forstå, at de kan snære, har domstolene desuden i praksis taget lovgivningsmagtens anvisninger ganske let (jfr. W. E. v. Eyben om straffesammensætningens ringe betydning og eksemplerne ovenfor om strafudmålingshensynene).

I de senere år er det i U.S.A. blevet kraftigt kritiseret, at domstolene og de straffuldbyrdende myndigheder har så vide og så skønsmæssige beføjelser til at gøre indgreb i borgernes personlige frihed og økonomi. Lignende opfattelser er kommet til orde i Finland, Sverige og Vesttyskland. I Danmark har de toneangivende jurister i Straffelovrådet indtaget det stik modsatte standpunkt. Her er troen på, at domstolene intuitivt kan finde den ”rigtige” dom, så stor, at rådet har foreslået at fjerne alle minima og en del af de øvrige strafudmålingsanvisninger fra loven.

E. Alternativer

Straf er en bevidst tilføjelse af lidelse og som sådan etisk suspekt. Allerede af den grund er det meget væsentligt, at man tager hensyn til den almindelige proportionalitetsgrundsætning, som går ud på, at man aldrig bør bruge en retlig reaktion, hvis man kunne opnå det tilstræbte mål med en mindre indgribende. Dette falder godt i tråd med den almindelige tendens til at erstatte strafferetlige sanktioner med andre reaktioner.

Bernd Schünemann (fra Vesttyskland) har i denne forbindelse betonet,

at det er vanskeligt at finde andre sanktioner, som på den ene side er lige så effektive som straf og på den anden side mindre indgribende end den nødvendige straf kan være. Fra hans liste kan nævnes følgende muligheder:

1) den ellers strafværdige handling kan gøres unyttig ved f. eks. at loven erklærer en aftale, der er indgået i strid med forbudet, for helt eller delvis ugyldig, jfr. f. eks. fortrydelsesretten ved visse forbruger køb,

2) fjernelse af de institutter, der virker kriminogene (d.v.s. kriminalitetsfremmende), f. eks. afskaffelse af subventioner og dermed de mange subventionsbedragerier, eller afskaffelse af de selskabsformer, der har vist sig at tiltrække selskabskriminalitet,

3) fjernelse af regler, der fører til manglende opdagelse af kriminaliteten, f. eks. bank- og skattehemmeligheden,

4) præmiering af den ønskelige adfærd, f. eks. af virksomheder, der udleder rent vand (med den risiko, at vi i stedet får subventionssvig),

5) øgede kontrolbeføjelser til de ansatte, f. eks. på arbejdsmiljøområdet,

6) udvidet revision,

7) øget statslig kontrol,

8) øgede beføjelser til forbrugergrupper, græsrodsbevægelser m.m.,

9) udvidelse af erstatningspligten, og

10) større offentlighed omkring de eksisterende forvaltningssager.

I Norden har man især diskuteret muligheden for at erstatte bøder med afgifter på samme måde som parkeringsbøderne blev erstattet af parkeringsafgifter. Skattesvig, forurening, overlæs m.m. skulle så administrativt kunne pålægges en tarifmæssig afgift, f. eks. beregnet ud fra beløbets størrelse. Det er administrativt set hurtigt, let og effektivt. Set fra en strafferetlig synsvinkel er realiteten den, at man pålægger straf uden at bevise, at straffebetingelserne er opfyldte i den givne sag. Tanken er blevet ført ud i livet i Sverige ('sanktionsavgifter' og 'vite'), men har ikke fundet mange tilhængere i Danmark. Behovet er heller ikke så stort i Danmark; her straffer vi i vidt omfang aktieselskaber og andre juridiske personer; noget sådant er ikke muligt i Sverige.

En anden type af afgifter er 'miljøafgifter', f. eks. freonafgift, der er et smidigt økonomisk styringsmiddel, som anvendes uden hensyn til, om der er sket en lovovertrædelse. Ideen er, at man i stedet for at straffe lovbrøderen pålægger en afgift, der afhænger af forureningsgraden eller -mængden. Fra et økonomisk synspunkt kan det siges, at man tilstræber et system, hvor det er en tilnærmelse til den "usynlige hånd", som styrer i stedet for straffetruslen. Ideen stammer fra Ungarn, hvor forurenende virksomheder blev belagt med en afgift, der kom fra en fond, der ellers skulle have givet arbejderne visse goder, for eksempel børnepasning. Senere er systemet blevet brugt i andre øststater og Japan.

Litteratur:

- MIKAEL SKOU ANDERSEN: Japans miljø – og vores. *Politikens kronik* 13. december 1988.
- FLEMMING BALVIG & CECILIE HØIGÅRD: *Kriminalitet og straf i tal og tekst*. 1988.
- ELLEN MARGRETHE BASSE: Strafferettens almindelige del og særlovsovertrædelser. *Tidsskrift for Rettsvitenskap* 1987 s. 837 ff.
- MICHAEL L. BENSON & ESTEBAN WALKER: Sentencing the White-Collar Offender. *American Sociological Review* 1988 s. 294 ff.
- Betænkning om Håndhævelse af bygge- og miljølovgivningen*. Nr. 981. 1983.
- HENRI BORNSTEIN: Det skæve Danmark. *Politikens kronik* 23.9.1988.
- JOHN BRAITHWAITE: Challenging Just Deserts: Punishing White-Collar Criminals. *The Journal of Criminal Law & Criminology*. 1982 s. 723 ff.
- Samme: The Limits of Economism in Controlling Harmful Corporate Conduct. *Law & Society Review* 1982 s. 481 ff.
- HANS-JÜRGEN BRUNS: Die Bedeutung des Durchschnitts-, des Regel- und des Normalfalls im Strafzumessungsrecht. *Juristenzeitung* 1988 s. 1053 ff.
- FRANCIS T. CULLEN, WILLIAM J. MAAKESTAD & GRAY CAVENDER: *Corporate Crime under Attack. The Ford Pinto Case and Beyond*. Cincinnati 1987.
- Getting away with murder: Federal OSHA [Occupational Safety and Health Act] preemption of state criminal prosecutions for industrial accidents. 'Note' i *Harvard Law Review* 1987 s. 535 ff.
- W. E. v. EYBEN: *Strafudmåling*. Lovens rammer og dommerens udfyldning. 1950.
- BRENT FISSE: Reconstructing Corporate Criminal Law: Deterrence, Retribution, Fault, and Sanctions. *Southern California Law Review* 1983 s. 1141 ff.
- NANCY FRANK: Unintended Murder and Corporate Risk-Taking: Defining the Concept of Justifiability. *Journal of Criminal Justice* 1988 s. 17 ff.
- VAGN GREVE, BENT UNMACK LARSEN & PER LINDEGAARD: *Kommenteret straffelov. Almindelig del*. 4. udg. 1989.
- JOHN HAGAN & PATRICIA PARKER: White-Collar Crime and Punishment: The Class Structure and Legal Sanctions of Securities Violations. *American Sociological Review* 1985 s. 302 ff.
- ANDREW von HIRSCH: Desert and White-Collar Criminality: A Response to Dr. Braithwaite. *The Journal of Criminal Law & Criminology* 1982 s. 1164 ff.
- KARSTEN HJORTH: Om anklagerne i relation til særlige specialmyndigheder. I *Rapport från kontaktseminariet i Esbo, Finland* 1987. Helsingfors 1988. S. 137 ff.
- KJELL HAAGENSEN & PER OLE JOHANSEN: Økonomisk kriminalitet – teorier og perspektiver. *Sociologi i dag* 1983 s. 1 ff.
- NILS JAREBORG & ALVAR NELSON: Sozialstaat und Wirtschaftsverbrechen. I KARL-HANS LIEBL (Hrg.): *Internationale Forschungsergebnisse auf dem Gebiet der Wirtschaftskriminalität*. Pfaffenweiler 1987. S. 201 ff.
- J. van HOUTTE & P. VINKE: Attitudes governing the acceptance of legislation among various social groups. I Adam Podgorecki s. 13 ff.
- OLE JACOBSEN: Bøderne i forureningssager. *Politikens kronik* 24. juni 1980.
- M. JOHNSTON & D. WOOD: Right and Wrong in Public and Private Life, citeret efter MICHAEL LEVI: *Regulating fraud*. London 1987. S. 72.
- Jones & Levi, citeret efter s. st. s. 71.
- BERL KUTCHINSKY: 'The Legal Consciousness': A Survey of Research on Knowledge and Opinion about Law. I Adam Podgorecki s. 101 ff.

- L. H. LEIGH: Policy and Punitive Measures in Respect of Economic Offences. I *Criminological Aspects of Economic Crime* Strasbourg 1977. S. 113 ff.
- M. LEVI & S. JONES: Public and Police Perceptions of Crime Seriousness in England and Wales. *The British Journal of Criminology* 1985 s. 234 ff.
- PER LINDEGAARD & BIRGITTE VESTBERG: Kildeskattestrafferet. *Anklagemyndighedens Årsberetning* 1973 s. 84 ff.
- JAY C. MAGNUSON & GARETH C. LEVITON: Policy Considerations in Corporate Criminal Prosecutions After *People v. Film Recovery Systems, Inc.* *Notre Dame Law Review* 1987 s. 913 ff.
- Miljøstraffesager I & II.* 1987.
- MOGENS MOE: Erstatning, afgifter og andre ikke-pønale retsfølger som alternativer til bødestraf. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1974 s. 224 ff.
- ALVAR NELSON: Slag i luften mot brottsligheden? *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1987 s. 193 ff.
- GORM TOFTEGAARD NIELSEN: Domstolenes sorteper. *Politikens kronik* 7. november 1988.
- Samme: Anmeldelse af WIWEKA WARNLING-NEREP: Sanktionsavgifter. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1988 s. 273 ff.
- ADAM PODGORECKI et al.: *Knowledge and Opinion about Law*. London 1973.
- BERND SCHÜNEMANN: Alternativ kontrol af økonomisk kriminalitet. *Nordisk Tidsskrift for Kriminalvidenskab* 1988 s. 241 ff.
- Straffelovrådets betænkning om strafferammer og prøveløsladelse.* Nr. 1099. 1987.
- RALPH O. SWALM: Utility Theory – Insights into Risk Taking. *Harvard Business Review* Nov./Dec. 1966 s. 123 ff.
- CELIA WELLS: The Decline and Rise of English Murder: Corporate Crime and Individual Responsibility. *Criminal Law Review* 1988 s. 788 ff.
- KNUD WAABEN: *Straffe og andre retsfølger.* 1983. S. 111 ff.
- SVEN ZIEGLER: Bøderne, der gives i forureningssager. *Politikens kronik* 28. maj 1980.

Efterskrift

I min bog *Hovedlinier i erhvervsstrafferetten* stillede jeg i udsigt, at den ville blive fulgt op af en gennemgang af de kriminologiske og retssociologiske emner, som knytter sig til den dogmatiske strafferet. Denne lille bog skulle gerne indfri dette løfte. Dens problemkreds er i vid udstrækning bestemt af, hvad jeg mener er spændende eller nødvendigt at tage op i et undervisningsforløb i dag. Den er ikke tænkt som et oversigtsværk eller håndbog, hvor alt skal behandles. Den er – som forelæsninger efter min mening bør være – præget af nogle bestemte holdninger. De skulle dog gerne være fremstillet så åbenbart, at en eventuel indoktrinering bliver selvvalgt.

De to bøger vil blive søgt suppleret med en tredje, der skal behandle en række etiske problemer. Om planerne holder, skulle den kunne udkomme i foråret 1990.

Handelshøjskolen i København, den 24. januar 1989.

Vagn Greve